

એક ઘાતકી સાવતર
માતાએત્રણ નિર્દો
૫ સાવતર બાળ
કોપર પાડેલી

જક્ષ. ૨૮૩૭

અને

પિતાનાં કાયા કાનથી થએલી
દુઃખદાયક ખરાબી.

વક્ષા ઉપર જક્ષા.

એક આતિ દિલ પરાંદ અને ચાનક
આપનારી વાર્તા. ૫

રચી, છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
હારમસજી નાદરશા-તારાપોરવાળા

મુંબઈ

ધી રાઈઝીંગ સ્ટાર પ્રીટીંગ પ્રેસમાં
વાશ મહુમદઅલી દાઉદખાને છાપી છે.

બ. સ. ૧૮૮૭. સંવત ૧૯૪૩

કિંમત છ આનાં.

એક ઘાતકી સાવતર
 માતાએ ત્રણ નિર્દો
 પ સાવતર બાળ
 કોપર પાડેલી
 જફા.

અને

પિતાનાં કાચા કાનથી થયેલી
 દુઃખદાયક ખરાબી.

વફા કોપર જફા.

એક અતિ દિલ પરાંદ અને ચાનક
 આપનારી વાર્તા.

રચી, છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
 હોરમસજી નાદરશા-તારાપોરવાળા

મુંબઈ

શ્રી રાઈઝીંગ સ્ટાર પ્રીટીંગ પ્રેસમાં
 વારા મહુમદઅલી દાઉદખાને છાપી છે.

૫. સ. ૧૮૮૭ સંવત ૧૯૪૩

કિંમત છ આનાં.

૨૬૩૮૦

આ ચોપડી સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં અયદ્ય પ્રમાણે ૨૭
સ્ટર કરાવી છે માટે તેના તમામ હક તેના
કરતાએ પોતાને સ્વાધીન રાખ્યો છે.

ગ્રં થા પે લુ

ખાંન બહાદૂર મુરખી શેઠજી કુંવરજી

શાપુરજી તારાપોરવાળા.

જવાર સંસ્થાનનાં માજી દિવાન સાહેબ

તાલુકા માહિમ—જીંડલા થાણા.

મુકામ તારાપોર.

સાદુલ વિક્રિડિતવત.

રાખો છો બહુ પ્યાર આપ નિતિનો વૃતી ધરો સત્યની,
ઈચ્છો છો વળી હેંસથી મન વિષે રૂડાં કૃત્યનો;
વર્તો છો .નિજ ધર્મને અનુસરી અત્યંત પ્રેમે કરી,
આહો છો હિત લોકનું ઉર થકી અતિ પ્રીત ચિતે ધરી.
દીસો છો ગુણી આપ શાંત શિળને ગંભીર-માતા ધણા,
એવા સુગ્ન કુંવરજી તમ છો ભંડાર નીતિ તાણા;
આપે 'જવાર' માં દિવાનની ધણી સારી કરિ નોખરી,
તેથી તો રાજ્યથી મળી હતી બક્ષિસ દો શાલનો.
એવા આપ સગુણ માન્યજ તાણા ગ્રાહક દીસો ખરે,
મુરખી રૂપ માહારા મુજ તાણું ઈચ્છો ભણું અંતરે;
હમજાત ભાઈના મુખ્ય અને હાજત સૂઘારવા થકી,
સખાવત અને છુટી મદદ કરો છો આપ જગર થકી.
(વળી) ગરિબને હૈડે ધરી તમો દાન બસો ખરા દીક્ષથી,
છાયા તેહનિ આપના મન વિષે રે'વા ભણું હર્ષથી;
મોટે આ લઘુ ગ્રંથ અર્પું તમને અત્યંત પ્રેમે કરી,
સ્વીકારી ખુશિ શાય આપ કરશે આભાર તો ભાવથી.

રચનાર.

પ્રસ્તાવના.

નવરાસની વેળાએ કાળ વ્યથે ન ગુમાવતાં તેના કંઈ પણ ઉપયોગ કરવો એવું ધારી કોઈ પણ વિષય ઉપર લખાણ કરવાની ઇચ્છા થઈ જેનું પરિણામ મારી કોમળ શક્તિ પ્રતાણે છેલ્લાં પૃષ્ઠો વાંચનારને વિદિત કરશે. આ લખાણ વાંચનારની શેવામાં ધરી કોઈ પણ પ્રકારે મોટા લાભનારમાં ખપવાનો દાવો કરવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. પણ મારી અલ્પ બુદ્ધિ અને તરૂણ વય પ્રમાણે જે કાંઈ મને સુજાયું છે તે આ નાના ગ્રંથ માં મુકી મુજ વાંચનારની સત્-ભુખ પેહેલીવાર દેખાવ દેવાની આજ્ઞા લઉં છું. મને કાંઈ પણ સંદેહ નથી કે આ મારૂં લખાણ મારો પેહેલો યત્ન છે, માટે ખોડખાપણથી ભરેલું હોવું નોઈએ. તેટલા માટે વિનંતી કરું છું કે વિવેકી વાંચનાર તેવી ખોડ ખાપણને મુકી છુટશે અને બની શકે તો મને જાણાવવાની તશદી લેશે. મારા આરંભેલા કામમાં મને શદ્દ બાનુઓ અને ગ્રહસ્થો તરફથી જે આશરો મળ્યો છે તેઓના હું ઉપકાર માનું છું. અને ઉમેદ છે કે, ભવિષમાં પણ એવોજ આશરો આપશે.

સુચના.

પ્રીયવાચક ! આ પ્રસ્તકની છેવટે દાહરાની ડાબી બાજુએ જે સિંધી નાકનમાં મોટા અક્ષરો લખ્યા છે તેમાં (એક ખાપી પો-

તાનાં પાપનો પઆતા પકરી પ્રભુ કને માફી માગે છે) હવે જમણી બાજુનાં સિધી લાઇનનાં ચોટા અક્ષરો જેમાં (જવાર શં-
સ્થનનાં માણ દીવાન ભાગ્યશાળી પુણ્યવંત આન બહાદુર
શેઠ કુવરજી શાપુરજી તારાપોરવાળાનાં ભાગ્યશાળી સુપૂત્ર
કે જેવણ અવડાં કોહલાપુર શંવસ્થાનનાં દિવાન શહેબ છે
તેનાનું સુખારક નામ જોવામાં આવશે.

આ ગ્રંથને બહાર પડતાં અશુરં થયું હતું તેનું
કારણ એ કે મારા એક લાયકીવાળા સુભ સદ્ગ્રાહકારી
સ્નેહી મિત્ર ભાઈ શોરાબશા એલ પાલમકોટને
આ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું પણ તેવણનું લાંબા
વખત એકાએક પ્રવાસે જવું થયાથી આ કામની
ઠીલ થઈ હતી. તેની મને શુદ્ધ ગ્રાહકો માફી બક્ષે.

છેવટે મને બે બોલ બોલવાની ઉડટ થાય છે
તે એ કે પ્રોય વાંચક આ મારા લઘુ ગ્રંથને વાસ્તે
એજ મારા પરમાર્થી અને પરોપકારી લાયક મિત્ર
મીં પાલમકોટે ટુક વખતની ટુક પીછાણમાં ટુકમાં
કહેતા જે મહેનત લીધી છે તે તેવણની લાયકી માટે
આ પ્રસંગે હું ખારા ખરા જીગરથી આભાર માનું
છું. અને તેટલા માટે ધાન્યતી મગફરીથી તેવણનું
સુખારક નામ મારા નાહના ગ્રંથમાં સદા જલવી રા-
ખવાને યોગ્ય સમજું છું.

તારાપોર, તા. ૧ માર્ચ

માર્ચ ૧૮૮૭

રચનાર.

એક ઘાતકી સાવતર માતે
ત્રણ નિર્દોષ સાવતર બાળ
કોપર પાડેલી જણ.

અને

પિતાનાં કાચા કાનથી થયેલી
દુઃખદાયક ખરાબી.

વફા ઊપર જણ.

એક વાર્તા

પ્રકરણ ૧ હું.

પ્રિતીવંત જોડું.

આ શ્રુષ્ટીની 'મહાયાત્રા' માં પરમેશ્વરે હરેકને જન્મ
આપતી વખતે પતિ-પ્રિયાનું જોડું નેમીજ આપેલું હોય
છે. અને તે જોડામાં તે કિરતારે બેહદ માયા (પ્રીતી)

મુકેલી હોએ છે. તેમાં પરમેશ્વરે આળક તરફની માતાની પ્રીતી કંઈ અન્યથા નથી મુકેલી હોય છે. માવતર કેવું કષ્ટ ભોગવી—કેવી વિપત્તી ખેંચી આળકને મોટા કરે છે. આળકો ઉપર પીતા કરતાં માતાની પ્રીતી હમેશ જ્યાદા હોય છે, અગરજો આળક રડતું હોય તો પીતા કરતાં માતા આ ગળ ધસી જઈ તેને મોંઠાં વહાલથી ગાલ ઉપર તથા હાથની હથેલીપર ખોમ્મા દઈ તેનાં નરમ માથા ઉપર હાથ પસવાલે છે ત્યારે તે ફિરસ્તાઈ ફરજંદ રડતું બંધ થઈ અતી ખુશીમાં છુટે છે. એવા જ્યારે માતા તરફનો પુરુષ પ્યાર આળક ઉપરથી ગુંમ થાય છે એટલે તેની પ્રીય માવતર સ્વર્ગવાસી થાય છે, ત્યારે તેની સંભાળને કીજે તેનો પિતા ભારી વિચારમાં મસ્તુલ થાય છે. અને આખરે તેને ખીજી પ્રિયા કરવી ભાગ પડે છે. એવા વખતમાં જો તેની પ્રિયા અને ખીજી તરફથી કંઈ તો આળકની સાવતર માત અદેખી, શખ્ત દિલની, કુર અને ઘાતકી મળી હોય તો પછી તેવાં હિનભાગ્ય માતાં વગરના આળકની શી દશા !

હવે એવાં હિનભાગ્ય માત વગરનાં આળક ઉપર જો તેની સાવતર માત પ્રેમથી તથા વહાલથી જોઈ તેની સંભાળ લેએ તો જગતમાં તેની વાખવાખી કેટલી થાય ? અને પોતાના કુળને કેટલી શોભા આપે ? હા ! એહદ આપે ખરી ! પણ તેવી માવતર આ જગતમાં થોડીજ હોય છે. કે જે પતિ તથા ફરજંદ તરફનો તથા જગતના લોકનો પ્યાર તે જીતી શકે છે. હવે એવી માવતર જો સાવતર આળકને મળી હોય

તો તેની સ્વર્ગવાસી થયલી માવતરને તે બાળક સ્મરણ કરી શકે ? નાં, કદી નહી. હવે તેથી જો ઉલટી કુર, ધાતકી અને શખ્ત દિલની મળી હોય તો તે સાવતર બાળક સ્વર્ગવાસી થયલી માવતરને ડગેડગ થાદ કરે છે, અને મોટો હાથઅક્સોસ ગુજારે છે ! હવે એવાં હિનભાગ્ય માત વગરનાં બાળકો પરમેશ્વરે આ શ્રદ્ધામાં ઉત્પન્ન ન કિધાં હોય તો કેવું સાર ? પણ તેમ નથી. પરમેશ્વરે જે કીધું તે વાજખી અને ખરહક છે. તેમાં તેને દોષ આપવો તિજમાત્ર લાગું નથી. જે લેખ આપણાં નશિખમાં વિદ્યાત્રાએ માર્યા હોય તે કદાપી ટળતા નથી. તેથી જે બનવા કાળ હોય તે કદાપી ચુકતો નથી. એવાં હિણ-ભાગ્ય માત વગરનાં ત્રણ બાળકો ઉપર એક ધાતકી કુર માવતર કેવી બયભીત હાલત ગુજારેછે અને આંતઃકાળે તેનું કેવું બયંકાર પરિણામ નિપજેછે તેનો એક અસર કારક દાખલો નિચે મુજબ છે.

નગર પુરીમાં 'કનકશીન' નામે એક માતખર ગ્રહસ્થ રહેતો હતો તેની સ્ત્રીનું નામ 'લીલાવતી' કરી હતું. તેને બે પુત્રો હતા એકનું નામ 'શાંત્યદાર' અને બિજાનું નામ 'હરીદાર' કરી હતું. લીલાવતી હમેશ હસમુખા એહે રાત્રી અને મિત્રનસાર હતી, જેથ ધરમાંના નોકરો ઉપર હમેશ દયાની નજરેજોતી. ધરમાનો સર્વ કારભાર તે ધણાંજ પોખત વિચારથી ચલાવતી, અને પોતાના પ્રાણુનાંથને વધારે રંજની જેહેમતમાં તે નાખવા ચહાતી ન હતી. તે લાયકી વાલી (લીલાવતી) બલી સ્ત્રી નેકીમાં ભરપુર—ઝખાંનની ખરી—અને દેખાવમાં ગાયા એક ચંદ્રમાં જેવી હતી. કજ્યો તે

કેવા હોય તે સમુલગી જાણતી ન હતી. પોતાનાં પુત્રોને હમેશ ખોદરૂપી વચનોનાં પાઠ આપતી. અને નિતિનાં રસ્તે ચલાવતી. તે જોઈ એક દિવસે કનકશેન અતિ ખુશીમાં આવી ખોલ્યો, પ્રિયા ! તું એક ખરેખર સદયુણનાં હીરાની ખાંણ છે. કે જે ખાંણથી હું આજ હજારો સુખ ભોગવું છું કે તે ગાયા એક જીવનું બેહેસ્ત છે ?

“પ્રાણનાંથ ! આમ શીદ ખોલો છો” લીલાવતી શરમા-
ધને ખોલી “ હું આપણી નિમદાશીને આટલો મરતખો
જોઈએ ?”

“પ્રાણપ્રિયા” ? ખેશક જોઈએ. કનકશેન ઉસ્કેરાઈ
આવી ખોલ્યો “આ તારા બહા સદયુણનો જો હું ઉપકાર
ન માનીશ તો પરમેશ્વર નો મોટો અપરાધી થઈશ.”

“પ્રાણઆધાર ?” એવું મુખવચન આપ કદિ એવરશો
નહી. તેની પ્રાણપ્રિયા લીલાવતી ખોલી. “ અરે ? નિમ-
દાશીને આટલો મરતખો ? તમે છો તે એક મારા મનસે માતા
મરતખા ખરાખરના છો ત્યારે એવા શબ્દો શીદ ઉચરી કાં
મને શરમીનદગીમાં જીપલાવો છો. આપછો તેજ એક મને
મોટો મરતખો—એજ મારી જીંદગી—એજ માફધન—અને
એજ મારી આશા—ખિજુંજોશો તો કોઈનથી.”

“ પ્રાણપ્રિયા ? ” આપણાં પ્રીતિવંત પુત્રો ક્યાં છે !
કનકશેન આરે દિશાતરફ નજર કરી ખોલ્યો. “ શું તેઓ
અંબ્યાસ કરવા નિશાળે ગયાં છે ? આજ શવારથી મેં તેઓને
જોયા નથી વાસ્તે હું પ્રીતિવંત કોમળ ગામપ્રિયા ? તેઓને
હેતથી હયાં ખોલાવ. ”

“પ્રાણનાથ ! ” તેઓ નિશાળે ગયાછે. તેની પ્રાણપ્રિયા લીલાવતી બોલી “ હવે નિશાળ છુટવાની વખત થઈ છે અને તેઓ રસ્તામાં આવતા પાણુ હશે. (એમ કરી લીલાવતી માટી ઉલટમાં પોતાનાં પુત્રોની રાહ જોતી આગલા પારણુ આગલ આવી ઉભી તેવામાં બેઠું પુત્રોનું ત્યાં આવવું થયું તેજોઘ બેહદ ખુશી થતી પોતાના પ્રાણનાથ આગલ તેઓને લાવી કહ્યું) :—જોયા આપણાં આ શુક્રમાર પુત્રો ! કે જોઓ ઉપર જરા પાણુ દુઃખનો ઝોંસ નથી તેથી તે કેવા પ્રકૃત્સીત કુલની નિશાળ થઈ રહ્યા છે.”

“ પ્રિયબાળકો સત્યદાશ તથા હરીદાશ ” ? “મારા શુક્ર ત પુત્રો આ પાસેનાં પલંગ ઉપર બેસી વાતો કરો કે જે થી તમારો પોપટ સરખા મધુર વચ્ચનો શાંભળી હું ખુશી, થાજી,” તેનો પિતા કનકશેન માટાં વહાલથી બોલ્યો.

“ છત્રતાજ પિતાજી ! તમારા પ્રેમીત શબ્દો જાણે મારા મનનેઆલેદ આપતા હોય એવું મને લાગે છે.” શત્યદાશ ધિરજથી બોલ્યો, “જેવું પ્રેમીત મન મુજ પર તથા મારા નાનેરા બાઇ પર રાખે છે તેવું આપ હંમેશ રાખ શો કે ?”

“ પ્રિય બાળક સત્યદાસ ” ! કાંન રાખીશ પુત્રો ? કનક શેન ભારી અવાજે બોલ્યો, “મારા દેહાંતમાં જ્યાં સુધી પ્રાણુ હશે ત્યાં સુધી હું તને તથા તારા નાનેરા બાઇને સુખનાં હિંચોલા અવડાવીશ. એવું સત્ય જાણજે.”

“ પિતાજી ” ! સુખનાં હિંચોલા અવડાવશો ? હરીદાશ લીન મન કરી બોલ્યો “ પામેશ્વર ન કહે ને નો મારી

વહાલી માવતર આએ જગતથી ગુમ (સ્વર્ગવાસી) થઈ હોય અને તે ઠેકાણે તમા ખીજ પ્રીયા કરી લાખ્યા તો તમા હમોને સુખસાગરમાં રહેવાદેશો ? અને હાલ જે પ્રમાણે તમા હમારી સાથ ખિન કપટથી વર્તો છે તેવા વર્તી શ કશો ?”

“પુત્ર હરીદાશ !” કાં ન વર્તીસ ? કનકસેન દુઃખીત થઈ બોલ્યો, “શુર્ય—નારાયણે જે સુખ મને બક્ષ્યું છે તે મારી હયાતી સુધી કાયમ રહો. અને કાંઈ પણ બય-ભીત દેખાવ મારી નજરે ન પડો, એજ હું તે ભગવાન કને બે હાથ જોડી માંગી લઉં છું. હે પુત્રો ! આજ તને આવી ખુદ્ધિ ઝ્યાંથી પ્રગટ થઈ ! હવે એવા દુઃખીત શબ્દો ફરીથી પ્રગટ કરી મારા રૂદ્ધને કંપાવીશ નહિ.”

“પ્રાણનાથ !” પરમેશ્વરનાં બનાવ શિવાય આપણાં બોલ્યાથી કંઈજ થતું નથી. લીલાવતી કહી થઈ હોય એવી સુદ્રા કરી બોલી, “જે બનવાકાળ હશે તે કદી ચુકતો નથી વારતે આએ ભાવણથી મારા સકુમાર બાળકો ઉપર કોપાય માન થશે નહીં. પણ આ સકુમાર પુત્રની વાંણી તેવો વખતતો ન બતાવે વાઈ ? અગરજો તેવો પ્રસંગ બન્યો તો પછી આએ મારાં પ્રોતિવંત બાળકોની શી દશા ! તેના શા હાલ ! અરે ભગવાન ! મારાં વહાલાં બાળકો ઉપર તેવો દુઃખીત વખત ન લાવીશ. એજ મારી તને વિનંતી છે.”

“પ્રાણપ્રિયા !” એવી ભવિષ્યની દુઃખીત વાણી તું શીદ ઉચ્ચરે છે ? કનકશેન આંખમાં આંસુ લાવી ખોલ્યો, અરે ! આ ભવિષ્યની વાણી મને કેટલો સંતાપ ઉપજાવે છે ! (વધારે ચક્ષુમાંથી પાણી ખેરવીને) અરે ! ભગવાન ! આ ભવિષ્યની વાણી મારાં કુમળાં જીગરને કેવી ચાક કરે છે ! હે ભગવાન ! શું મારું નશિય દુર્ભાગ્ય થયું છે ? મારી નશિયા દેવી મારી ઉપર દુઃખીત થઈ છે ? મારો ચળકતો શીતારો શું શિંહા થયો છે ? (ધરતીપર માથુ ઠાકી) જળે આ જીંદગી ! બળ્યો આ સંસાર ! આ—એક સદયુ-ણી પ્રિયા વગર.”

“પ્રાણનાથ !” આવી ભવિષ્યની દુઃખીત વાણી શીદ ઉચ્ચરે છે લીલાવતી રડતાં ડચકાં ખાતી ખાતી કનકશેનનાં ગળે ખાઝી ખોલી, “આપ રડો નહીં ! આપણાં મનમાં એવા ખાળી તરંગ ઉઠાવો નહીં ! આપણી આ આંસુ ભરીત મુદ્રા જોઈ અરેખર મારી ચસ્મોમાં પાણીનાં રેલાચાલે છે. મારાં વહાલાં બાળકો વિષેનાં હજારો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. વાસ્તે કૃપા કરી આપ રડો નહીં. આપણાં પ્રિતીર્વાંત બાળક તરફ નજર કરો, તેમિ આપણી એવી હાલત જોઈ ખેઉ ભાઈઓ એકમેકને ખાઝી કેટલો આકોશ કરે છે તે તરફ તો જુઓ ? કેહતી છે કે,—“જેની ગુજરે માત અકાળ-તેનાં જુરે બાળગોપાળ.” તેમ હે પ્રાણનાથ ! પરમેશ્વર ન કરે ને જો મારું ભય-ભીત હાલતમાં મરણ નિપજે

તો આએ પ્રિતીવંત ખાળકોને સંભાળી લઈ જેવા હાલે વર્તો છો તેજ પ્રમાણે વર્તી તેઓની સંભાળ લેજો. પરમેશ્વરની કૃપાથી જે મને હમેલ રહ્યા છે અને હાલ આઠ માં માસ ચાલે છે અને દંનપર દંન મારી તખ્તિએત ખિગડતી જઈ મને આગાહ આપે છે કે તેમાં તું ખચીશ નહીં. (રડીને) ત્યારે મારા આ પ્રિતીવંત પુત્રોની કેવી દશા ! (રડતી જઈ પુત્રોને ગળે લગાડી તેને દિલાસો આપે છે) શુકુમાર પુત્રો ! હવે તમારી વહાલી માતને વધારે દિવસ જોવા પામશો નહીં ! જે લાડ-જે પીત-જે મમતા-જે માં ગવું-જે કરવું હોય તે સત્વર કરી લેઓ. એજ માફ છેલ્લું માંગણું છે. મારા ગયા બાદ જમારો પિતા તમને સંભાળી લેશે.”

પ્રિય વાંચનાર ! એવી ભય-ભીત બવિખ્યતી વાણીથી કનકશેનની પ્રિયા (લીલાવતી)ની તખ્તિએતમાં એકાએક ખિગાડો થયો. જેથી પાસેના ઓરડામાં એક પલંગ હતો તેપર જઈ સુતી અને પોતાનાં વહાલા ફરજંદાને પાસે બેસાડ્યાં. અને કનકશેન ખુરસી લઈ કને બેઠો. હવે હયાંથી કનકશેનનો શેતારો શિંહ થયો અને ચારે તરફ ભારી ખિગાડ થવા લાગ્યા. મધુરસ શેહરમાં જે એણે બોલેજો વેપાર ચલાવ્યાં હતો અને તેમાં જે ગુમાસ્તા રાખ્યાં હતાં તેમાંનો “દયાળદાશ” કરીને હતો તેણે એક લક્ષ રૂપિયાની ચોરી કરી છુપો રસ્તો લીધો. એ ખખર જ્યારે કનકશેન

શાંભળીત્યારે અતી દુઃખીત થઇ હાય—અકુશોશ ! કરવા લાગ્યો.
ખીજી તરફથી તેની પ્રાણુપિયા આજ્ઞરી પડી.

“પ્રાણપ્રિયા” ! કનકશેન અતિ દુઃખીત થઇ ખોલ્યો,
“હવે ખચિત મારો સેતારો ખરગસ્ત (મોઠો) થતો જાયછે.
અને આગળ ચાલતાં હું કેવી જાય—ભોત હાલતમાં આવી
પડીશ તે હું આજકહી શકતો નથી. હવે મધુરસ શેહેરમાં
મને ગયા વગર ખીજકુલ રસ્તો નથી. અગર હું ત્યાં નહી
જઇશ તો ત્યાં પાછું શું અંધકાર થઇ રહેશે તેના ભરોશો
નથી. વાસ્તે તારી પાસ હું દશ દિવસની રજા માંગું છું.
કે તે અરસામાં હું પકકો ખંદોખસ્ત કરી ત્યાંથી પાછો
ફરીશ.”

પ્રિય વાંચનાર એવી વાતચીત ત્યાં ચાલી રહી છે. તેવા-
માં ક્ષીલાવતીની તળીએતમાં અતિશય ખેગાડો થયાથી તે
વધારે તાસ—નીસ કરવા લાગી. અને થોડા વખતમાં થંડ-
ગાર થઇ જઇ ખેશુદ્ધ હાલતમાં પડી. (તે જોઇ કનકશેન
ગભરાઇને—)

“પ્રિય માતા” ! દોડો ! દોડો ! કનકશેન થરથર કાંપ-
તો ધુજતો ખોલ્યો, “મ—મ—મારી પ્રિયા ખેસુદ્ધ થઇ ગઇ
છે ! ખ—ખ ખોલતીપણ નથી. હાથ પમ જ્યાંના ત્યાં સ્તબ્ધ
રહ્યા છે. (અકલાઇને) કોકને વૈદ્યરાજને તેડવા મોકલો.”

“ખેડા કનકશેન” ! ગભરાઇશ નહી, તેની માત!

મૈનાવંતી એક ઓરડામાં બેઠી હતી ત્યાંથી ધાભરી પડી દોડતી આવી બોલી, “ ધીર ધર ! સુર્યનારાયણ આપણી વારે આવશે. મેં વૈદ્યરાજને તેડવા માકલ્યો છે તે સત્વર આવી પોહોંચશે. તેટલામાં હું રેતી ગરમ કરી લાઉં છું (એમ કહી રેતી ગરમ કરવા સત્વર દોડી ગઈ.) રેતી ગરમ કરી લાવી મૈનાવંતી વહુની છાતીએ શેક કરે છે. તેટલામાં વૈદ્યરાજ આવી પોહોંચ્યો.

“ વૈદ્યરાજ ” ! આ કેવી ભયભીત હાલત ! કનકશેન માથે હાથ લગાડી અકુશોશ નાખી બોલ્યો, “ જરા નાડી તો તપાશો ? અરે ! આ કેવો દુષ્ટ રોગ ? હું ધાર્ય કે આ ‘યમ રોગ’ તો ન હોય ? અ-અ-અચિત, તેમજ મને બાસે છે. અરે દુષ્ટ, ચંડાળ, ધાતકીરોગ ! મારી પ્રાણ પ્રિયાને સંતાવવા તું ઉત્પન્ન થયો હતો કે શું ? (વધારે વિસ્મીત થઈ) મારી નિર્દોષ પ્રાણ પ્રિયાના આ હાલ ! અ, દશા ! ”

“ કનકશેન ! ” અકલાપ્ત નહી, તારી પ્રાણ પ્રિયા સત્વર સારી થશે. વૈદ્યરાજ ખુશી થઈ બોલ્યો, “ આ નિર્દોષ અપ્પલાએ વધારે સંતાપ કીધાથી તેની હાલત એવી ભયભીત થઈ છે, પણ ચિંતા કરવા જેવું કશું નથી. ”

“ વૈદ્યરાજ ” ! મારે મધુરસ શેહરમાં ઘણું અગત્યનું કામ હોવાથી, આવી મારી પ્રિયાની ભયભીત હાલત જોઈ જતો હું અટક્યો છું, કનકશેન લીન મુઠ્ઠા કરી બોલ્યો.

“હવે કશી ચિંતા કરવા જેવું છે? તેમ હશે તો સત્વર કહી દો, છુપાવવાનું ખિલકુલ કારણ નથી.”

“કનકશેન”! ચિંતા કરવા જેવું કશું કારણ નથી. વૈદ્યરાજ ધીરજથી ખોલ્યો. “પરમેશ્વરનો જે ખનવા કાળ હશે તેમાં વૈદ્યરાજ બિચારો શું કરી શકશે? શું તેમાં તે જીવ મુકી શકશે? અગર તેમ જો હોત તો મરવા શું કામ દેત. (ખુરશી ઉપરથી ઉઠી) બચભીત હાલત ઉત્પન્ન કરનાર એવી નાડી હું આજ દેખતો નથી! વાસ્તે સુખેથી તમા જ્યાં જવા આહાતા હો ત્યાં સિધારો. હું હવે રજા ઘેઉં છું. એમ કહી વૈદ્યરાજ ત્યાંથી પધાર્યા,”

પ્રકરણ ૨ જી.

ઊપકારનો બદલો અપકાર.

“પ્રાણ પ્રિયા”! મારું કેટલું લુકશાંત થયું છે તે તને ખબરતો હશેજ! કનકશેન કપાળે હાથ અડાવી ખોલ્યો, “અરે દુર્ભાગ્યનશીખ! મારો દયાળદાશ બેવિશ્વાસુ મુનીમ તું મારે હાથ ન લાવી શકશે? અલી! હવે મને વધારે વખત ન રોકતાં સત્વર જવાની રજા આપ, મારા ખોહલા વેપારમાં ત્યાં શું અંધા-ધુંધી થઇ રહી છે-મુનીમો કેવા બેવિશ્વાસુ થઇ ગયા છે-વિશ્વાસ રાખવો હવે તે ઉપર મુના-સીખ નથી. પણ કરવું કેમ? મારા હત બાગ્ય નશિખાએ

મને એક જાંડા દરિઆવમાં ઝીપલાવ્યો છે. કેહેતી છે કે,—
‘પડતીપર પચાસ’ તે કેહેતી આ ઠેકાણે મને લાગું પડે
છે. તને હું છોડી જાઉં અને પરમેશ્વર ન કરે ને જો પાછો
તારી તપ્પીએતમાં ખિગાડો થયો તો પછી’—

*

*

*

પ્રીય વાંચનાર ! કનકશેનની ભવિષ્યની લાંઘણી તેનાં
હાલી મનમાં કેવા વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે તે જુઓ.

અરે ! મારા ગયા પછી જો તેની તબિએત વધારે
ખિગડી અને તેમાં મૃત્યુ થવાનો ભય હોય—અગર વધારે
ભયભીત હાલતમાં પડી રીખતી હોય તો તેની અપ્પર મને
શી થઈ શકશે ? તેવા વખતમાં તેને સાહયતા કોણુ કરી
શકશે ? મારી પ્રીતિવંત માતાનાં બુદ્ધપણનાં વખતમાં તેવાણુ
શું જેહમત એચી શકશે ? નાં, નાં, કહી નહી. અગરજો
કંઈ બુરો ખનાવ બન્યો તો તે જોઈ મારી મા શું કરી
શકશે તેનો ભરોસો નથી. ત્યારે કરવું કેમ ? બુરા વખતમાં
મારાં પ્રિય ખાળકોની શી દશા થશે ? તે જ્યારે રડશે ત્યારે
તેઓને કોણુ મનાવશે ? તેઓનાં માથા ઉપર પ્રેમ રસીત
સુંદર હાથ કઈ આતાનો ફરશે ! અરે દુર્ભાગ્ય નશીબ !—
અંતે મને તું બુજા મા મેળવવા આહ્વેય ? (ટેબલ ઉપર જોર
થી હાથ મારી) ત્યારે તો આ મારો શંશારજ બળ્યો !
તકલીર કુટી !—અને જીંદગીની અંજલ આવી.

“પ્રાણનાથ” ! કદાપી વિલાપ કરશે નહી. તેની પ્રીયા

લીલાવતી ધીરા અવાજથી બોલી,--“ સુર્ય-નારાયણ પાસે દુવ આહો કે તમારી પ્રાણુપ્રીયા આવા બારી દુખ માંથી ઉઠે અને તમારો નિમકહરામ મુનીમ તમારા હાથે લાગે. (પ્રાણ નાથ તરફ ફેર ફરીને) તમે મુજને લીધે કશી પણ ચિંતા કર્યા વગર આપ આપણા કામે પધારો. અને તેમાં તમે ફળરૂપ થાવો એજ મારી ખાલેશ દિલની દુવા છે તે તમને આમીન-આમીન-થાઓ !”

“પ્રાણુપિયા” ! તારી પ્રકૃતી જરા હુસ્વાર થએથી હું જાણશ. કનકશેન પોતાનાં બાળકો જે પાસે ઉભાં હતાં તેએ ને ગળે લગાડી બોલ્યો. “હું નહીં ધારી શકતો કે તારાં પકૃતીમાં સુધારો થાય. મને મારા વિશ્વાસુ મુનીમનો આવે એવકાષ ભરેલો પ્રસંગ મારીપર ન પડ્યો હોત તો હું એવા પ્રસંગમાં તને છોડી હું ન ગયો હોત ! પણ લાચાર છું, કે મને ગયા વગર છુટકોજ નથી.” (માતા મૈનાવંતી તરફ આંગળી કરી) “તમે શું ધારી શકો છો ? મારી પ્રીયા શું આ દુઃખમાંથી ઉઠશે ?”

“બેટા કનકશેન” ! તારી પ્રીયાને વાસ્તે લેશબાર ચીંતે ન બાળગતાં તું હયાંથી જા. મૈનાવંતી ધીરજથી બોલી. “ત્યાં શું અધઃકાર થઈ રહ્યો હશે ! મુનીમોએ કેવું ઘોઠાણ કરી મુક્યું હશે ! માલ-મત્તાની શી ખરાબી કીધી હશે ! અરે ! નિમકહરામ નિચ કુત્રા દયાળ ! જેણે તારી સાથ ભલી ભલાઈ કીધી તેને આવો લતીજો દેખડાવ્યો કે ? અફરોશ હોજો તારી જીદગીપર ! અને જનત માતની કુખપર ! કહેતી છે

કે :-“ચોરની હાંડલી શિકે ન ચઢે.” તે ચોરીનાં પૈસાથી તવંગર થવા માગશે પણ સર્વ શક્ષાત જો ‘ભગવાન’ તે તેને એવા ઉંડા ખાડામાં ઉતારશે કે તે વખતે તેને ભારી પશ્ચા-તાપ કરવો પડશે. અને તેની કરણીનાં ફળ તેને આપવાં પડશે. (વધારે ચીરડાંને) મુજબ અરથો એવાં કાળાં કરતુક કરવા ક્યાંથી શિખ્યો ? મારા પુત્રને થતાવી તું સુખી થઈશ કે ? નાં કદી નહીં થનાર.”

“માતા મૈનાવંતી” ! આટલો ખેદ શું કરવા કરે! છો ? કનકશેન માતાને ધીરજ આપી જોડ્યો. “કંઈજ ખેદ કરવાનું કારણ નથી. તે અંડાળ પોતાને ફેંજે પોહોંચશે.”

“પીતાજી” ! માતાની તખીએત હુશ્યાર થયા પછી આપ પધારશોનાં ? સત્યદાશ ગલે ખાત્રી જોડ્યો. “માતાની પ્રકૃતિમાં ન ધારેલો બનાવ થઈ ગયો તે જોઈ હું અભિ-અત દલગીર છું. (માતા તરફ આંગલી કરી) આ મારી વહાલી માવતરની તખીઅત જલદી સારી થાય એવાં આંપતા ઇલાજો કામે લગાડવા જોઈએ.”

“સત્યદાશ” ! આટલા દિવસ થયા તું તારી નજરે તો જોતો હશે ! કનકશેન જોડ્યો. “વૈદરાજ ઘણી સારી દવા આપે છે તેથી તેની (લીલાવતી) ની તખીએતમાં જલદી સુધારો થશે એવું મને ભાસે છે. અને તે સત્ય છે.”

“છત્રવાજ” ! કૃપા તે ભગવાનની ! સત્યદાસ અતિ ખુશીમાં હોય તેમ જોડ્યો. “હાલ મને પણ તેમજ ભાસે છે. (લીલાવતી સત્યદાસને પાસે તેડી ચુંબન કરી) આહા !

એ કેવી મધુર સુમી ! હમેશ તપનો તમારું 'સુખ-શાંતી'નું
તાજ મારા હૃદય ઉપર !”

“સત્યદાસ” ! આ તારા મીઠા મધુર શબ્દો ગોયા
આ જીવને જીવતાં જીવત સ્વર્ગપુરીમાં મોકલ્યા પરાપરનાં
છે. લીલાવતી અતી ખુશીમાં ઉઠીને ખોલી. “પરેપર
આ તારા મીઠા મધુર શબ્દોથી મારી માંદગી અર્ધી દફ
યઈ છે. ને જાણે મારામાં તાકાત આવી હોય એવું મને
ભાસે છે. (ખેડ પુત્રોને કોટી કરી) સૂર્ય-નારાયણ તમને
ધણું સુખ આપે અને સુખ શાંતીમ હમેશ પળોટાયલા રહે!
એજ મારું માંગવું તે સર્વ સાક્ષાત ભગવાન કને છે. ”

“પ્રાણનાથ” ! મારી તખ્તીએત 'દંતપરદંત સૂધરતી
જાય છે. લીલાવતી કનકશેનના ગળે બાઢી ખોલી. “આપ
સૂખે-પધારો. આપે નિત્ય દાશીનાં લીધે લેશભાર કાળજી બાળ
ગતી નહી.”

“પ્રાણપ્રિયા” ! હું આજ રોજ શરૂ તૈયારી કરી
કાળ રોજે જવાની પૈરવી કરીશ. કનકશેન ખુશીમાં આવી
ખોલ્યો. “આજ તારો હસમુખો ચેહેરો જોઈ ખેલદ ખુશી
મુજને ઉપજી કે તેવી ખુશી કોઈ દિન ઉપજી નહશે ! એમ
કહી કનકશેને મધુરશ શેહેર જવાની તૈયારી કીધી.”

“મૈત્રાવંતી” ! હું કાળ રોજે મધુરસ શેહેરમાંજવાનો
હમ્મણ રાખું છું કનકશેન નમ્રતાથી ખોલ્યો. “તેથી આપે
મારી પ્રાણ પ્રિયાની સારી જતન ચાકરી કરવી. (બાળકો તરફ
આંગળી કરી) અને તે સાથે આ પ્રીતિવંત બાળકોના
પણ કરવા.”

મકરણ ૩ જી.

કનકશેનનો બરગસ્ત સેતારો- લીલાવતીનું મરણ.

“જ્યાં ન યોહાંચે તારો શેતારો-

ત્યાં કોણ ચાહે તને પાર ઉતારો?”

“મૈનાવતી”! હું આપણો અરણાંકિત દાસ જવાની રજા માંગુચ. કનકશેન માતાને પગે પડી સુમી દહ ખોલ્યો. “આમા છે પ્રિય માતા?”

“કનકશેન”! આમા છે મારી મુજને મધુરસ રોહિ-રમાં જવાની. મૈનાવંતી ખોલી. “સત્વર જઈ ત્યાં તારો પકડે બંદોબસ્ત કરી સત્વર પાછો ફરજે. અને તારા નિમક હરામ મુનીમને પકડી તેને યોગ્ય શિક્ષા કરાવજે.” (એવી વાત-ચીત થયા પછી કનકશેન પોતાની પ્રીયા (લીલાવતી) ના આરડામાં ગયો.)

“પ્રાણુત્રિયા! મારા ગયાથી તું ખેદ માં કરીશ. કનકશેન પ્રિયાને કોટી કરી ગદમદીત કંઠે ખોલ્યો.” હું સત્વર પાછો તારી બેઠ લઈશ, હવે મને ખોટી ન કરતા સત્વર જવાની રજા આપવી.”

“પ્રાણુનાથ”! આપણા સંધાબ્યાથી મુજને બિલકુલ ચેન પડશે નહી. લીલાવતી પ્રાણુનાથને ગળે ખાત્રી ખોલી. “આ રાજ્ય મંદિર જેવું ઘર સ્મશાનની મિથાહે મુજને

બાસસે ! ચિત્ ઉદાસમાં રહેશે ! બાળકો તમારી રાહ જોશે !
સખબ આપે કૃપા કરી પાછું સત્વર પધારવું !”

“પ્રિય પુત્રો” ! હું હવે રજા લઉં છું. કનકશેન
પુત્રોને ગલે લગાડી બોલ્યો. “તમે તમારી વહાલી માવતરની
બરદાસ્તમાં રહી તેની જતન ચાકરી કરજો. એજ માફ
છેલું બોલવું છે.”

“પીતાજી” ! હમો ખેડ બાઈઓ માવતરની સારી
બરદાસ્ત રાખી તેની જતન ચાકરી કરીશું. હરીદાસ બોલ્યો.
“હવે આપ શિધારો.”

પ્રિય વાંચનાર ! હવે કનકશેન પોતાનાં તેજી ઘોડાપર
સ્વાર થઈ એડ મારી તેને આગળ ચલાવ્યો અને ઘોડા
વખતમાં એક પ્રિહાબાન જંગલમાં જઈ પોહ્યાં. ત્યાં
પરમેશ્વરનું કરવું એવું થયું કે તેનું માથું એક ઝાડની ડાળીએ
લાગાથી તેની પાછડી પડી જવાથી તેના માથામાં સખત લાગું
અને ચક્ષુમાં તમર આવી તે ઘોડા ઉપરથી નિચે ટુટી
પડ્યો પણ પેલા નિમકહલાલ કનકશેનનો ઘોડો ત્યાંથી
નાહાસી ન જતાં પોતાનાં ધણીને પોતાનાં માથાથી પસવાળવા
લાગ્યો અને તેનાં બોલાપર પોતાનું માથું મુકી તેને
ધીરજ આપતો હોય એવી મુદ્રા કીધી. ઘોડો વખત ગયા
બાદ કનકશેન પાછો ઘોડાપર સ્વાર થયો અને અતિશય
પિત્ત થઈ પોતાનાં મન સાથે વાત કરવા લાગ્યો કે, ખચીત
મને અપસક્રુત થયો છે. માફ અંતરયામ દિલ થરથર કંપે
છે ! હે બગવાન ! કંઈ નવી આકૃત મુજપર આવશે ખ

રી એવું ચિન્હ એ અપસુકન આપે છે. એવા વિચારમાંને વિચારમાં તે કનકશેન છરથે દહાડે મધુરસ શહેરમાં દાખલથયો અને પોતાનાં ઘરે ઊદાસમૂર્તિ દાખલ થયો તે વખતે તે નો વડો મુનીમ પેઢીપર બેસી ચોપડો લખતો હતો (તેની તરફ કનકશેને નજર કરી)—“પ્રીતીદાશ!” અરે! તે નિમ કહરામ મુનીમ (દયાલદાશ) ક્યાં નાહાસી ગયો? કનકશેન જાણે ભારે ગુસ્સામાં હોય તેમ બોલ્યો. “તેનું છુપું કામ શું તારી નજરે નહીં પડ્યું હતું? તુને મેં વડા મુનીમ દાખલ રાખી જે વિશ્વાસથી સર્વે કારોબાર સોંપ્યો તેનો લતીજે તે મને આવો દેખડાવ્યો? કંઈપણ તારું કાવતું છે એમાં કંઈ શંકેહ નથી.”

“શેઠ!” મારો એમાં કંઈજ અપરાધ નથી. વડો મુનીમ કનકશેનનાં પગ પર માથું મુકી બોલ્યો, “તે વાતથી હું તદન અંજાણો છું. અને તે શાથ નિરપરાધી છું તેનું આવું ભેદભરેલું કાવતરું જે મારા કલ્યામાં આવ્યું હોત તો આવો પ્રશંગ આપ શેઠને આવ્યો ન હોત. પણ ભવિષ્યની વાતમાં કોઈ જાણીતું નથી. અગર હું જે તેનું કાળ કરતુક પિછાનત તો હું નાહનકડો પરમેશ્વર કેહવડાવત. વાસ્તે શેઠ! મારી જે કશુર થઈ હોય તે મને માફી બક્ષી તે નાપાક ચંડાલ ગુન્હેગારને પકડવાની યોગ્ય તજવીજ રાખવી. હું તેની શોધમાં છું પણ કોઈ જગ્યાએ તેનો પતો લાગતો નથી.

“પ્રીય વાંચનાર!” હવે કનકશેન તે બદખશલત ના-

પાક મુનીમની ધ જ પારીકાષ્ઠથી તજવીજ કરવા લાગ્યો. આપર તે મુનીમનો પતો શોધી કહાડી પોતાનાં તેજી ઘોડા ઉપર જીન નાખવાનો હેતુ આકરને કીધો, અને પોતે તૈયાર થઈ ઘોડા ઉપર બેસવા જાય છે તેવામાં તેની નજર એક કાસદ ઉપર પડી. છે તે કાસદ પૂર જોશથી દોડતો જીવ નાખતો તેની તરફ આવે છે એવા મામલો જ્યારે કનક-શેને જોયો ત્યારે તેનું આપ્તું શરિર થરથર કાંપવા લાગું અને ઝંખાન પણ ઉપડે નહીં એવી થઈ. તેવામાં તે કાસદે આવી સલામ કરી કનકશેનનાં હાથમાં એક કાગળ આપ્યો.

“વાંચનાર” ! તે કાગળ શાનું હતું.

અરે ! તે કાગળ તો તેની દુઃખી પ્રિયાર (લીલાવતી) ની અતિ માંદગીનું હતું. અને તેને સત્ત્વર બોલાવવા વિષે તેમાં તાકીદ ફરમાવેલી હતી. ખચિત ખચારો દુર્ભાગ્ય કનકશેન ! તે કાગળ વાંચી એક ભારી અકશોશ નાંખી આંખમાંથી નવજાર આંસુ ખેરવી પોતાના તેજી ચાલનાં ઘોડા આગળ આવી તેની પીઠ ઠોકી કહયું, મારા નિમકહલાલ ખિરાદર ! મારી પ્રાણપ્રિયાનાં બચ-મીત સમાચાર મુજને મળ્યા છે જેથી હું ભારે દલગિર છું. અને વખત જતે તેની માંદગીમાં શું ફેરફાર થઈ જશે તે હું આજ કહી શકતો નથી. તેથી હું વક્ષદાર મારા પ્રિય ઘોડા ! મારા ખેઠા પછી તારે જેમ જલદી જવાય એટલી ચાલાકી વાપરવી. અને એવા વખતમાં શ્રી ભગવાન તને સાહય થઈ તારા અંગમાં અતિ-શય જેર આપે. એ માંગણું તે પ્રીતીવંત ભગવાન પાસ

મારે છેલું માગી લેઉં છું. એમ કહી પોતાનાં વડા મુનીમને સારે ખંદોબસ્ત રાખવા વીશે ફરમાવી શ્રી ભગવાનજીનું નામ લઇ ઘોડાપર સ્વાર થયો.

અરે બિચારો! ખચિત દુર્ભાગ્ય કનકશેન ! એવી ભય-ભીત હાલતમાં આવી પડ્યો છે, અને પોતાનાં આવવા વીધે ભારી પશ્ચાતાપ કરે છે પણ હવે પ્રીય વાંચનાર ! તે શું કામનો ? એવી દુઃખીત ભય-ભીત હાલત તેના ઉપર આવી પડશે એવું તે જો જાણત તો તેની અત્યંત ખ્યારી પ્રાણ-પ્રિયાને કદી છોડી તે મધુરસ શહેરમાં આવત નહી. પણ જે બનવા કાળ હોય તે કદાપિ ચુકતો નથી. વિધાત્રાનાં લેખ કદાપિ મિથ્યા જતા નથી. હવે તે બિચારો દુર્ભાગ્ય કનકશેન પોતાનાં ઘોડાને ખેડ-ખેડ કરી આગળ ચાલ્યો તેવામાં દુરથી તેની નજરે એક ખીજો કાશદ પડ્યો. તે પણ ભારી ચપળતાથી જીવ નાંખી દોડતો-દોડતો (કાશદ કનકશેનને ઓળખતો હોય તેમ મોટેથી બોલ્યો,) અએ શેઠ ! તારા તેજ ઘોડાને આટોપ-અને જરા કાન ધરીને મારી વાત સાંભળ. તારી પ્રેમ પ્રિયા અંતની ધડી ઉપર આવી રહી છે અને મુખથી પ્રાણનાથ ! પ્રાણનાથ ! એમ ઓચરે છે. હજી ન આવ્યા કે ? અરે ! જ્યારે હું આ દુન્યાથી શુંમ થઈશ ત્યારે મુજ કને આવેલા શું અર્થના ? તેથી હવે સત્વર તમારા તેજ ઘોડાને વધારે તેજપર લાવી જેમ સત્વર તમારી પ્રાણપ્રિયાની ભેટ થાય એમ કરો, એ વાત સાંભળી કનકશેનના દુઃખનો પારજ રહ્યો નહી. અને

પોતે નવજ્જર આંસુએ રડી પોતાનું માથુ ઘોડા ઉપર નાંખી
 ઈર્થ-નારાયણને વિનવા લાગ્યો કે હે શ્રી ભગવાન ! હે શંકર !
 હે દયાનાથ ! હે કૃપાળુ સાગર ! મારી પ્રાણપ્રિયાની મુખ્ય-
 યૌ જોષ તેની સાથ એક વખત વાત કરે તેટલી ધડી હે
 ‘કૃપાળુનાથ’ મારી પ્રાણપ્રિયાનો જીવ તેનાં દેહાંતમાં રા-
 ખવો ! ‘લખ્યા લેખ કદી મિટતા નથી.’ પણ એક
 વખત બેઠી થઈ મારા અંતરયામ દિલનો પરદો ખુલ્લો કરે
 એટલી ધડી તું બક્ષે.

“પ્રીય વાંચનાર” ! કનકશેને મોટી જોહમત તથા રંજ
 ખેંચી જીવીવસનો રસ્તો ત્રણ દિવસમાં કાપી રાતનાં નવ વાગે
 પોતાને મકાને જઈ પોહોંચ્યો. તે વખતે પોતાની પ્રાણપ્રિયા-
 નાં ઓરડામાં જઈ જોએચ તો તેની પ્રાણપ્રિયા પ્રાણનાથ !
 પ્રાણનાથ ! આ તમારા વહાલા બાળકોને સાંભળો ! એવી
 લીન વાણી કનકશેને તેની સાંભળતાંજ એકદમ તેને ડીખે
 ભરાઈ આવ્યો અને પોતાની પ્રાણપ્રિયા પાંચે ખેંચી કહ્યું, -
 “પ્રાણપ્રિયા” ! આ તારા દુઃખી ભથારને જો ! કનકશેને
 તેની છાતી ઉપર ભાર ન લાગે તેમ માથુ મુકી બેઠ્યો.
 આ તારા હાળ ; આવું તારું દુઃખતું ! આ તારી દશા !

“પ્રાણનાથ” ! પ્રાણ આધાર ! જીંદગીના હાર !

અરે ! જે મારી પાસ કોણ ખેડું છે ? લીલાવલી
 પોતાનાં દુઃખતાંનાં વમળમાં ખોલી. શું પ્રાણનાથ હજી નથી
 આવ્યા ?

“પ્રાણનાથ” ! શું મુજને તું નથી ઓળખતી ?

કનકશેન આંખમાં આંસુ લાવી ખોલ્યો. આ તારી પાસે ખોલ્યો તે તારે પ્રાણનાથ !

“પ્રાણનાથ” ! હં સમજુ, હું તમો મારા હૈયના હાર છો ! લીલાવતી પાસે જે બાળકો ખોલ્યાં હતાં તેની તરફ આંગળી કરી ખોલી. “આ તમારાં વહાલાં બાળકોને સંભાળો. હું હવે થોડા વખતની છું. ભગવાનની મરજી એવીજ થઈ હશે ! તેની આગળ કોકનો આરો નથી. (ડચકાં ખાતી ખોલી) મારાં વહાલાં બાળકો એક મને આખરની કોઠી કરી ખોસા દિઓ. એમ કહીને તે વહાલાં બાળકોને પાસે લઈ કોઠી કરી નવજાર આંસુએ રડવા લાગી. પ્રાણનાથ ! જોજો હં કે ! આ મારાં પ્રીતિવંત બાળકોને કે કોક દહાડે પણ એઓએ દુઃખ જોયલું નથી. આ મારાં બાળકો સમજુ અને સ્વાણાં છે. તેથી મારા ગુજરવા પછી એઓને શોક કરવા ખીલકુલ દેશો નહીં. એઓને વહાલથી રાખી માથું સ્મરણ ન થાય એવી યોગ્ય તજવીજ રાખજો. (માથા ઉપર જોરથી હાથ મારી રડતી જઈ ખોલી) મારા ગુજરવાથી મારા બાળકોનો શો હાલ થશે ? કેવી કેવી વીપત્તિઓ તેઓ ખેંચશે ! શા હાળ તેઓપર ગુજરશે ? કેવાં ભારી જેહમતોમાં તેઓ ગરકાવ થશે ? એ ભગવાન ! આ નાનરાં બાળકો તરફ જોઈ કંઈ કંઈલા કર ! અને આએ ભારી દુઃખતામાંથી મને ઉઠાડ ! નહીતર મારાં વહાલાં ફરજંદોનો કેવો હાલ થશે તે હું આજ કળી શકતી નથી. તેઓને ખીજી માવતર કેવી મળશે ! અરેરેરે ! મારી ખુશીનું ઝહાજ ફરીઆવના વમલમાં ખુડયું ! અરે શ્રી

ભગવાન આ મારી કેવી દશા ! (ખાળકો તરફ નજર કરી)
અરે પ્રીય ખાળકો હવે પછી તમારી માવતરની સુરત જોવા
પામશો કે ! ”

“પ્રાણપ્રિયા” ! જરા ધીરજ રાખ. કનકશેન ભારી
દલગીર થઇ બેઠ્યો. “અને તારા વાહલાં ખાળકો તરફ
જો. તે કેવાં ભયથી ઉજલાં શકેદ પુણી જેવાં થઇ ગયાં છે.
તેને જરા ધીરજનાં શમ્પુન તો કેહે ?”

“પ્રાણનાથ” ! હવે કહયા શમ્પુનો ? લીલાવતી આં-
ખમાં આંસુ લાવી બોલી. “ભગવાનની એવીજ મરજી
હશે ! પણ સંભાળજો હં ! મારા પ્રેમ રસીત ખાળકોને !”

“પ્રિય વાંચનાર” ! લીલાવતીએ હમેલની પીડાથી ભારી
કહુ પામી એક છોકરીનો જન્મ આપ્યો. પણ તેજ હીન-
ભાગ્ય પુત્રી તેનો જીવ લેનાર એક યમ હતી. એમ કહીશું
તો કશી હરકત નથી. એક કલાક ન યુજ્યો હશે તેટલામાં
લીલાવતીની તખ્તિએતમાં એકાએક ભારી ધબગટ થયો તેથી
તે ભારી તાશ-વીશ કરવા લાગી. જ્યો આખા ઘેરમાં મોટો
ધબરાત મચી રહ્યો. ત્રણ ચાર વૈદરાજો આવી તેની
તખ્તિએત તપાસવા લાગ્યા, અને હજારો ઇલાજ અજમાવી
જોયા પણ એકે કારણાત લાગો નહી. મરવાને પાંચ મીનીટ
રહી છે તે અરસામાં પોતાનાં વહલાં ખાળકોને પાશ્વે તેડી
વહાલથી તેને ચુંબન લઇ કહ્યું, ખાળકો આએ તમારી
છેલ્લી મુલાકાત છે (પ્રાણનાથ તરફ આંગળી કરી)
સુખમાં રહી આ ખાળકોને સંભાળજો. કોક તેઓનાં હાથે

જો ગુનાંહ થાય તો તેઓને તરછોડી કહાડશો નહી. (પો-
તાની વહાલી સાસુ તરફ આંગલી કરી) પ્રીય સાસુ! હું
હવે રજા લઉં છું! સુખી થજો! મને માફ કરજો! એમ
કહી એક હાથ પ્રાણનાથની તરફ અને ખીજો હાથ પોતાનાં
વહાળાં બાળકો તરફ કરી સ્વર્ગવાસી થઇ.

હવે આ હેવાલ વાંચ્યાને આપણને પાંચ મીનીટ તો
ન થઇ હશે પણ એક ક્ષણભરમાં આ કેવો ભય-ભીત
દેખાવ! ખિચારી નિર્દોષ પૂત્રી જન્મતાંજ માતા વિનાની
થઇ! માતાનું મીઠું મધુર જીવું દૂધ તે પણ એક ધોત
પીવા પામી નહી! અરે! આ કેવી હિનભાગ્ય પૂત્રી! તે
ખિચારીને એક જુલામાં નાંખેલી છે અને તે ત્યાં “ઉઆં-
ઉઆં” કરી મોટેથી રડે છે. તો પણ કોઈ તેની દાદ
લેતું નથી. સર્વેનું ધ્યાન મરનાર લીલાવતી તરફ લાગેલું
છે-બાળકો પીતાનાં ગળે બાઝી મોટેથી રૂદન કરે છે-અરે!
કનકશેનની આ કેવી ભય-ભીત દશા! અચીત ખિચારો દુર્ભાગ્ય
કનકશેન પ્રિયા વિનાનો થયો! મૈનાવંતી વહુ વિનાની થઇ!
બાળકો માત વિનાના થયાં! સર્વે એજ કુટુંબીઓએ દલ-
ગીરીનો શાયો પેહેરી મરનારનાં ગમમાં શરીર થયાં! અરે
જમરા એવું કરવું તને ધરતર હતું? અચિત તે કનકશે-
નનાં હાથમાંથી મુનાં સરખું રત્ન જુગાવી લીધું! અરે!
આ કેવો દેખાવ! આ કેવી આફત! હવે લીલાવતીનું શબ્દ*
સ્મશાનમાં લઇ જવી વખતે કનકશેનનાં દિલમાં દુઃખને
કેટલો ઉભાળો આવ્યે હશે તે પ્રિય વાંચકેજી વિચાર કરવો

પ્રકરણ ૪ થું.

કનકશેનની માઠી અવસ્થા.

દોહરો.

દંડ કરે સરકાર તે, સૌ કેા જાણે.લોક;

અહ દંડત તે કેા નહિ, જાહેર જાણે લોક.

પ્રીય વાંચનાર ! હજી કનકશેનનો ખૂરા સેતારો તેને દુઃખ દેતો હતો. હવે તે ખૂરા સેતારાએ તેનાં વડા મુની-મનાં દિલમાં એવો ખ્યાલ મુક્યો, કે પેલા દયાળદાશ મુની-મનું શેઠે શું કીધું ? કે હવે મારું કરશે. એવો ખ્યાલ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થઇ જે માલ-મતા તથા હવેલી હતી તે વેચી ત્યાંથી વટાણાં વાવી ગયો. તે ખપ્પર તેના એક મિત્રથી તેને માલમ થઇ ત્યારે તેનાં ધમરાટનો કંઠજ પાર રહ્યો નહીં ! પોતાની પ્રાણપ્રીયાનું મહાભારત દુઃખ એક કોરે મેલી તેને મધુરસ શેહેરનો રસ્તો લીધો અને ત્યાં જઇ ઘણીજ ખારીકાઇથી ચોકસી કીધી પણ તે નિમ-કહરામ મુનીમનો કોઇ પણ જગ્યે પત્તો ન લાગ્યાથી અતી લાચાર થઇ તે પાછો પોતાની નગરીમાં આવ્યો. અને પોતાનાં એરડામાં બેસી નવજનર આંસુએ રડી વિલાપ કરવા લાગ્યો, કે અરે દુર્ભાગ્ય નશીબ ! મારી પ્રાણપ્રીયા તો ગઇ તેની સાથ મારી સારી મિલકત પણ ગઇ કે ? આ જમાનો મારીપર કેવો રહ્યો છે !—મારા કેવા ખૂરા હાલ કરે છે ! અદ્રશોશ ! સદ હજાર અદ્રશોશ ! એવો

વિલાપ પોતાનાં ઓરડામાં બેસી કરે છે એવામાં તેની પ્રીય માતાનું ત્યાં આવવું થયું (તેને વિલાપ કરતો જોઈ બોલી.)

“કનકશેન,” ! આટલો વિલાપ તું શનો કરે છે ? મૈનાવતી બોલી. “જરા ધીરજ રાખ અને વિચાર કર, કે તારાં વહાલાં બાળકો ને ભારે શોકમાં પડી માતા! માતા! કરી ઓગરે છે તેને દિલાશો આપ.”

“માતા” ! એક તો મારી પ્રાણુપ્રીયાનો ! કનકશેન અતિ વિલાપ કરી કપાળે હાથ અડકાવી બોલ્યો. “અને બિન્ને કહું તો મારા એ નિમકહરામ મૂનીમનો ! તેઓએ મને ભારે વિપત્તિમાં ઝીપલાવ્યો છે ! મારી જીંદગીનો સમુલ્લગો નાશ કરીધો છે ! (વધારે રડીને) મારી માલમતા તથા હવેલી વચ્ચે તે નાહારસી ગયો છે. અરે ! એ કેવો જીવનમ ! એ કેવી આકત ! અરે બરગરત સેતારા તું મને ક્યાં સુધી દુઃખી કરશે ?”

“કનકશેન” ! ને આપણો બનવા કાળ હોય તે કદી ચુકતો નથી. મૈનાવતી બોલી. “ધીરજ તે ભગવાન પાસ માગ કે તારા દુઃખમાં તે તને સાહય થાય.”

“માતા” ! મારી શયે મિલકત ધૂળ-ધાણી થઈ ગઈ છે. કનકશેન કરગરી બોલ્યો. “હું મારા કુટુંબનું કેવી રીતે પોશણ કરી શકું છું તે મારા ભગવાનને ખબર. મારાં વહાળાં બાળકો કેવાં તરશે છે ! હું કેવો પૈસા વગરનો મુશ્કેલ થઈ ગયો છું કે કને જોસો તો એક દમડી પણ નથી. મારી વહાલી પૂત્રીનું દૂધ પણ તેની દાદી મોકલે છે.

અરે હું કેવો બિખારી ! કેવો કંગાલ ! કે જેની પાસ
પેહેલાં લાખો રૂપિયાની પુંજ હતી તેના આજે આ હાલ !!!”

પ્રીય વાંચનાર ! કનકશેનની આવી પડતી દશામાં તેને
સાહ્ય કરનાર કોઈ નહતું. માત્ર તેના એક મધુરસ શેહેરનાં
જાની મિત્ર શિવાય. આવી પડતી દશા જ્યારે માતીસેને
જાણી ત્યારે ત્રણે બાલકોને પોતાને ત્યાં લઈ જઈ સારી
ખરદાસ્ત કરવા લાગ્યો. પણ તેઓની વહાલી માત શિવાય તે
નકામો હતો. જ્યારે કનકશેનની વધારેજ માઠી દશા થઈ
ત્યારે તેનાં મિત્રને દયા આપ્યાથી તેને વગવશીલો લગાડી
મધુરસ શેહેરમાં શરદામીનની જગા અપાવી જેથી તેને
એક મોટો આધાર થયો. હવે કનકશેને તે જગા પર છ
વર્ષ સુધી નોકરી કરી અને રજા લઈ મોટી ખુશીથી બીજી
પ્રીયા કરવાના ઘરાદાથી પોતાનાં ઘેરે ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

કનકશેનનાં બીજાં લગ્ન.

જ્યારે કનકશેન પોતાનાં ઘેરે પોહિંચ્યો ત્યારે પોતાનાં
વહાલાં બાળકોને તેનાં દાદાને ત્યાંથી બોલાવી પ્યારથી
બોસા દઈ ખેર આપીયતની ખુશીના સમાચાર પુછવા લાગ્યો.
તે વખતે તેની વહાલી પૂત્રી ભાતમતીની શરત જોઈ તેને
મરનાર લીલાવતીનું સ્મરણ થતું જેથી તેની આંખમાં પા-

હીનાં ઝગઝગાં ભરાઈ આવ્યાં. અને તેનાં વિચારમાં નિમગ્ન થયો. તેવા અરસામાં ત્યાં મોતીશેન (ખાળકોના દાદા) નું આવવું થયું તે જોઈ તેને મોટા આદરમાનથી પાસે ખેસાડી વાતચીત કરવા લાગ્યો. અને ઘણો વખત વાત-ચીત થયા પછી તેને નવરાશનો વખત જોઈ પોતાનાં ગજવામાંથી એક કાગળ કહાડી કનકશેનનાં હાથમાં આપ્યો. હવે તે કાગળ શનો હતો? અરે તે કાગળ તો માત વગરનાં ખાળકોની સંભાલ રાખવાને કીજે તેને ખીજી પ્રીયા કરવા વિષેનો હતો! પણ તે કોણની સાથે? મરનાર લીલાવતીની નાની ખેન સાથે.

પીય વાંચનાર! મોતીશેને જે કનકશેનનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું હતું તે વાજખી હતું. કારણ કે માત વિનાનાં હિણુ-ભાગ્ય ખાળકોની માઠી થતી દશા અટકે. પણ કનકશેનની ભવિષ્ય કાળની લાંગણી ઓરજ ચીતની તેને ઉસ્કેરતી હતી. તેથી તેને તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન ન કરતાં સંગ્રામપુરની દ્વીપચંદ્ર નામનાં સાવકારની પુષ્પવાંતી નામની લાવણ્ય પૂત્રી સાથે લગ્ન કરવાનો ઠરાવ કીધો.

હવે એ વાતની જ્યારે મોતીશેનને ખબર થઈ ત્યારે ગુસ્સામાં કનકશેનને લખી જણાવ્યું કે મારી ફરજ છે કે મારી પૂત્રીનાં છોકરાંનાં હકમાં સારું ચાહવું, પણ તે વાતમાં તમો સમજતા નથી ત્યારે બાચાર છું. પણ પાછળથી તમો પસ્તાશો. ગામ ઘેરની છોકરીને મુકી તમો પરગામની લાવણ્ય, મગર તે સ્ત્રી કેવા સ્વભાવની, કેવી ચાલચલાણની છે

તે તમને શું ખબર? મારી પૂત્રીની રીત-ભાતથી તમે અંજાણ્યા નથી મગર સ્ત્રીઓનાજ કુથલાથી પુરૂષની ખરાબી થાય છે તે તમે સારી રીતે ઓળખો છો. વાસ્તે સમજદાર થઈ ગાંધેરની છોકરી મુકી પરદેશની લાવશે તો પાછલથી પસ્તાશો એમ નકી તમારે સમજવું. મારી નજરો આગલ એવા કેટલાએક ખનાવ ખની ગએલા છે તેથી હું આગાહ છું મગર તમે એથી અંજાણ્યાછે તેથી મારી ફરજ તમોને જાણીતા કરવાનીજ માત્ર છે. મારી આ વાત માનશો તો તેમાં તમારું તથા તમારા બાળકનું બહુ થશે મગર કોઈ કમળત મંત્રી તો બાળકોનાં જુરાહાલ થશે તે ઉપર તમે ડાહ્યા થઈ વિચાર કરશો. સ્ત્રી કમળત મલ્યાથી બાળક ઉપર કેવી જકા યુજરે છે તેને એક તાજો અને નવો દાખલો નિચે પ્રમાણે છે તે વાંચ્યાથી તમારી પૂરતી ખાત્રી થશે.

લેમદાર જ્યારે આઠ વર્ષનો હાતો ત્યારે તેનાં પિતા કંચોલદાસે 'મલકાપુર' શેહરની ખીજી સ્ત્રી કીધી હતી તે જતે મિળજવાલી અને અક્રાજનો દુસ્મન હતી. ઘરમાં જેટલાં ઉંચાં (અજીઠાં) વાશણો પડ્યા હોય તે તેની કને સાફ કરાવત, પાણી ભરાવત, લાકડા ભંજવત અને મસાલચિતું કામ કરાવત. ગતનાં ત્રણ વાગાની અંદર ઉઠાડી તેની કને સર્વે કામ કરાવી લેત. પ્રથમ તેની સાવત્રમાત જમી રહ્યા પછી તે નિર્દોષ પુત્રને એક કાસાની ચાલીમાં થોડું એક ધાન અને ભાજી મુકી આપત (કે જે ધાન પાંચ છ વર્ષનું બાળક પણ વધારે ખાતું હશે) તે ખીજીને જો માગત

તો તે કહત કે તારા પેટમાં એટલી શેની આગ પડી !
 મારાં કરતાં તો હું તને વધારે મુકી આપું છું તોપણ તું
 ભૂખ્યા ને ભૂખ્યાજી ! સહવારના પોહરમાં મારીએ ધોવા-
 ડત અને જો તે બરોબર ન ધોઈ હોત તો તે જ્યાં
 ખેંઠેલો હોય ત્યાંથી બોચીમાં પકડી ધક્કા-મુકી તથા લાડી
 સાથ વાત કરત કરત છેક મારી સુધી લઈ જઈ બોચી
 પકડી નીચે વાળી હાથમાં કરડો આપી સોજી કરાવત. તે
 એટલે સુધી કે જરા પણ મેલ ન હોય. તેની કને દરરોજ
 પલંગ ઝડકાવત, પગચાંપી કરાવત અને પછી સુવા જવાની
 રજા આપત. તે જરા જો કામમાં ચૂકત તો તેની ધાતકી
 સાવત્ર માત લાડી લઈ જેમ મરાએ તેમ મારત. તે વખતે
 તે એટલો તો કલાપીટ કરત કે મોંહલાનાં લોકો તેને છોડ-
 વવા આવત ત્યારે તેની સાવત્ર માત કહેતી કે આજે
 હુઆએ મારી પેટીમાંથી રૂપિયા ચોરી કાણુ જાણે કાણે
 આપી આવ્યો એવી એવી તે નિંદાષ પૂત્ર ઉપર જીલમ ગુજા-
 રત અને જીદાં તેણિમતો જોડત. તેનાં દિલમાનાં કપડાં તેના
 હાથે ધોવડાવત અને તે પેહેરવા કહેત. પણ તે કપડાં ધોભીને
 ત્યાં ધોવા નહી આવત. તેને પુરી પાધરી શિખવાની ચોપડીએ
 તો નહી આવત પણ અબ્યાસ કરવા સાઈં ઓરડામાં
 દિવો સુધાં નહી રાખવા દેત. તેની ધાતકી સાવત્ર માતનાં
 ઓરડાનો દિવો જો ગૂત્ર થયો હોત તો તે હાંક મારી
 તેને વધારવા કહેત. અને જો નીંદમાં તે વખતે તે ગાફેલ
 થઈ થાકનો માર્યો પડ્યો હોત તો તેવા વખતમાં તે તેને
 રાતની વખતે એટલી તો મારત કે સહવારનાં પલંગ ઉપરથી

ઉઠવું તેને મુસ્કેલ થઇ પડત. તે વખતે તે તેની મરણી
પ્રિય માતની યાદ કરી નવજ્જર આંસુએ રડત પણ તે
ડ્યાંથી સાંભળી તેનાં દુઃખડાં દૃઢ કરે વારં !

તેનાં માહલાનાં લોકો તેની માત નહી જાણે તેમ તેને
ખવાડત અને તેની ઉપર પ્રીતિ કરત. કેક દહાડે તેની
દયા આઘ સર-અવશરે જો જમવાનું. ઇજન કીધું હોય
તો તે વખતે તેની ધાતકી સાવતર માત એક જ્વાસમાં
તેલ લાવી તેને પાત, તે વખતે તે જો ન પીએ તો તેની
ઉપર જીલમાત ગુજરત અને તેને નિચે તોડી પાડી તેનાં
મ્હોમાં તે તેલ નામત. કે દિકરા પી જા ! તારા પેટમાંની
બાદી બધી બળી જશે, કારણ ઘણા મહીના થયા તને
જીલાખ અપાયો નથી.

પારા શેઠ ! એક તો તેનાં પેટમાં ભૂખની કડકી પડત
તેમાં જ્યારે તેની ધાતકી સાવતર માત જોર જીલમથી તેલ
પાત ત્યારે અચિત તે બિચારા નિર્દોષ પૂત્રનાં પેટના
આંતરડાં એક ઉપર એક ચઢી જત ! જ્યારે ભોજનને
વાસ્તે તેડવા આવત ત્યારે તેની ધાતકી માત કેહત કે
લેમદાશની તપ્પીએત રાતથી બિગડેલી છે અને આજેજ
જોલાખ પણ આપેલો છે વાસ્તે તે અવડાં નહી આવી
શકે ? એવા જ્યારે તેની ઉપર બિન નાણેક સિતમ ગુજ-
રતો ત્યારે તે નવજ્જર આંસુએ રડી હાય-અક્રશોશ
ગુજરતો. અને મન સાથ વિચાર કરતો કે જો મારા

હાથમાં વિષ હોત તો તેજ ક્ષણે પ્યાઢ મારે અંતઃકાળ
લાવત. મગર તે તેનાં હાથમાં ક્યાંથી હોય ?

જ્યારે તેની ઉપર ધણોજ શિતમ ગુજરતો જોઇ
તેની એક ભલી પડોસણ કે જેલું નામ પાર્વતી કરીને હતું
તેણે એક દહાડે તે નિર્દોષ છોકરાને કને તેડી સમજાવ્યું કે
આએ વાત તારા પીતા જે કનક નગરી ગએલા છે તેને
શવિતર લખી જણાવ કે તારી ઉપર શિતમ થતો અટકે.
તેણે હા કહી અને તે ભલી પાઢએ તેની પાસે સર્વે
હકીકત લખાવી તે પ્રમાણે તેણે લખી અને તે કાગળ
રવાના કીધા. તે કાગળનો જવાબ તેના પીતાએ તેની સ્ત્રીને
ભારે કપકાથી લખ્યો અને એવા કામથી તેને હાથ ઉઠા-
વવા વિશે સખત લખી જણાવ્યું. તે વખતે તેની શાવતર
માટે તેને ઓરડામાં લઇ જઇ પુછ્યું, હુઆ તું ખોટાં
ખોહોતાંને જોડવા શિખ્યો કે ? તારી પાસે કોણે કાગળ
લખાવ્યું તે સત્વર કહે. શું તારી ઉપર તારી શાવતર માટે
જીલમ ગુજર્યો કે તારા પીતાને ગુએ લખી જણાવ્યું. અરે !
તે વખતે તે નિર્દોષ પૂત્ર ગૂપચી. ઉભો રહ્યો પણ તે
ભેજાં ફોટલ શાવતર માટે તેને એટલો તો માર માર્યો કે
જ્યાં સુધી તે ખેસુદ્ધ નહી થયો ત્યાં સુધી લાઠી. લાત અને
મુક્રીથી માર્યો પણ તે નિર્દય માતને તેની જરા પણ દયા
આવી નહી. એવા પ્રસંગમાં તે જરા હુશ્યાર થઇ હાથ
પગ હાલવવા લાગ્યો તે જોઇ તેની પાટીક (કશાઇ) માતાએ
તેને એક જાડી રસીથી જકડીને બાંધ્યો, એવા જ્યારે

મામલો તેણે જોયો ત્યારે ઘોટેથી પોકાર મારી—“કોઈ બચાવો” —“કોઈ બચાવો” એમ તે બોલવા લાગ્યો. તેવેજ તે પાછો બેસુદ્ધ થઈ ગયો.

અરે! એ કેવો દુઃખીત હેવાલ! જ્યારે આ હેવાલ લખ્યો મેં શરૂ કર્યો તે વખતે મારી કલમ ઘણીજ ધુજવા લાગી અને એક ડગ આગળ ચાલે નહીં એવી થઈ. હવે કહો કે જ્યારે મારી કલમ આવી ધુજરી આઈ આગળ ચાલતી અટકી ત્યારે જે ઉપર એ શિતમ ગુજર્યો હશે તેની દશા? તેના શા હાળ! તે ઉપર આપેજ વિચાર કરવો.

શેઠ! તમારી થનાર ખીજી પ્રિયા ઘણીજ લાવણ્ય છે તે ઉપર હું અદેખાઈ રાખી તમને હું લખી જાણાવતો નથી મજાર તેની સાથે જો સદગુણની ખાંણ હોય તો પછી તમે એક ખરા ભાગ્યશાળી છો એમ હું સમજીશ. પણ તેનાં ગુણ તથા રીતભાત કેવા છે તે તમે હાલ શું જાણી શકશો?

દોહરો.

જીડી પ્રીત ગુલાબકી, ધામ પડે મુરજાય;
સાચી પ્રિત કપાસકી, મરે સંગાતિ આય.

તેમ જે તમારી થનાર ખીજી પ્રિયા પૂજપવંતી એ એક ગુલાબની મિસાલે છે. કારણ તેણીને મોજ મજાદ ભાગવેલી, ખાગ બગિચે ફરેલી, દુઃખ કેવું તે કોક દહાડે ન જાણેલું ત્યારે તેવી સ્ત્રી ન કરતાં મારી પુત્રી જે કપાસની ઉપમાં ખરાબર છે. એટલે દુઃખ સૂખમાં તમારી

ભાગ્યશુ છે. અને તેણીના આપ્તાથી તમારા તથા તમારા
બાળકોનાં હકમાં ખેલદ ફાયદો છે તે મુકી તમે એક
જીવતી બાવળની સળ પગમાં ઘોંચી લેઓ છો કે નથી
પાછળ તમોને તથા તમારા વહાલાં બાળકોને મહા દુઃખ
એવું પડશે. તે ઉપર વિચાર કરી જે માંગણી તમોએ
કીધી છે તે ફરવો તો વધારે સારું.

હોહરો.

એસી નારિ મત ટિજિયો, (કે) જૈસા ખસખસકા પુત્ર;
ઉપર લાલ ગૂલાલ હય, ખીચ મરણુકા મૂળ. '

તેમ તમે પુષ્પવંતીનાં લાલમલાલ રૂપશાર તથા
પૂંખસુરત જોઇ મોહ પામી નેન રનેહની પ્રીતની જાળમાં
પડશે તો પાછળથી ભારી પસ્તાવો કરશે એ તમોએ
સત્ય જાણવું.

પ્રીય વાંચનાર ! માતીશેને જે પત્ર કનકશેન ઉપર
લખ્યો હતો તે તેનાં હકમાં ખેલદ ફાયદાકારક હતો. હવે તે
પ્રમાણે જો કનકશેન ચાલત તો તે સુખી થાત. પણ કહે-
તી છે કે :—“ તકદીરની આગળ તદબીર ” કશી ચાલી
શકતી નથી. તેમ કનકશેનની તકદીર ઓરજ રીતની તેને
જીલથાપ આપતી હતી. તેથી તેને માતીશેનની પૂત્રી સાથ
લગ્ન ન કરતાં પુષ્પવંતીનું લાવણ્ય રૂપ જોઇ મોહ પામી
તેની સાથ માઠી ધામધુમથી લગ્ન કીધાં. હવે પેહલાં જે
કનકશેને મંધુરસ રોહરમાં ઘેર લીધું હતું તે ધણુંજ સાંકડું
હોવાથી હવે તેમાં સર્વે કુટુંબનો શમાવેશ થઇ શકશે નહીં

એવું ધારી તથા પોતાની નોકરીનાં દીવસ પૂરા થવાથી તેને સત્વર પોતાની નોકરીએ જવું ભાગ પડ્યું. જેથી પોતાની માતને તથા પ્રાણપ્રીયાને કહ્યું કે હું ત્યાં જઈ કુશાદે મકાન લઈ તમોને બોલાવું તે વખતે તમોએ ત્યાં આવવું. એવું કહી બાળગોપાળને મળી ભિટી મધુરસ શહેરનો રસ્તો લીધો.

મકરણ ૬ કું.

દુઃખનાં વાદળો.

દોહરો.

દુઃખના વાદળ ડરામણાં, ભયાનક તે હોય;

પડે ત્યારે સાંમટાં, કંઈ પાછું નવ જોય.

જ્યારે કનકશેન મધુરસ શહેરમાં ગયો ત્યારે ત્યાં રાજદારી કામમાં ગુંથાયાથી તેને બિલકુલ કુરસદ ભણ્યું કુશાદે મકાન શોધવાની તક મળી નહી. તેથી સર્વે કુટુંબનું જવું ખેચાર મહીનાં સુધી તહયુક રહ્યું.

સમો આગળ ચાલ્યો ત્યારે પૂરવવંતી જે પેહેલાં બાળકો ઉપર દયાની નજરે જોતી હતી તે હવે કરડી નજરે જોઈ દુઃખ અને ભારી શિતમ ગુજારવા લાગી. બાનૂમતી જે નિશાળે બણવા જતી હતી તેને ખંધ કીધી. શત્યદાશ તથા હરીદાસ કોઈ કોઈ વખતે તેના દાદાને ત્યાં જવા

આવતા હતા તેઓને બંધ કીધા અને તેઓને એવી ધમકી આપી કે મને પુછ્યા વગર જો જશો તો તમોને બાંધીને મારે મારવામાં આવશે. એ વિગેરે બિજા જો જીલમાંતો તેઓપર યુજ્યા છે તેનું ખ્યાન તમો આગળ જોશો.

જ્યારે શત્યદાશની શવતર માત આવી હતી ત્યારે તેની સાથે તેનાં એક ૧૪ વર્ષનાં ભાઈને લાવી હતી. તે બિચારો ભલો, સાદા મિજાજનો અને દયાવાળો હતો. તે શત્યદાસની સાથે નિશાળે જતો. તેઓનો નિશાળે જવાનો રસ્તો તેનાં દાદાનાં ઘેરથી હતો. ત્યારે તેની નિર્દય શવતર માતાએ તેનાં ભાઈ રેાહીદાશને શિખવી રાખ્યો હતો કે શત્યદાશ અથવા હરીદાશ જો નિશાળે જતાં અથવા આવતાં તેનાં દાદાને ત્યાં જાય તો તે વિશે મને ખબર કકરવી એ વાત તે ભલા નિશાલ્યાએ અથવા ખીજી તરફથી કહું તો તેના શવતર માતાએ તે વાત તેને નિશાળમાં કહી, ત્યારે તે કરગરી તથા આંખમાં આંસુ લાવી ખોલ્યો. મામા; માત વગરનાં અભાગ્યાં ફરજંદપર તમો જ્યાં સુધી મારે ત્યાં રહો ત્યાં શુધી દયાની નજરે જોઈ હું તથા મારો ભાઈ મારા દાદાને ત્યાં જઈએ તે વાત તમોએ તમારી બેનને કહેવી નહી.

“શત્યદાશ”! તમોએ તે વિષે કાળજી કરવી નહી. રેાહીદાશ ખોલ્યો. “મારામાં તેવી આશિયત નથી. હું તમારે ત્યાં ઘણામાં ઘણાં બે ત્રણ મહિના રહીશ ત્યાં સુધી હું નિભાવી લઉં, પછી તમને કોણ નિભાવી લેશે ? મારી

બેનનો મિત્રજ મારાં બધાં કુટુંબ કરતાં ઘણોજ નબેહતરા છે તે સાથે ઘણી અભિમાની છે. પાણુ તમારે જેમ અને તેમ તેનાં કાબુમાં ન સપડાતાં નેનાથી અજગાને અજગાજ રહેવું હું વધારે બેહેતર સમાચું છું.”

દોહરો.

જિશે રામકો ડર નહિ, નહી પંચકી લાજ;
ઉસે છેડ કિયા કિજિએ, ચુપ ભણો મહારાજ.

તેમ ભાઈ ચુપ રહેવામાંજ કાયદો છે. મારી બેને સદા સુખમાંજ રહી દિવસ કહાડેલા ત્યારે તમારી શી કદર જાણી શકે ? કે માત વગરનાં બચ્ચાં છે તેની દાઝ દિલમાં ધરી પ્રીતિ કરવી જોઈએ. તેમ ન કરતાં જો તમારી ઉપર દુઃખો પડશે તો જગતનાં આમડાં આશે અને ઉલટું પોતાનાં કુળને બદનામ કરશે તેમાં મારો શું દોષ !

“ રોહીદાશ ! ” હું કંઈ તમારા દ્રવ્યનો ભુખ્યો નથી. શત્યદાશ ધીરજથી બેલ્યે. પણ એક તમારી પ્રીતિનો ભુખ્યો છું.

દોહરો.

હું નથી ભુખ્યો દ્રવ્યનો, પ્રીત ભુખ્યોછું સાર;
સમજને માસુ ચાલજે, પ્રીત ટકે બહુવાર.

જો તમે સત્રામપુર જાવ તોપણ મુજ ઉપર પ્રીત રાખી કાગળપત્ર લખી ખેર આપીયતના સમાચાર પુછાવતા રહેશો. કે નથી હું મારા દિલનો ઉભરો આપ જેવા

સજ્જન અને ભવા મ'મું આગળ પ્રગટ કરું કે જેથી
મારું અર્ધું દુઃખ રૂંદે થાય.

“શલ્યદશ!” દુન્યાનું અક્ર હમેશ કરતું રહે છે.
રોહિદય બોલ્યો. “કે જે પેહેનાં દુઃખ ભોગવે તે પાછળથી
સુખી થાય એવો પરમેશ્વરનો ખરો ન્યાય છે.”

દોહરો.

દશા ફરે છે સર્વળ, ધધિર કંથે શલ્ય;
પ્રથમ દુઃખિ તે સુખિ પછી, એવો સાચો ન્યાય.

હું તમાગ એક ભક્તની વાત કહું છું કે તે ઉપર
તમા ગુસ્સો કરશે નહીં. આપથી થાયે એટલી ભક્તી-
ભક્ષાઈ તમારી શાવતર માતૃતી કરી લેવી જોઈએ. કારણ
કિત્તી એક વગર પાંખતું પંખેરું છે.

દોહરો.

શુરતથે કીરત બકા, પિત પંખ ઉડ જાયે;
શુરત તો જાતી રહે (પર) કિરત કબુ ન જાયે.

આપણે સ્વર્ગવાસી થયા પછી આપણી શુરત તો
ગુમ થયે પણ જે આપણા કિત્તી કીધેલી હશે તે સદા
શુગંધી શૂંઘોની મિશ્રણ પમલીઆ કરશે જેમ:—

દોહરો.

“પેડા મરે ને ઘાસ રહે,
કુલ કરમાયે ને વાસ રહે.”

તેમ જેણે બલી ભક્ષાઈ કીધી હશે તે સદા શુગંધી

કુલોની મિત્રાણ પમલીયા કરશે. તેથી તમોએ જોમ બને તેમ સદા કિર્તીનાં કુલોમાં ભેજાન રહેવું નોંધ્યે.

“ રાહીદાશ ! ” આ તમારું મનહરણ ભાષણ અર-
અર નિતીની ભગ્નપુર છે. શત્વદાશ ખુશીની બેલ્યો. “ જો
તમોએ મને બેધકારક શબ્દો કહ્યાંય તેથી હું તમારો
સદા ઉપકારી છું. ”

હવે શત્વદાશ તથા હરીદાશ જ્યારે નિશાળેથી આવ-
તા ત્યારે તેની શાતર માત તેઓને લીધે રાહીદાશને પુછતી
કે તેઓ તેનાં દાદાને ત્યાં જાય છે કે કેમ ? પણ તે વિષે
રાહીદાશ નાંજ કહેતો.

શત્વદાશ તથા હરીદાશ નિશાળેથી છુટતાંજ રાહીદા-
શને સાથે જઇ તેઓ તેનાં દાદાને ત્યાં જતા હતા. પેહેલાં
જો તેઓને મારવાની ધમકી આવી હતી તે વાત હરીદાશે
તેનાં દાદા આગળ કીધી હતા નથી તે વાત વિષે તેનો
દાદો આગાહ હતો.

“ દાદા ” ! રાહીદાશ બોલ છે કે હું અપણે ત્યાં
આવું તે વાત મારી શાતર મન આગળ કહેતો નથી.
શત્વદાશ બેલ્યો “ એથી હું તેનો મોટો આભારી છું. ”

“ રાહીદાશ ” ! તમો જો માત વિનાના આળખે ઉપર
પ્રીતિ કરો છો તે ચત્રને હું વધારે પશંદ કરું છું.
માતીશેન બેલ્યો. “ એવીજ પ્રીતિ હર હમેશ તે આળખે
ઉપર કરવી એવા મારી વિનવો છે. ”

સમી આગળ ચાલ્યો ત્યારે મૈનાવંતી સાથે પૂષ્પવંતીને કહ્યો થયો. તે કહ્યામં પૂષ્પવંતીએ તેની શાશુ (મૈનાવંતી)ને ઘણાજ નિર્લજ્જ શબ્દો વાપર્યા હતા. અને અરસપરસનાં કહ્યાની હરેલમાં મોહલાનાં લોકોની બારી બીડ જોવાને મળી હતી. તે લોકોએ તે વખતે પૂષ્પવંતી કેવી છે તે જણાવી લીધું હતું. તે કેહેવા લાગ્યાં કે 'મૈનાવંતી'નાં દિવસ કેમ લોટાસે તે લેટાવો. આ કહ્યાથી મૈનાવંતી ભોજન ન કરતાં ગુસ્સામાંજ જઈ પલંગ ઉપર સુતી અને હાથ-અકથોથ કરવા લાગી.

પ્રીય વાંચનાર ! પૂષ્પવંતીનાં પનોતાં પગલાનો ઝળકાટ થોડાજ દિવસમાં મૈનાવંતીને માલમ પડ્યો. જ્યારે પોતાની સાસુ સાથે બિન-નાહુક કહ્યો કરી તેને સ્નાવી ત્યારે માતવગરનાં હિન-બાળ્ય બાળકોની શી દશા ? તેઓને સતતપ્તાવગર ચુકે ?

જ્યારે મૈનાવંતી ગુસ્સામાંજ જઈ પલંગ ઉપર સુતી ત્યારે શત્યદાથ તેની કને જઈ ધીરજથી શું બન્યું તે પૂછવા લાગે. ત્યારે તેની મેટી જીએ કહ્યું, દિકરા, તારી નાની ખેન બાનુમતીને દિવાનાં કોડ્યા કરવા તેણે કહ્યું ત્યારે તે કોડીયામાં તેજ પુરતાં વખતે અંજાણનાં તેના હાથે તે દોળાઈ જવાથી તે બેઠાં ફોટેજ ધાતકી માતાએ વગર વિચાર કરવે તેને એક લાઠીથી મારી, તેવીજ તે બિચારી ગરીબ હિન-બાળ્ય બાનુમતી મોટેથી રડવા લાગી તે ઉપરથી મં તેને ખે શખુન કહ્યા ત્યારે તે મને ન ધોટે તેવા શબ્દો બોલી કહ્યો કાઢ્યા.

“મૈનાવંતી” ! આ વખતે તમોએ જે ભાણમતીનો દયા બારી મારી શાવતર માતને જે શખુનો કહ્યો તે તેની ઉપર એક હેસાંત કીધો એમ હું સમજું છું. સત્યદાશ હળવેથી બોલ્યો. “અને તે કેહેવાની તમારી ફરજ છે. મનુષ્ય માત્રને જે ભગવને જીભલી આપેલી છે તે ખરાબ શખ્દો વાપરવાને વાસ્તે નથી પણ તેનો સારો ઉપયોગ કરવાનેજ વાસ્તે આપેલી છે.” જેમ:—

દોહરો.

જીભ જમણ રસ આપવા, વળી ગાવા હરિગુણ;
નહી ક્યાણાં બોલવા, વિવેક વાણી સુણ.

તેમ જીભ છે તે જમણ રસ આપવા તથા પરમેશ્વરનાં ગુણ ગાવાને આપેલી છે પણ ખરાબ શખ્દો વાપરવાને વાસ્તે આપેલી નથી.

જ્યારે પેહેલાં મારી માસી સાથે મારા પીતાનું માંગણું આવ્યું ત્યારે તમે મારા પીતાને સમજાવ્યા હોત તો તેથી આવું પરિણામ નિપજત નહી, પણ તે વખતે તમોએ તથા મારા પીતાએ સાફ ના કહ્યું કે ગામ ઘેરની છોકરી ન જોઈએ. હવે તેનાં કોડ (હોંઘ) પુરા પડ્યા કે ? હું દુભામ્ય માત વગરનું બાળક તેની કદર જ્યારે તમોએ ન જાણી ત્યારે કોણની જાણશે ? હવે જે કાંત ચોહોંઘાયા તે કંઈ નિકળી શકે કે ? તમોએ તમારા હાથે મુજ ગરીબ માત વિનાના બાળકનું બુરૂં ચાલું. હવે આ જગ્યાએ જે

મારી માડી આવી હોત તો તે વહાણથી મુજને જોત અતે
શર્યે રીતની બરદાસ્ત લેત. પણ હવે તે ક્યાંથી બને!

અરે દિનભાગ્ય શયદાસ તરી શી દશા થશે!
ત.રાં દુઃખની વખતે કોણ સાહ્ય કરશે? મારી નાની બેન
ભાત્રીમતી જ્યારે રડશે ત્યારે તેનાં માથાપર કોણ વહાણથી
હાથ ફેરવશે? હરીદાશ ધાભરે પડી દુઃખમાં આમ-તેમ
સંતોષ કરશે તેને કોણ શેધી લાવશે? કેહતી છે કે:—
“મા તે માયા—ને બાપ તે ખાટલાના પાયાં.” તે
ખરી વાત છે. બાપા હમારું દુઃખ શું જાણી શકશે!
જેટલું મારી શાવતર માનવું માનશે તેટલું શું જ આપણું
માનશે કે? ના, ના, કદી માનનાર નથી. ત્યારે હમારી શી
દશા? નેમ:—

દોહરો.

તકલીફ કુટે નેહતી, કુટે આવે કાળ;
(વર્ણ) યુવરે મતા જંહનો, તેનાં ઝૂરે બાળ.

તેમ હવે હમારો વખત ઝૂવાનો આગ્યો છે. તક-
દિરતી કિરતી તદખીરનાં ભર રઘિયાનાં માનમાં ઝોલ આપ
છે. દંતપગ્દંત હમારી કપર વખત જુરો આવતો અલ્લો
છે હવે કરવું કેમ?

એમ કહી શયદાશ પેતાની વહાલી જીનાં ગળે બાઝી
અનિશય રડતા જગ્યો તેના વખતમાં ભાનુમતી ત્યાં આવી
પોહોંથી તે પશુ તેના જીનાં ગળે બાઝી રડવા લાગી.

“હા”! તમારે અરેખર મારા જુરા હાલ કીધા

છે. બાનુમતી ગીને બોલી. “શું ગામ ઘેરની નહી મળી હતી? કે હાથે કરીને આણું પાપ હોયી લીધું.”

“બાનુમતી”! હું શું જાણું કે તે એવી ધાતકી નિકળશે? મૈતાવતી આપ્તમાંના આંસુ લુછી બેઠી. “જરા ધીરજ રાખ અને અંધીરી ન થા”

હવે શત્યદાશે પોતાની નાની બેનને ગણાં શરૂ કરી આંખી અને માથ ઉપર હાથ ફેરવી તેને ચુપ ગણી. આ શરૂ બતાવ તે ધાતકી, નિર્દય અને ક્રૂર માત પુષ્પવતી તેની સાસુનાં એરડાનાં ખરણાં કને સંતાઇને જોયા તથા સાંભળ્યા કરતી હતી. હરીદાશ તથા રૌદ્રીદાશ એરડામાં બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યાં શત્યદાશ તથા બાનુમતી જઈ લગ્નાં તેની તેની ધાતકી શત્રુતર માત એક હાથમાં લઈ લઈ તે એરડામાં યુષ્ઠયુષ્ઠ આવી અને જે પુરૂષી ઉપર શત્યદાશ અભ્યાસ કરતા બેઠો હતો તેને નિએ તોડી પાડી તેનો એક પગ ઘમડતી-ઘમડતી પોતાનાં એરડામાં લઈ જઈ તેના બેડે હાથ એક રસીથી બાંધી તેની જ અથવા પુષ્પવતીની સાસુનાં એરડામાં જે બીના બતી હતી તે તેને પુછવા લાગી ત્યારે શત્યદાશ એક ખુરશી મિશન રતબ્ધ હોમો રહ્યો. જ્યારે તેનાં મોઢામાંથી એક પશુ હમ્મ નિકળતો ન જોઈ તેને લઈથી ખુબ મારવા લાગી. આ બાનુમતીને મોટી હાંક મારી બોલી ‘અંડાળ દુષ્પતી આમ આવ’ તરૂ મોત બોત બમ્બું કે શું. હું શું મારે ત્રિષે તારી જી અગળ વાત કરતી હતી તે કેહો.

એમ કહી ભાનુમતીને બે ચાર લાઠીનાં ફટકા ચેહોડી કહાડ્યા તેરીજ ભાનુમતીએ એક મોટેથી ચીસ પાડી. તે સાંભળી રોહીદાશ ત્યાં દોડતો આવી પોહોચી શું બનાવ છે તે વિષે તેની બેનને પુછવા લાગ્યો. પણ તે વખતે તેને જવાબ ન આપતાં તે બેઉ નિર્દોષ બાળકોને લાઠીથી મારવા લાગી તે રોહીદાશથી દેખી શકાયું નહી. તેથી તગત તે બેઉના હાથ છોડી અભ્યાસગાળા ઓરડામાં લઇ ગયો. શત્રુદાશ તથા ભાનુમતી તે જગ્યાએ બેસી નવજાર આંસુએ રડવા લાગ્યાં. શત્રુદાશ એક હાથ! મારી તેનાં પલંગ ઉપર જઇ સુતો. હવે રોહીદાશ જ્યાં મુઘી હતો ત્યાં સુધી તે દુર્ભાગ્ય પુત્રોને નિભાવી લેતો હતો મગર તેઓનાં હીન-ભાગ્ય નશીબ કે તેના પીતાનું કાગળ આવ્યા ઉપરથી બે ચાર રોજમાં તે સ્વદેશ ગયો. તે રાત દુર્ભાગ્ય બાળકોએ વિલાપ કરીને કહાડી.

હવે રોહીદાશના જવાથી તેની બેનને વધારે કાવતું સાંપડ્યું અને જેમ નગરમાં આવે તેમ હિનભાગ્ય બાળકો ઉપર તે વધારે જરા યુક્તરતા લાગી. તેનાં ઘેરમાં જે એક રસોઇએ પેહેલાં રાખ્યો હતો તેને રજા આપી જથી તેનાં કામનો સર્વે બોલો હિણુભાગ્ય બાળકો ઉપર પડ્યો. તેઓને રાતનાં ત્રણ વાગે જગૃત કરતી. ભાનુમતીને પાણી ભરવા કેહત, હરીદાશને ઉટાં (અજીઠાં) વાસણો સાફ કરવા આપત અને શત્રુદાશને લાકડાં ફોડવા આપી પછી તે શુવા જાત. ભાનુમતી પાણી ભરી રહ્યા પછી ઓટલા-ઉભરડાનું તથા

સ્વયંભપાક ધરનું કચરું કહાડી ચુલો સ્લગાવી ગગમ પાણીનો દેગ મુકત. ત્યાર પછી આંખેનું પાણી મુકી શાવતર માતને સ્નાન કરવાનું પાણી કહાડી આપત. શયદાશ તથા હરીદાશ મળી તે દેગ ઉચલી લઈ તેનાં આંગડાની મોરી આગળ મુકત અને પછી તે ઉડી સ્નાન કરત. તેની શાવતર માતને દરરોજ સ્નાન કીધા વગર ચાલતું નહતું તેથી બાનુમતીને દરરોજ વધારે પાણી ભરવું પડત. તેની કાયનાત કેટલી? તે ખિચારી એખતી શી રીતે હાંડા ફુલામાંનું પાણી કહાડી શકે? તેથી શયદાશ તથા હરીદાશ તેને તગત મદદ લાગત અને પછી પોતાનું કામ કરત. ખપોગનાં જમી રહ્યા પછી બાનુમતીને અંશેર જુવાર તથા એક શેર ચોખ્ખા દળવા આપત અને તે ખિચારી દમ ખત ખત તથા ચઢું માં આંસુ લાવી તે ભારી ધાંડીને તાણત લેત જો જગા જાડો પડ્યો હેત તો ગાલમાં ચીમરા દમ તે પાંછો ચળાવી દળવા આપત. જ્યારે તેની નિશાળમાં રજા પડત ત્યારે તેઓનો પુરીજ કમખખતી થાત કારણ તે વખતે તેઓની પાસ ઓરડો ઝડકાવત અને લીપાવત. ત્યાર પછી દળવા આપત. દળી રહ્યા પછી તેઓ પાસ દિવામતી કરાવત અને પછી અભ્યાસ કરવાની રજા આપત.

“શયદાશ!” હવે માગથી દળાય એમ નથી બાનુ-મતી ગદગદ કંઠે બોલી. “અને જો ના, કહું તો ઉપરથી માર મારેય. ત્યારે કરવું કેમ? મારા હાથ-મેહાલ થઈ ગયા છે, પાણી કાઢવાની મારા હાથનાં શક્તિ નથી. શુ

આપણી વહલી માતા પાછી નહીં આવશે ? ગે.દમાં દાગી
આપણા ગાળ ઉપર ચુંમીએ નાહી લેશે ?”

“ભાનુમતી” ! આટલી ઘાબરી શું થઈ ગઈ છે.
શત્યદાશ ખોલ્યો. “જગ ધીરજ રાખ. ભગવાન આપણો
મદદગાર થશે. એક વખત ને આપણી વહલી માતા
સ્વર્ગવાસી થઈ તે ક્યાંથી પાછી આવે ? હવે તે વિષે તારે
ગમ ન કરવો જોઈએ. દુન્યામાં શું થાય છે તે તું નથી
જાણતી ? કે દોણની માતા સ્વર્ગવાસી થએલી પાછી આવી
કે આપણી આવશે ?”

પૂજપતંતી જ્યારે સ્નાન કરવા બિઠી ત્યારે ભાનુમતી
તેનો લાભ લઈ રહતી રહતી પેતાની જી પાસ જઈ
પેતાનાં હાલ વિષે ફરીયાદ કરવા લાગી.

“જી !” આ મારા હાલ ! આંખમાં આંસુ લાવી
ડચકાં ખાત ખાત ભાનુમતી ખેલી. “આ મારી દયા ?
માતા વગરની આબકી ઉપર આ જીવનમ ? આ મરી ક્રોમલ
હાથની હવેલી રસીયી (પર) થી રસરસી થઈ ગઈ છે. તે
હાથથી મારાથી કામ થઈ શકતું નથી. તોપણ મરી શાવતર
માતા માગી ઉપર હાલ પાડી કામ સોંપે છે. અગરનો ન
કરું તો પછી ઉપરથી મારા મારે છે તે તમે જોતાં તો
હશે. મારાં કપડાં કેટલાં મેલાં થઈ ગયાં છે તોપણ ફૂર
માતા મને બદલવા આપતી નથી એ કવે જીવનમ ? મને
મારા દાદા દાદીને ત્યાં જવની રજા આપતી નથી હવે કરવું
કેમ ? એના જીવનમાતથી બચવું કેમ તે તો બતાવશો ?

પ્રીય વાંગનાગ! મૈનાવંતીએ ભાનુમતાના હાથ જોઈ તથા તેનાં હાલ-હવેલ જોઈ તેની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યા લાગ્યાં તેવામાં શયદાશ તે જગ્યાએ આવી પોહ્યાંચો, અને કરગરીને જેણે મારા હોત ઉપર દયા લાવી આ જુનમાતનો હેવાત મારા પીતાજીને લખી જણાવો કે જેથી આપણો કંઈ પણ બચાવ થાયો.

“શયદશ”! કંઈ શીકર કરીશ નહીં મૈનાવંતી બેલી, હું તારા પીતાને આજે લખી જણાવીશ, પણ તું પણ લખી જણાવજે, અને નિશાળે જાય ત્યારે તારા દાદાને કહી તેની પાસે પણ લખાવજે.”

એમ વાતચીત થયા પછી શયદાશ તથા ભાનુમતી ત્યાંથી નિકળી પેતપોતાનાં કામે વળગ્યાં તેટલામાં તેઓની ધાતકી શયતર માત પણ રનાત કરી એરડમાંથી બહાર નિશરી અને ભાનુમતીને ધમકી આપી બેલી “દુષ્પતી મારીમાં કપડાં મુકેલાં છે તેને થોડા સુકાતા નાંખ.” નિર્દોષ હીનભગ્ય ભાનુમતીનાં હાથ ઉપર છાગલા આવેલા છે તેપણુ તે નિર્દોષ બાળકાએ જેમ તેમ કરી તે કપડાં થોડાં સુકાતાં નાંખ્યાં. હવે મૈનાવંતી જમી રહ્યા પછી તેનાં એક પડોશીને ત્યાં જઈ એક કાગળ વિગતવાર લખાવી લાવી તેમજ શયદાશે પણ વિગતવાર હેવાત લખી પોતાનાં દાદા કને જઈ સર્વે હકીકતથી તેને વિદીત કર્યો જેથી તેને ગુસ્સામાંજ એક કાગળ લખી એક કાશદને તૈયાર કરી તે સર્વ કાગળો તેનાં રવાઘીતમાં આપી મંબુરશ શહેરમાં તેને રવાના કર્યા. પછી સત્યદાશ ત્યાંથી નિકળી નિશાળે ગયો.

હવે કનકશેતનાં હાથમાં જ્યારે ત્રણેવ કાગળો મળ્યાં ત્યારે મહા ક્રોધાયમાન થઇ પુષ્પવંતીને બારે ઠપકો આપી તથા શિખામણુદી દાખજા દલીલો શહીત એક પત્ર લખ્યો તેમાં લખી જણાવ્યું હતું કે તમે જો હવે ફરીથી એવી કૂચ સાત મારાં વહાજાં ખાળકો સાથ ચલાવશો ને તેમાં તમે દુઃખી થશો. અને જે ખાર મુજ તરફનો તમે એ મેળવ્યો છે તેમાં એક માટો પર નાખશો. આ કાગળ સાથ તારી પતીજ સાડ મારી માતનું, શત્રુદાશનું તથા માતીશેતનું કાગળને મોટું છે તે જોઇ તારી આંખોનાં પડદા જે ઘણાંજ ઉંડા ગયેલા છે તેને ઉપર લાવવા અને હવે પછી તેમ ન થાય તેવી તજવીજ રાખવી.

જ્યારે આએ સર્વે કાગળો પુષ્પવંતીને મળ્યાં ત્યારે શત્રુદાશ ત્યાં હાજર હતો. તે પોતાનાં પીતાનાં દસ્કતો જોઇ મનમાં વિચાર કાઢી કે હવે—કમખખતી આવી ખરી. પણ આખર તેમજ થયું. પેહેલાં મૈનાવંતી સાથ પુષ્પવંતીની ખુબ જીખેસતરી ચાલી અને કહ્યો એટલાં શુધી આગળ વધ્યો કે જરાવારમાં હાથ હાથનું થઇ જાત પણ તેની ભલી પડેશણ વચમાં પડવાથી તેવો ખનાવ કંઈ બન્યો નહી પણ ફટલાં શબ્દો ઉચરતાં પુષ્પવંતી અટકી નહી. જ્યારે શત્રુદાશે એવો મામલો જોયો ત્યારે તે પાછાં ખાણાથી વટાણાં વાવી ગયો. અને તેનાં જેવા દુઃખીત નિશાળ્યા ક્ષેમદાશનાં ઘેરે જઇ ખેડો. હરીદાશ ત્યાંથી નિકળી પોતાનાં દાદાને ત્યાં ગયો. હવે ત્યાં તેની ખેન બાનુમતી શિવાય ખીજી કોઇ રહ્યું નહીં. શત્રુદાશ ત્યાં ખેસી પોતાનાં મન

સાથ વિચાર કરવા લાગ્યો કે નિર્દોષ બિચારી બાનૂમતીપર ત્યાં શું આક્રમણ ચાલે છે! ધાતકી માત તેનાં કેવા હાલ કરતી હશે! તેના ઉપર શું શિતમ ચાલે છે! એવા વખતમાં જો હું હિમત હારી ખેંચીશ તો કૂર માત તેની ઉપર વધારે જાકા ચાલે છે. યારે હિમત હારી ન જાતાં મારી ખેનનાં સંભાલને કીજો મારે તો જવું જોઈએ. એમ વિચારી તે ક્ષેમદાશ પાસથી રજાલઈ ઘેર ગયો. હવે ત્યાં તે જોએય શું કે નિર્દોષ બાનૂમતીનાં હાથપગ બાંધી તેને ઉંઘી ખુટીએ ટાંગેલી છે—અને નિર્દય ખાટીક માત તેઉપર લાઠીનાં માર મારે છે—પત્ર કોણે લખ્યું તે વિષે પુછે છે—એવો મામલો જ્યારે શત્રુદાસે જોયો ત્યારે હિમતથી તેની સાવતર માતને કહ્યું—“કૂર ધાતકી માત—” “આ કાગળનો લખનાર હું છું.” મારી ખેન બાનૂમતી તેમાં નિર્દોષ છે, અને તે વિષે તે કશું બાણતી પણ નથી. શખખ તેનાં હાથ પગ છોડી તેનાં બદલામાં મારા બાંધી, જોઈએ તેટલી આક્રમણ મુજબ ચાલે.

“એ ચંડાળ કૃતક છોકરા”! તારું મોઢું હવાંથી કાળું કર. તેની ધાતકી માત ગુલામાં ખાલી. “તારા પીતાને ખોટું લખતાં તારા હાથ પગને ધુજરી ન છુટી હતી? તને શલાહ આપનાર તારી જી જીવન ન હતી? અરે ચંડાળ તારી સાથ જેટલી બલાઈ કાઢી તેટલી તુએ પાણીમાં ધુસાડી. યાદ રાખજે ચંડાળ જેવા બાનૂમતીનાં હાલ થયા તેવા તારા ન થાય.”

“માત”! અગરજોમી થયા તોપણ બેહતર છે.

શત્યદાશ હીમતથી ખોલ્યો. “પણ મારી નાનેરી ખેનને છોડ”

આ તકરાર તે તેનાં ઓરડાની બહારજ ઉભો રહી ફરતો હતો ત્યારે તેની શાવતર માત ખોલી તું અંદર આવી તે દુષ્પતીનાં હાથપગ છોડ. તેવોજ તે ધસારાબંધ ઉલટમાં આવી અંદર ગયો તેવીજ તે ફરેબાજ મકરે ઓરડા તેની ધાતકી શાવતર માતે તરત દરવાજો બંધ કરી તેને નીચે તોડી પાડી એક જાડી રશીથી તેનાં હાથ પગ મજબુત બાંધી લીધા. અતે દશબાર લાઠીનાં ફટકા જોરથી તેના બરડા ઉપર મારી તેને ઉભો રાખી એક એવી તો લાત જોરથી મારી કે તે તરત એક ગાંશડીની મિશાલ એક ખારણુંપર જઈ પડ્યો કે જેથી તેના માથાને એટલા તો જોરથી ધડકો લાગ્યો કે તરત અંદરથી લોહી નિકળવા માંડ્યું તો પાણુ તે ધાતકી માતને દયા ન આવતાં, પાછો તેને ઉભો રાખી એક બીજી લાત મારી જેથી તે પેહેલેની મિશાલ તે ખારણા ઉપર જઈ પડ્યો જેથી અતીશય લોહી નિકળ્યું શરૂ થયું તોપણ તે ધાતકી ફર માતને તેની દયા ન આવતાં તેની છાતી ઉપર ચઢી ખેસી તેનાં દાંત એક ચમચાથી ઉપાડી જોર જુગમથી કંઈ પાવા લાગી કે જેથી તે થોડાજ વખતમાં ખેશુદ્ધ થયો. તે હીનભાગ્ય શત્યદાશ જરા જરા વારે પોતાની ચશ્મો ઉઘાડી તેની વહાણી ખેન તરફ ફેરવતો. થોડોવાર રહી તે તરફ નજર ફેરવતાં તેને તે જગ્યાએ માલમ પડી નહી, પણ તેની નજરનાં નજીકનાં ખુણામાં તેને બાંધીને ઉભી રાખેલી નજરે પડી તે વખતે તેની આંખમાંથી મોતી જેવાં આંસુ ટપકતાં હતાં તે તે

જોયા કરતો હતો. મગર.તેની.જીભ તે વખતે તેની બેનને
ધીરજ આપવાને ઘણીજ અશક્ત હતી. કારણ તેનાથી તે
વખતે બોલાઈ શકાતું નહતું ત્યાર પછી તે એટલો બેકાંમ
પડ્યો કે તે ક્યાં છે તેની તેને સુદ્ધ રહી નહી.

તે સહવારનાં જોએચ તો તેની શાવતર માતનાં
પલંગ ઉપર છે, એક ખાનુએ બાનુમતી પડેલી છે તે
જોઈ તેણે ધીરા અવાજે કહ્યું—બાનુમતી—બાનુમતી—
બાનુમતી. આ શી આપણીપર બલા ! આ શું શિતમ !
પણ બાનુમતીએ તેને કશો જવાબ આપ્યો નહી. તરત
તેનાં આંધિના હાથપર નજર પડી તો તે જોએચ શું કે
તેનાં બેઉ હાથપર અમી સંવસ્કાર થએલો દીડો. તથા તે
સાથ એટલા તો કાળા થઈ ગયા હતા કે ગોયા બખવાની
શાહી પણ ભલી હોય. તે જોઈ તેને પોતાનાં હાલ ઉપર
રડવાનું જરી કીધું. તે અવાજ સાંભળી તેની નિર્દય માત
આવી તેને બોલી કે એ અંગળ ધાતકી છોડરા હવે પછી
તું તારા પીતાને લખી જણાવશે કે ? મુજ વિશેની વાત
જી આંગળ કરશે કે ? તેને ડરનાં આંધિનાએ તરત ના
કહ્યું અને ઘણીજ મિનત કીધી ત્યારે ને નિર્દય માતાએ
એક ગ્લાશમાં કંઈ લાવીને તેનાં હાથ ઉપર છાંટ્યું ત્યારે
તો તેનાં હાથ ઉપર આતસનાંજ સોહોના બળતા હોય તેમ
થયું. પછી તો તેને દંમબદંમ રડવાનું શરૂ કીધું ત્યારે
તેની ધાતકી માતાએ તેનાં હાથ છોડ્યા. હવે જોયો તે
બંધમાંથી છુટો તેણેજ તેની બેન જે ભરનિંદમાં સુતી
હતી તેને જાગૃતી કરવા લાગ્યો પણ તે ક્યમે કરતાં ઉઠે

નહી. શવ્યદાશે પોતાના મનમાં વિચાર કીધો કે રખેને મારી શુક્રમાર ખેનનુ મૃત્યુ નિપજ્યું હોય—અગર હોમતથી તેની છાતી દબાઈ ગઈ હોય—એમ સમજી તેનાં ગાળ ઉપર તથા શરીર ઉપર હાથ મુકી જોયા તો શિતળગાર જાણાયા ત્યારે તેનો હોશ ઉડી ગયો અને મોટેથી ચીસ પાડી કે ભાનુમતી સ્વર્ગવાસી થઈ. તેવીજ તેની શાવતર માત દોડતી આતી તેને પુછવા લાગી કે શું છે ? તે જોલ્યો, ભાનુમતીના હાથ પગ થંડગાર થઈ ગયા છે, મેં પૂજ્જળ જાલવી તથા જોલાવી પણ જોલતી નથી; ત્યારે મેં જાણ્યું કે તે સ્વર્ગ-વાશીજ થઈ હોય એમ સમજી મેં મોટેથી આરોલી મારી, હવે એવા જ્યારે તેનાં મ્હોડેના સખુનો સાંભળ્યા તથા તેવો મામલો પોતાની નજરે જોયાથી તે ધાભરી પડી જઈ એક કાંદો શવર ભચડી તેનાં નાક આગળ ધર્યો જોયો તેની છાતી ધણાં વારે ખુલ્લી થઈ પછી તેની ધાતકી માતે એક ઓરસીયાપર કંઈ દવા ધસીને ખે ચમચા ભરી પાછ જોયો તેના દીલમાં ગરમી આવી અને હુશીઆર થઈ ને ખેડી. અને પોતાનાં હાથ તરફ જોઈ તેનાં ભાઈનાં ગળામાં મીઠી મારી જર ખેજર રડવા લાગી. અને ભગવાન પાસ વિનંતી ગુજરી કે હે કૃપાનીધી ! હે દયાસાગર ! હે શિવ ! હવે તારી દુઃખી ખાળકીને આ વિપત્તીમાંથી છોડી સુખી કર. મારી શાવતર માત મને ખિનન્નાહોક સતાવી જે દુઃખો પાડે છે તે હવે સુજથી દેખી તથા સોસી સકાતાં નથી. તેથી હે કૃપાલુ સાગર ! ખેહેતર છે કે મારી જીંદગીનો જલદી અંત લાવ.

“ભાઈ શત્રુદાશ” ! મારી એક તુજ પાસ વિનંતી છે. ભાનુમતી દુઃખીત ચેહેરે કરી બોલી. “જો તમે મારું ભણુ ઇચ્છતા હો તો મારા ગળામાં એક મોટો પથ્થર બાંધી આ નજીકના કુવામાં મને નાંખે કે જોથી હું દલ-ગીર ન થતાં અતિઅંત ખુશી થઈશ.”

“બેન ભાનુમતી” ! આટલી ધાભરી શાન્તી પડી શત્રુદાશ ધીરજથી બોલ્યો. “જરા ધીરજ રાખીને જો કે આપણી શાવતર માતાએ તારા કરતાં મારા શરીરનાં કેવા ખુશ હાલ કીધા છે કે તે જોયાથી તારી ખરેખર ખાત્રી થશે. બેન ! મનુષ્ય માત્રનું ચિત્તવેલું કવચિતજ પાર પડે છે. પણ બહુદાં પડતું નથી.” જોમઃ—

દોહરો.

મેરો ચિત્તિઓ હરના કરે, કાહા કર મેં ચીત્ત;

હરકો ચિત્તિઓ હર કરે, તાપર રહુ નચિત્ત.

વાસ્તે હે બેન ! ભગવાન આપણને જોમ રાખે તેમ રહેવું શબ્દવર છે. સાંભળ. આપણી વહાલી માત્ર સ્વર્ગ-વાસી થયાથી આપણી ઉપર કેવા હાલ પડે છે—ઘાતકી માત કેવો જીલમાત ગુજારે છે—પણ તે આપણને દુઃખી કરી કો કાળે પણ સુખી થશે કે ?

હવે હરીદાશનાં તેની ખાટીક માતે કેવા ખુશ હાલ કીધા હતા તે જીજ્ઞો. તેને એક જાડી દોરડીથી પલંગનાં પાયાએ જકડીને બાંધી તે ઓરડાને સાંકળ મારી હતી

શયદાશે બાનુમતીને કહ્યું, આપણા અભ્યાસવાળા ઓરડાને અઘાપ સાંકળ મારેલી છે-હરીદાશ નજરે પડતો નથી- તે ક્યાં હશે વાર? જેન ચાલ જોઉં, તે સાંકળ ખોળી આપણે અંદરથી આપણાં અભ્યાસની ચોપડી લાવ્યે વાર? એમ કહી તેઓ ખેડ જણાં ત્યાં ગયાં અને હાથ ન ફાવે તોપણ જેમ તેમ કરી તે ખારણું ઉઘાડી જોયું તો નિર્દોષ બિચારા હરીદાસને એક મોટી જાડી દોરડીથી જકડી પલંગનાં પાયાએ બાંધેલા છે, અને તે બિચારાનાં ડોળા લાલ ભડક યઈ જઈ ઉપર નિચે આવ-જાવ કરે છે, પણ જરા રહી તેણે તો એકદમ માથું જોકાવી દીધું, તેવોજ તે દોરડીનો એક છેડો તેનાં ગળામાં મજબુત ફાંસની મિશાલે બેઠો, તે જોઈ શયદાશે તરત પોતાનાં ગજવામાંથી છરી ફહાડી ગુસ્સામાં તે દોરડીનાં કટકે કટકા કરી નાખ્યાં. હવે પ્રીય વાચક જુઓ કે જોજે તેઓના હાથને ભારી લુકશાન થયું હતું તોપણ તેને ઉચલી પલંગ ઉપર સુવાડ્યો તેવીજ તેને એક હાથ નાંખી ખેસુદ્ધ થઈ ગયો તેને જોઈ બાનુમતી થર-થર ધૂજવા લાગી અને વાચા પણ ઉપડે નહીં એવી થઈ તે જોઈ શયદાશનાં હાંબાં ગગડાઈ ગયાં. બાનુમતી ઘાભરી પડી ઉતાવળમાં કાંદો લેવા જતી હતી તેવામાં ઉંખરતી ઠંથ લાગ્યાથી તે નિચે તુટી પડી જેથી તેનાં મંડ્યાને ખુબ્બ લાગ્યું અને લોહીલોહાંન થઈ ગઈ. તોપણ પોતાનાં ભાઈની એવી હાલત જોઈ હઠી નહીં. તેવી તેવી પણ એક કાંદો લઈ આવી પોતાનાં વહલા ભાઈનું માથું પોતાનાં ખોળા ઉપર મુકી તે સુંઘાડવા લાગી જેથી હરીદાશ

ધણે વખત ગયા પછી સુદ્ધિમાં આવી તેનું માથું પોતાની વહાલી બેનનાં ખોળાપર મુકેલું જોઈ ખોલ્યો.

“બેન ભાલુમતી” ! અરે આપણે કેવાં અભાગ્યાં ! કેવાં દુઃખી ! હરીદાશ ખોલ્યો. “માત વગરનાં બાળકોને ભગવાને શા શા રૂંધેલાં હશે ? આપણી વહાલી માત આપણને છોડી ગઈ તે વિશે તેને દયા ન આવી હશે ? આપણી ઉપર જે દુઃખો પડતાં હશે તે શું તે નહીં જોતી હશે ? અરે ભગવાન ! હમોને રૂંધેલાં તે આ દુઃખ જોવાને વાસ્તે કે ? હે કૃપાળુ દયાનિધી સાગર હવે તારો દયારૂપી શાયો હમારી ઉપર છોડી સુખી કર.”

“ભાઈ શયદાશ” ! અગરજો તમોએ કાગળ ન લખ્યું હોત તો ઘણું શરૂ થાત. હરીદાશ ખોલ્યો. “કારણ આવો જીલ્લામાં આજ આપણી ઉપર પડત નહીં.”

“ભાઈ હરીદાશ” ! જે બનવા કાળ હોય તે કદાપી મીઠતો નથી. શયદાશ લીન મુદ્રા કરી ખોલ્યો. “વિધાત્રાના લેખ કદાપી વ્યર્થ જતા નથી.” જમ :—

દોહરો.

હોને હાર હિરદે ખસે, ખિસર જાએ સખ સુદ્ધ;
જેસી હોની હોયગી, વૈસી ઉપજત બુધ.

તે પ્રમાણે જેવો બનવા કાળ હોય તેવી બુદ્ધિ સુચવે છે. તેમાં મારો શું દોશ ?

“ભાઈ શયદાશ !” તમોએ આ આકૃતમાંથી બચવ

વિશે પ્રયત્ન કરી, મગર તે ફોકટ જમ ઉલટો દુઃખમાં વધારે કરી લીધો. ભાનુમતી ખેલી. “હવે પછીની આપણાં નશિયમાં શું દુઃખ જોવાનું હશે તે કોણને ખબર.”

હવે આ આકૃતથી તેઓ હુશીયાર થયા પછી તેઓનાં પીતાનું કાગળ શર્વે કુટુંબને મધુરશ શહેરમાં ખોલાવવા વિષેનું આવું, ત્યારે પૂરપવંતીએ શર્વે તૈયારી કરી શત્રુદાશ જોડે તેની જીને કેહેવડાવું કે તમારા પૂત્રનું કાગળ શર્વે કુટુંબને લઈ મધુરશ શહેરમાં આવવા વિશે લખ્યું છે તેથી તમારે તમારી તૈયારીમાં રહેવું. ત્યારે મૈનાવંતીએ તેની વહુને કેહેવડાવું કે “હું તો ન આવીશ, તારે જોઈએ તો તું બાળકોને લઈને જા.”

પૂરપવંતીએ પોતાની સાસુ જે મૈનાવંતી ઉપર આધા પીધાનો તથા તે વતરોગે જે બિજો વાખો ગુળર્યો હતો તેથી તે ઘણી કંટાળી ગઈ હતી. મધુરશ શહેર જવાને આ ર દિવસ રહ્યા છે તે સંધીમાં શત્રુદાશની જીએ તેને કને તેડી કહ્યું, દીકરા જે હું તને એક ચીઠ્ઠી આપું છું તે તારાં પીતાનાજ હાથમાં આપજે ખીજ કોઈના હાથમાં આપીશ માં. એ રવેશ તેને કહી તેનાં હાથમાં તે બિડેલી ચીઠ્ઠી આપી તે લઈ તેને પોતાની અભ્યાસની ચોપડીમાં મેલી.

હવે બનાવ એવો બન્યો કે રાત્ર પડતાંજ મૈનાવંતી ની તખીએતમાં એકાએક બિગાડો થયો જેથી તે વધારે ધભરાવા લાગી અને રાતનાં ત્રણ વાગાને શુમારે કંઈ પણ ખોલ્યા વગર સ્વર્ગવાસી થઈ. તે જોઈ ઘેરમાં મોટો આ

હા:કાર થઈ રહ્યો. ભાનુમતી શયદાશનાં ગળે ખાત્રી નવ-
ભર આંસુએ રડવા લાગી. હરીદાશ ધાબરો પડી પોતાનાં
ઘોરડામાં જઈ પોતાનું માથું જમીન સાથે અક્ષલી રડવાનું
ભરી કીધું. પૂરપૂર્વતી આંખમાં ઝળઝળાં પાણીનાં ભરાઈ
આવ્યાં. અને તે નાખ્યુશ ખમર કનકશેનને કૃપાથી જણાવી.
જેથી તે ભારી ગમગીની સાથે એક માશની રજા લઈ
પોતાને ઘેરે આવ્યો. બિન્ને દહાડે શયદાશ અભ્યાસ કરવા
બેઠો છે તેવામાં તેને પેલી ચીઢીની યાદ આવી તેણેજ તે
તે ચીઢીને લઈ પોતાનાં પીતાના હાથમાં આપી તેની કને
બેઠો. કનકશેન તે ચીઢી વાંચી એક શરદ હાથ મારી તેને
ગળવામાં મેલી.

હવે તે ચીઢીમાં શું લખેલું હશે તે શયદાશને ક્યમ
માનમ પડે તેના વિચારમાં તે હતો. પિતા ઉદાશમાં બેઠેલા
છે તેથી ક્યમ પુછું? પુછ્યાથી વધારે ઉદાશમાં તો ન
થાય? તેથી કરવું ક્યમ તે કંઈ તેને શુભ પડે નહીં.
સાંજનાં વખતે તેનો પિતા ઝાટલા ઉપર એકાંતવાસે બેઠેલો
છે-કને કોઈ નથી-હવે એ સંધી પુછવાની સારી છે એવું
તેને મનમાં વિચારી પિતાને દયામણો ચેહેરો કરી પુછ્યું
“પિતાજી જે કાંગળ મેં તમને લાવી આપ્યે તેમાં શું
લખેલું હતું તે તો જરા મને કહેશો?”

“શયદાશ ભરમ ખુલ્લો કરવામાં કશો ફાયદો નથી
તેનો પિતા કનકશેન ઉદાશ થઈ બોલ્યો. કેહતી છે કે:—
‘ભરી મુઠ્ઠી લાખની-ને ઉધાડી તે આખતી.’

“પીતાજી” ! તે ચીઠ્ઠી મને દેખડાવો ત્યાર વગર માફ મન શાંત થશે નહીં, શત્રુદાશ કરગરીને બોલ્યો. “જેમ એક મચ્છ પાણી વગર તફડે છે તેમ તે ચીઠ્ઠી જાયા વગર માફ મન તળવલે છે. વાસ્તે કૃપા કરી તે ચીઠ્ઠી મને વાંચવા આપશે”

હવે શત્રુદાશનો આગ્રહ વધારે જોયાથી તેના પીતા કનકશેને તે ચીઠ્ઠી તેને વાંચવા આવી. હવે તે ચીઠ્ઠીમાં શું લખેલું હતું તે પ્રીય વાંચનારની જાણ કીજે નિચે ઉતારી લેઉં છું.

મારા વહાલા બેટા કનકશેન.

જ્યારથી તમે ખીજ સ્ત્રી લાવ્યા ત્યારથી તેને મારી ઉપર તથા માત વગરન બાળકો ઉપર ભારી આજ્ઞા તથા શુભ્રમ ગુન્ગર્યો છે. કે જેનું વર્ણન લખતાં મારી કલમ અતી કંપાવમાન થઇ, આગળ ચાલતી બંધ થઇ હતી. હવે તે વિશે મેં તથા શત્રુદાશે તથા તેના દાદાએ તમારી ઉપર કાગળો લખ્યાં હતાં તેથી તમે વિદિત હશેજ. જ્યારે તે વિશેનું ઠપકા ભરેલું કાગળ તેને મળ્યું ત્યારે મારી સાથે ભારે કજીયો થયો અને મને મારવા આવી. તેવા વખતમાં મોહજ્ઞાનાં લોકો વચમાં ન પડ્યાં હોત તો અચિત મને તે મારત. ત્યાર પછી માત વગરનાં બાળકો ઉપર તેને ભારી શિતમ ગુન્ગર્યો હતો તે એવી રીતે કે :- તેઓને જાડી રસીથી બાંધી ઉંઘા ટાંગી માર માર્યો તથા તે સાથે હાથ ઉપર દહાંમ દીધા તે તો શુદ્ધ. આ નીશા-

નીને વાસ્તે તે બાળકોનાં હાથ તપાસી જોવા-હાલ-બેહાલ થયા છે તે ઉપર દર્યાફત કરવી-ભાનુમતી દુઃખની મારી કુવામાં પડવા વિષે ધમકી આપતી હતી તે વિશે પુછી જોવું. હવે જ્યારે શર્યે તરફનો ભારી કકલાત મારેથી દેખી શકાયો નહી તેમજ શહન પણ કરી શકાયો નહી તેથી આ દુઃખમાંથી છુટવાને લીધે મેં વિષ પ્રાશ્ન કરી મારો જીવ ધશ્વરને શોંખ્યો છે. તેથી તમોએ કંઈ દલગીર થવું નહી. પણ એક મારી ફરજ તમોને સોંપી જાઉંય તે ઉપર ખુબ નિગાહ તમોએ પોહોંચાડવી તે એકે :-માત વગરનાં દુર્ભાગ્ય તથા દુઃખી બાળકો ઉપર જે ભારી શિતમ ગુજરે છે તેમાંથી તેઓને બચાવવાં અને તેના અટકાવ કરવો-તેની ખરદાસ્ત લેવી-ભાનુમતી ઉમરે પોહોંચતાંજ તેના જલદી લગ્ન કરી આપવાં કે જેથી તે હીનભાગ્ય પૂત્રી દુઃખમાંથી છુટે. તમારી સ્ત્રી તમોને કવાદાવાથી ઉંધુ-ચતુ સમજાવશે તે ઉપર તમોએ બિલકુલ વિશ્વાસ કરવો નહી. અને બનતાં સુધી બાળકોનું બહું થાય તેમ કરવું. અગરજો ખેટા, બાળકો ઉપર ભારી શિતમ ગુજરશે તો તેઓ ઉછાછડાં લોહીનાં શું કરશે તેના ભરોશો નથી. કદાચ કંઈ અકસ્માત થયાથી તમો ખેઉ જણાં દુન્યાની કાળીટીળીને પાત્ર થશો. વાસ્તે મારા સમજી ખેટા ખુબ દુર અંદેશી વાપરી જે કામ કરવું હોય તે કરવું. તેઓની માતા નથી કે તેઓને બચાવી લેશે મગર તે તો આગળ રહી ફેશતો કરાવશે. મારું જરજરીઆન તથા નવાં કપડાં છે તે મેં મારી ખુશીથી ભાનુમતીને આપ્યાં છે. તે તમોએ તેનાં

લખ વખતે તેને આપવાં. એક હવેલી જે મારા તાપ્પામાં
ખજરપુરામાં છે તે તમોએ તમારા ખેડ પૂત્રોને નીમે હીસ્સે
પોતાની વયે પોંદોંચતાં વેહેંચી આપવી. આ જરજરીયાના
તથા હવેલી વિશે તમારી સ્ત્રી તમોને ઉંધાયતા સમજવશે
તો તમોએ સમજવું નહી. કારણ માત વગરની બાળકી
અને બાળકો છે તેનો શું રસ્તો? વારતે મારા જરજરી-
આંનનો કંઈ પણ ભાગ તેને આપવો નહી. તમો તમારી
સ્ત્રી ઉપર જે પ્રીતિ રાખશો તેનાં કરતાં દશધણી જ્યાદ
બાળકો ઉપર રાખી હેતથી બોલાવી સમાચાર પુછતા રહેજો.
એજ મારી છેલી વિનંતી છે.

લીા૦ હું છું

તમારી દુઃખી અને મોતને આધીન થયલી

માતૃશ્રી મૈનાવંતીનાં આસીસ.

પ્રીય વાંચનાર! જે મૈનાવંતીને શુશીલ વહુ મળી
હોત તો આવા દુર્ઘટ પ્રસંગમાં તે પડત નહી. તેનો મુદ્દ-
વાન પ્રાણ મોત નહી. અરે ! મૈનાવંતીએ જ્યારે કૃતમ્ન
વહુના શિવમથી કંટાળી જઈ વિષ પ્રાશાન ક્રીડું ત્યારે
પેલાં હીનભાગ્ય બાળકોની શી દશા? હવે ખચિત તે
નિરાધાર થયાં. તેઓને આશરો આપનાર તથા દુઃખની
પ્રસંગે ધીરજ આપનાર કોઈ ન રહ્યું. અરે તેઓની માત
તો ગુમ થઈ હતી, પણ તેનાં બદલામાં મૈનાવંતી તો જીવંત
રહેલી હતી ! પણ તે અને ક્યાંથી, તેઓની માતનું સ્મરણ
અધ્યાપ વિસરસ્મરણ થઈ નહ્યું. તેટલામાં આવળી બીજી

વિપત્તિ! અરે એ કેવાં અભાગ્યાં બાળકો! કેવાં દુઃખી! કેવાં હીનભાગ્ય! અરે! તેઓનાં નશિમમાં અઘાપ શું શું દુઃખો જોવાના હશે? શી શી વિકલીએ ખેંચવાની હશે? કયા દુઃખના વમળનાં મોઝામાં સપડાવવાનું હશે? તે તેઓને શું ખબર!

હવે જ્યારે મૈનાવંતીની લખેલી પત્રિકા શત્યદાથે વાંચી ત્યારે તેને આંખમાં આંસુ ઝાળી પિતાજીને કહ્યું, પિતાજી, આ વાત અરેખરી બનેલી છે માં અક્ષરશા પણ ખોટી નથી. અરે! બીન નાહુક મારી જીએ પોતાના શુભાં સરખો જીવ દુઃખો પડીથી અરબાદ કાઢે તો કોઈ પ્રસંગે હમારો તો ન થાય પિતાજી!

“શત્યદાથ”! તેમ કહ્યો થયે નહી તેનો પિતા કનકશેન બોલ્યો. “આ પત્રિકાની વાત તારે કોઈ આગળ કરવી નહી, તેમજ તારા વદનને પણ ફેરેવી નહી. કારણ જાહેર થયાથી ઉલટી તેમાં મારી હાથી થશે.”

“પિતાજી”! તેમ કહ્યો હું કરીશ નહી. તેનો પૂત્ર શત્યદાથ બોલ્યો. “જોયા માન હાલ-બેહાલ-જરા મારા હાથ તરફ તો નજર કરો તે કેવા અદશિકલ થઈ ગયા છે. વહાલી બેન બાનુમતી દુઃખની મારી કંટાળી ગઈ છે. હરીદાથ કાવરો-આવરો થઈ ગયો છે અને તે બહારગામ પળાયણ કરવાની તજવીજમાં છે.”

“શત્યદાથ”! હરીદાથ અરેખર પળાયણ કરવાની તજવીજમાં છે? તેનો પિતા કનકશેન બોલ્યો.

“પિતાજી”! હા, તેમાં કંઈ શક નથી! તેનો પૂત્ર શત્રુદાશ બેઠ્યો. “કારણ તે દુઃખથી અતિ કંટાળી ગયો છે.”

“શત્રુદાશ”! જા તો તેને શત્રુ બોલાવી લાવ. તેનો પિતા કનકશેન બેઠ્યો.

“પિતાજી”! આપણા હુકમને તાબે છું. શત્રુદાશ બેઠ્યો.”

હવે શત્રુદાશ ત્યાંથી ઉઠી પોતાના ભાઈ હરીદાશને તેડી લાવી પિતાની હજીરમાં ઉભો કીધો.

“હરીદાશ”! તું શું પલાયણ કરવાની તજવીજમાં છે? તેમ કદાવી કરીય નહી. તેનો પિતા કનકશેન બેઠ્યો. “હું થોડા દીવસમાં જનાર છું ત્યારે તમોને સાથે લેતો જઈશ. હવે તે વિશે તારે કશી શીકર કરવી નહી.”

પિતાનાં મુખથી એવા વચન સાંભળી હરીદાશની ખુશીનો કંઈજ પાર રહ્યો નહી. હવે કનકશેનને પોતાની નોકરી ઉપર જવાને શાત આઠ દીવસ રહ્યા છે તે અરસામાં તેણે પોતાની મરનાર માતૃશ્રીની શર્યે માલ-મીજકતની એક યાદી કરી શર્યે જણસોને જ્યાં ઘટે તેવી પેઠીમાં મુકી તાણ મારી શિજ માર્યાં અને કે સર્વે પેઠીઓને એક અલાહીદા ઓરડામાં મેલી ટાળું માર્યું. અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે બાળકો મારી સાથ આવે છે વારતે તેઓનાં કપડાં બાંધી તૈયાર રાખવાં. મારી માતૃશ્રીની વર્ષ સુધીની

ઉત્તર ક્રિયા કરવાને વારતે તારા હાથ નિચે એક રશોધવાને રાખી કામ ચલાવવું. વર્ષ વિતાં પછી હું લખી જણાવીશ ત્યારે તુએ આવવું.

“પ્રાણુનથ” ! બાળકોને ત્યાં શું કરવા લાઇ જવ છો ? તેની સ્ત્રી પૂજપવંતી ફીફર મઢાવી બેલી. “ ત્યાં એ બાળકોનું શું કામ ? હયાં મારા હાથ નિચે રેહેશે તો વધારે સારું. કારણ હું હવે ઘેરમાં એખલી રહી તેથી મને ગમત થશે નહીં ને ચિત ઉદાશમાં ને ઉદાશમાંજ રેહેશે તેથી બે બાળકોને સાથે લઇ જઇ બાનુમતીને હયાંજ રાખવી.”

“પ્રાણુપ્રીયા !” શર્વે થઇ રેહેશે પણ બાળકોનાં કપડાં બાંધી તૈયાર રાખવાં. તેનો ભરથાર કનકશેન મોલ્યો.”

હવે ખિચારી બાનુમતી ધાભરી પડી જઈ પિતા (કનકશેન) ક્યારે આરડામાંથી બહાર નિકળે કે મારે લીધે કાળા-વાળા કરું. જ્યારે તેનો પિતા કનકશેન ભોજન કરી રહ્યા પછી આટલાપર બેઠો છે તે જોઇ બાનુમતીએ પિતાને ગળે વળગી કહ્યું, પિતાજી મને સાથે લઇ જજો. હવે હું મારી શાવતર માત સાથે નથી રહેવાની, અગર તમો જો મને મારી શાવતર માત કને રાખી જશો તો દુઃખની મારી કુવો પુરીશ, અગર નહીં તો મને મારા દાદાને ત્યાં મુકી જવી કે જેથી હું શુખી થઇશ અને પડતી આકતથી બચીશ.

“ બાનુમતી ” ! તારે તે વિશે કશી ફીકર કરવી નહીં,

તેનો પિતા કનેકશન બેસ્યો. “હું જઈશ ત્યારે તને પણ સાથે લેતો જઈશ.”

આ વાત સાંભળી બાનુમતી હર્ષમાં આવી પોતાનાં બાઈ શવદાશને ફેલેવા લાગી-પ્રીય બાઈ આપણા ઉપર શ્રી ભગવાન ત્રુચો છે કે જેથી આપણે આ બાંધામાંથી છુટી જઈએ તો કદાચ થઈ શકે.

બિનજોરે કનેકશન મધુગંધ શેડર જવાની તૈયારી કરી. તે વખતે બાનુમતીની શાવતર માત (પૂર્વવર્તી) એ તેની વીશે ઘણી હુજત લીધી, પણ તેના પિતા (કનેકશન) પોતાની પ્રાણપ્રીયાની દરકાર ન કરતાં બાનુમતીને સાથે લીધી. જે વખતે શરૂ બાળકો ગાડીમાં બેસે તે વખતે તેની શાવતર માતનો ચેહરો ગોચર અંદરે અંદર લાગ્યા બેસે-બેસે થયો હતો.

કનેકશન જે હવેલી મધુગંધ શેડરમાં બાંધે લીધી હતી તે ઘણીજ રમણીય અને શોભાયમાન હતી. તે હવેલીની વચમાં એક મોટો ચાક હતો કે જેથી તે બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી. દરેક ભાગમાં છ છ ચોરડાઓ હતા અને તે દરેકમાં શોભાયમાન રંગ બેરંગીન તખ્તોઓ તથા ગાલીઓ પાથરેલા હતા. અને ગોળ ટેબલો વચે ખુસ્તીઓ ગોઠવેલી હતી. હવે કનેકશનનો ચેહરો પાછળના ભાગ ઉપર આવેલો હતો, અને તેના ઘણી શોભા આપનારી ચીજો મુકેલી હતી કે જેથી તે ચેહરો ગોચર ઇન્દ્રિયને જેવો બાસતો હતો. હવે કનેકશન પોતાનાં બાળ-

કોને કહ્યું કે તમને ક્યા ગ્યારડો પસંદ છે તે કહો
એટલે ત્યાં હું શર્યે તાલવીજ કરી આપું.

હવે શયદામે જાણ્યું કે જો હું મારા પીતાનાં ભાગ
તરફનો ગ્યારડો પસંદ કરું અને પછી જો મારી શાવતર
માત આવી તે મને ત્યાં ટકવા દેશે નહીં. તેથી એવતર
છે કે પેહેલાજ ભાગનો ગ્યારડો પસંદ કરું તેમાંજ મારી
વધારે ખેલેતરી છે. એમ સમજી તેણે પીતાને કહ્યું—
“ પીતાજી, તમે જો ભાગના ગ્યારડામાં રહો છો તે ભાગનો
ગ્યારડો મને જોઇતો નથી. પણ પેહેલા ભાગનો ગ્યારડો
જોઇએ છે.” તેજ પ્રમાણે હરીદારે તથા બાનુમતીએ
પણ મારી લીધો. અને તે પ્રમાણે તેઓના પીતાએ
તૈયારી કરી આપી.

પ્રીય વાંચનાર ! બાનુમતીએ જો ગ્યારડો પસંદ કરી
હતો તે ધેરી રરતાપરનો લોકોની ભારે આવ જવ થતી
હતી ત્યાંનો હતો તેની પાસેનો શયદશનો તથા તેની
પાસેનો હરીદારનો હતો. અને જો દાર આગળનો દેલો,
ગ્યારડો તે તેઓને અભ્યાસ કરવા આપ્યો હતો. અને
તેઓને એકજ નિશાળે પઠવા મુક્યાં હતાં.

શયદશ જો વર્ગમાં ખેડો હતા તેનાં મેહેતાજીજી નામ
‘શાંતારામ’ કરી હતું. તેનાં હાય નિચે તે જો ગણિત
વિદ્યામાં ઘણો કચો હતો તેમાં હુશાર થયો. તેનાં
વર્ગમાં શેઠ શાંતીદાશનો પૂત્ર ધીરજલાલ કરી હતો તેની
સાથે તેને વધારે મિત્રાચારી થઇ, તે બહો છોકરો ઘણાં

ઉદાર દીકનો, સારી મશકતનો આપનાર તથા દોસ્તીને લાયક હતો. તેણે તેની સાથ એટલી તો મિત્રાચારીરાખી કે જેથી તે ઉદાર દીકનો ધીરજલાલ મગ્ન રહેતો. શત્યદાશ તેને ત્યાં દરરોજ જતો તેમજ ધીરજલાલ પણ સ્કૂલની રજાની વખતે તેને ત્યાં આવતો. હવે રહેતાં રહેતાં તેઓની પ્રિતીનો ગાંઠ એટલો તો મજબુત થયો કે કેઈ પણ છુપી વાત હોય તે એકમેક આગળ છુપાવતા નહીં.

કનકશેન પોતાનાં બાળકોનાં અભ્યાસને સારૂ સાંતારામ મેહેતાજીને દર માથે રૂપ) નો પગાર આપ્યો ચાલુ કીધો અને બાળકો પણ અભ્યાસપર સારૂ ચિત્ત આપી શિખતાં હતાં જેથી સાંતારામ મેહેતાજી અતિ ઉલટમાં આવી તેઓનો અભ્યાસ આગળ વધારતો.

શત્યદાશ જ્યારે પોતાનાં વર્ગનાં નિશાળ્યા ધીરજલાલને ત્યાં જતો ત્યારે તેની બેન રૂપમણી તેણે તેનાં વર્ગમાં શું અભ્યાસ ચાલે છે તે વિશે પુછતી તે સાથ કઠણ કઠણ હિશામી તેને કરવા આપત પણ તે હિશામ ધીરજલાલ ન કેહે તેટલામાં તે કહી આપત તે જોઈ રૂપમણી તથા તેનો પિતા શાંતીદાશ અતી મગ્ન થતાં. જેમ જેમ સમો આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ તેને શર્વેનો ખાર હરણ કરી લીધો. શાંતીદાશનો બાહ્યો વેપાર ચાલતો હતો અને તેમની પેટેડીઓ, રામપુર, દારકાં, અને મધુરશમાં હતી.

કનકશેન પોતાનાં બાળકોને સાથે લઈ દરરોજ વાડીએ ફરવા જતો હતો તથા હેતરાખી વહાલથી તેઓનાં

નરમ ગાળોપર ચુંભીએ દેતો. બાળકો, પીતાનાં આરામ-
ગાહની વખતે તેની પાસ બેસી પગચંપી કરતાં અને પછી
સુતા જતાં. હવે તેઓને હ્યાં સર્વેરીતનું શુષ્ક હતું
એક ન્યુનભાર સુધાં દુઃખ ન હતું તેથી તેઓનાં ચેહેરામાં
અતિશય ફેરફાર થઈ ગયા હતા. ભાનુમતીનો જો ચેહેરા
પેહેલાં કરમાઈ ગયો હતા તે પાછો તરો-તાઝગી ઉપર
આવી ચમકવા લાગ્યો. પણ જેમ જેમ તેઓની શાવતર
માતનાં આવવાનાં દિવસ નજીક આવતા ગયા તેમ તેમ
તેઓ ફિક્કરમાં પડ્યા કે પાછી જીવતી બળા હોયને નહીં.

પ્રકરણ ૭ મું.

દુઃખનાં ભારી વાદળો.

(ભાનુમતીનું મરણ.)

મૈત્રાવંતીની વર્ષ દલાડાની ક્રિયા પુરી થયાપછી પૂજા-
વંતીનું પનોતું પગલું મધુરશ શહેરમાં બિરજ્યું, તે વખતે
બાળકોની ધારતીનો કંઈજ પાર રહ્યો નહીં, કહેતી છે
કે યાદ જાએ રૂએ-ને આદત જાએ મુવે” તેમ પાછો
પેહેલાનાં જોયો પૂજાવંતીએ દોર ચાલુ કીધો. જ્યારે
ધીરજલાલ શત્યદાશ કને આવતો ત્યારે તેઓ અભ્યાસવાલા
ઓરડામાં બેસી વાતો કરતા તે તેની ધાતકી શાવતર માત
પૂજાવંતીથી દેખી શકાયું નહીં તેથી તેને પોતાના ભથારને

સમજાવીને કહ્યું કે આપણું ઘેર બચ્ચરબાળ અને ભાતુ-
મતી દંતપર દંત જુવાનીમાં આવતી ચાકી અને તે
ધીરજલાલ શાથ જેસી છુટથી ઠીઠી-ઠાઠા કરે છે એ કોઈ
વખત પણ આપણા મેળવંતી આગરને ઘાડે લગાડશે
વાસ્તે આપણે ત્યાં ધીરજલાલ પાછો આવે નહીં એવી
તજવીજ તમારે કરવી જોઈએ. હવે એ વાત રામદાશ
નાંમનાં શિપાઈએ શત્રુદાશને આવીને કહી તેથી તે એક પણ
શબ્દ બોલ્યા વગર પોતાનાં અભ્યાસવાલા આરડામાં જઈ
તે હેવાલની એક ચીઠ્ઠી લખી પોતાનાં જોસ્તાનમાં રાખી
ખીજે દહાડે નિશલેથી આવતાં ચીઠ્ઠી તેનાં ભલા
મિત્રનાં હાથમાં આપી કહ્યું-“મિત્ર, હવે આપે મારે ત્યાં
આવવું બધ કાવું જોઈશે” અને તે વિથેનો ખુલાશો
આ ચીઠ્ઠીથી થશે.

જ્યારે શત્રુદાશનાં મોઢેથી આવા સખુનો સાંભળ્યા
ત્યારે ધીરજલાલ વિચારમાં પડ્યો કે કોઈ દહાડે મને મારા
મિત્ર આવા શબ્દો બોલ્યા નથી ને આજે કહેછે એનું
શું કારણ હશે?

હવે ધીરજલાલે તે ચીઠ્ઠી વાંચ્યા પછી તેના દુઃખી
મિત્રની મુજાકાત લઈ કહ્યું, મિત્ર, આપે તિજમાત્ર કાળજી
કરવી નહીં. તમો કેહતા હો તો તમને તથા તમાગ ભાઈ
ને મારી પેહડી પર ચાકરીએ રખાવીશ, અર્ધસાઈ રૂપીયા
જોઈતા હોય તો તે હું આપીશ, અગર ખીજી શી ચીજ
માગવા ચહાતા હોય તે કહો કે તે પણ લાંચી આપીશ.

શ્રી ભગવાનજીએ મારે ત્યાં ધાણું આપેલું છે. તેથી આપે કોકબી પ્રકારની શરમ ન રાખતાં ખુદાં દીલથી માંગી લેવું.

“ધીરજલાલ !” ધન્ય છે તમારી જનન માતની ફાપને કે આવા દુઃખનાં પ્રસંગમાં તમોએ મને એટલી હિમત આપી. શત્રુદશ જોલ્યો. “કારણ દુઃખનાજ પ્રસંગમાં મિત્રની પરિક્ષા થાય છે.” જેમ :-

દોહરો.

ઐસર મિત્ર પરખીએ, ઘેડા જીવત ખાર;
તિરિયા તખ્તી પરખીયે, નિર્ધન હોત બ્યાર.

તેમ તમોએ જે દુઃખનાં પ્રસંગમાં મને દિનાશો આપ્યો છે તે એક વખાણવા લાયક છે કારણ મિત્ર કરવા તે આપ જેવા ભલા અને સદગુણી કરવા કે દુઃખનાં પ્રસંગમાં ઉપયોગી લાગે.

જ્યારે શત્રુદશ કને તેનો ભણા મિત્ર ધીરજલાલ આવ્યો હતો ત્યારે તેની અદેખી શાવતર માત તેનાં પીતાની આવવાની રાહ જોતી બેઠી હતી તેટલામાં તેણે ત્યાં આવવું થયું તે જોઈ શત્રુદશે તેનાં ભલા મિત્રને કહ્યું કે હવે તમો હયાંથી જાઓ તો વધારે શાર નહીતો તેનાન કંઈ ભલતુંજ જોલ્યથી તમને ગુરસો આવશે એવી વાત સીત તેઓની સાથે છે તેટલામાં તેનો પીતા ત્યાં આવી પોંહર્યો અને ગુરસામાં આવી ધીરજલાલને કહ્યું, “ભાઈ હમારા બરબરવાલ ઘેરમાં તમારે ફરીથી આવવું નહી. અ

ગરને! આવવું ઘટે તો તે વખતે મને ચેતવણી આપી પછી આવવું.

“પ્રીય શેઠ ?” કોક દહાડે પણ મુજને યુરું લાગે એવો શબ્દ આપે એમર્યો નથી અને આજે ગુરમામાં આવી કહો છો તેનું કારણ હું સમજી શકતો નથી. ધીર-જલાલ નમ્રતાથી બોલ્યો. “પણ તમારે જે વેહેમ આ પણી નિર્દોષ બાળકી બાનુમતા પર પકડી મને કહો છો તેવી ખરાબ આજમાં હું નથી. તમને વેહેમીત જાનમાં કશાવનાર એક તમારી પ્રાણપ્રિયા વગર હું ખીજા કોકને જોતો નથી. હું આપણું બાળક છું અને બાનુમતી મારી નાની બેન છે, પણ તે જાતે બોલી હોવાથી મારી કને ખેસી સાફ દીલથી વાત કરે છે તે ઉપર તમે વેહેમ લાવતા હો તો તમે મુખત્યાર છો. હમે ખેડે જાણું શાફ દિલનાં છિએ. અને શાફ દીન રાખીજ વાતો કરીએ છિએ. પણ હું એ ટલુંજ જાણું છું કે “જે કરશે તે બરશે.” તેમ:—

દોહરો.

કર્મ કરે તે ભાગવે, સર્વ ખીજને સુખ,
જમણો કર કુકર્મ કરે, ડાખને નહિ દુઃખ

તેમ મારા પ્રીય શેઠ, જો હું કરીશ તો તેનો લતીજો હું ભાગવીશ. હવે આપણે ત્યાં આવવામાં કશી આખર શોભા નથી જેમ:—

ઢાહરો.

આવ નહી આદર નહી, નહી નૈનોમિ નેહ;

ઉસ ઘર કંચુ ન જાઇએ, જો ખર્સે કચન મેહ;

તેવું ઘેર હવે તમારૂં થયું છે અને ત્યાં આવવામાં
કશી આપડ શોભા નથી. શેઠ! આપણું મમ-મેદીક
શખ્દો ગોવા એક માત્ર જીગરને જીવતાં જીવત યંમપુરીમ
મોકલ્યા ખરાખરતાં છે. શુકર તે ભગવાનનાં કે આપણે
ત્યાં આપ્યાથી હું એટલો હઠીઓ પામ્યો.

હવે કનકશેને ધીરજલાલનાં એવા બોધરૂપી વચને
શાંભલી ત્યાંથી એકપણ શખ્દ બોલ્યા વગર ચાલતો થયો.

“પ્રિયભાઈ ધીરજલાલ!” આપણું આપ્યાથી મારા
પીતાએ જે વેહમ ધરી જે મર્મ-મેદીક શખ્દો કહ્યા છે તે
મારા જલતા જીગરને વધારે દુઃખીત કરવા જેવા છે. પણ
તેનાને વેહમની જાળમાં ફસાવનાર કેણું? હું! એક મારી
ઘાતકી શાવતર માત્ર શિવાય ખીચુ દોક નથી. બાનુમતી
આંખમાં આંસું લાવી ખોલી. મારી પ્રીય માત્ર આ સુખ
જોવાને વાસ્તે મને મેલી ગઈ હતી કે? મારા પિતાને થું
દુઃખણું ત્રીપજાવવા કહી ગઈ હતી કે? હે ભગવાન! હવે
આ જાંદગી નકામી છે વાસ્તે શવર તાના ચરણ આગળ
તારી દુઃખીત કિંકરીને તેડી લે. મારી શાવતર માત્ર દોક
દીવશે પણ મને શુખમાં જાંપી એસવા દેનાર નથી એતો
શય છે. હવે કરવું કેમ બાઈ?”

“પ્રિય ભગિન બાનુમતી”! શ્રુટીકર્તા પ્રમેશ્વરે જોર

શર્વેને એક શરખું શુખ આપ્યું હોત તો તેનાં ઉત્પન્ન કર્તાને તેઓ બુદ્ધી ગયા હોત. તેથી દુઃખ પાછલ સુખ, અને સુખ પાછલ દુઃખ શોધીજ આપેલું હોય છે. વાસ્તે અવડાં જોઈલું દુઃખ તું શોશે છે તેટલું સુખ તું પાછલથી જોશે. તારા પીતાએ જે શબ્દો કહ્યા છે તે અરેઅર દુઃખ પમાડે એવાં છે. તું જાતે ચંચળ અને બુદ્ધિમાન છે તેથી કોઈ પ્રકારનાં દુઃખોથી તું હારી ન જાશે એવી મારી આત્રી છે. ધીરજલાલ નમ્રતાથી બોલ્યો.

સમો આગળ ચાલ્યો ત્યારે કનકશેને પોતાનાં બાળકો ઉપરની પ્રીતને ગાંઠ તોડ્યો અને તેની પ્રાણપ્રીયા જેમ કેહે તેમ આજવા લાગ્યો. ભાનુમતીને જે ઝોરડો પેહેલાં ઘોરી રસ્તા ઉપરનો આપ્યો હતો તેને ત્યાંથી કહાડી ખીજા ભાગનાં પેહેલાં ઝોરડામાં રાખી. ઘરનાં રસોધયાને એવો હુકમ આપ્યો હતો કે તારે મારી રજા વગર મારાં કોઈ પણ બાળકોને કંઈ પણ ખાવાનું આપવું નહી, અગર આપતાં માલમ પડશે તો તને ચાકરી ઉપરથી કહાડી મુકવામાં આવશે. એવી ભપકી તેને આપી હતી. ખીજું તારે હમારા વારતે જીદુ આપ્યું પડાવવું અને જે ત્રણ દુખતાં-ઓ છે તેઓને વાસ્તે જીદુ પકાવી શેઠ ન આવે તેની આગમજ બોજન કરારી સ્વયંમપાક ઘરમાંથી હાંકી મુકવાં. જીદાં બોજન વિશે કોઈ દહાડે શેઠ તને પુછે ત્યારે તે ત્રિશે તુએ ના કેહવું. પણ જીદુ બોજન તું શું પકાવીશ તે તો મને કેહે ?

“બાહ શહેબ”! મને તે વિશે ખબર નથી પણ તમે કહેશો તે પ્રમાણે પકાવીશ. તેનો રસોષા લાડુબટ બાંધ્યો.

“લાડુબટ!” શવારે લાલ ચોખ્ખાનું ધાન અને પા તલી તુવરની દાઝ દરેક જાણને આપવી. શાંજનાં ચોલીની દાઝ અને લાઝ ચોખ્ખાની રોટલી આપવી. ચાહા તેઓ ને બીલકુલ આપવી નહી. એ શર્વેને વાસ્તે જ્યારે તું રસોષ કરે ત્યારે એટલું યાદ રાખવું કે તેમાં બીલકુલ મરી મશાલો નાંખવો નહી પણ ફક્ત ફીફુજ પકાવવું. સ્નાન કરવાનું પાણી શર્વેને થંડુજ આપવું. બિલકુલ ગર મ કરી આપવું નહી અગરજો આપવું પડેતો દશખાર દહાડે એક વખત આપવું. આપણે ત્યાં દળણું દરરોજ વેચાતું દલાય છે તેમ હવે ન કરતાં ભાનુમતીને દરરોજ દલવા તથા છડવા આપવું. અંડાલોને નિશાળમાંથી રજા મળે તે વખતે તારી મરજીમાં આવે તેટલું દલાવી તથા છડાવી રાખવું.

હવે જ્યારે લાડુબટે આવી વાત સાંભળી ત્યારે એક શરદ હાથ નાંખી! અને તે દુઃખી બાળકોની શાવતર માત છે એવું પકું શમજી લીધું કારણ કે તેની પણ શાવતર માત હતી અને તેની ઉપર પણ જકા યુજરેલી હતી તેથી તે ભલા રસોષાઆએ પોતાનાં મનમાં પકકો ઠરાવકીધો કે મારેથી જેમ બને તેમ આ દુઃખી બાળકોની દાદ લેવી કે જેથી જગકર્તા મારી ઉપર રાજ થાય.

જ્યારે શયદાશ શવારનાં સ્વયંમપાક ઘેરમાં ચાહા પીવા ગયો ત્યારે લાડુભટે પુછ્યું કે ભાઈ આ શું તમારી શાવતર માત છે? તેણે એક શરદ હાથ નાંખી કહ્યું—“હા લાડુ ભટ.” તેવામાં હરીદાશ તથા ભાનુમતી ત્યાં આવી પોહોંચ્યાં તે જોઈ લાડુભટે કહ્યું અરે દુઃખી બાજકો તમારી શાવતર માતે આજ મને તમારે લીધે જીવદી રસોઈ પકાવવા વિશેનો હોકમ આપ્યો છે તેપણ મરી મશાલા વગર અને આજથી ચાહાપણ બંધ કીધી છે. બાજકો તમારે તે વિશે કાળજી કંવી નહી તમારા ખેડનાં ભાણાં બપોરનાં નિશાળમાં આવે છે એટલે શીકર નથી. તેમજ શાંજના શેઠ તથા શેઠાણી કરવા જાએ છે ત્યારે પણ કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી. પણ ભાનુમતી વિશે મને ચાંપતા ધણા જો તથા તજવિજો રાખવી પડશે, કારણ તેને તો નિશાળે જતી બંધ કીધી છે. ત્યારે તેની શાવતર માત ન દેખે એવી તજવીજો રાખી તેનું ભાણું કરી આપવું પડશે.

“લાડુભટ”! આ તમારી ભલી ચાલને વિશે હું અતીઅંત આભારી છું. શયદાશ ખોલ્યો “જ્યાં સુધી તમે આ જગ્યા ઉપર રહો ત્યાં સુધી હમો માત વગરનાં અભાગ્યાં બાજકો ઉપર દયાની નજરે જોઈ ખાનાં પિણાં વિશે હમારા હાલ ન થાય એવી યોગ્ય તજવીજ તમારે રાખવી એજ માફ ખે હાથ જોડી તમારી કને માંગી લે-ઉ છે.”

એવી વાતચિત તેઓની ચાલે છે તેટલામાં દાદર બ

પરથી ધબધમ-આવાજ આવતો જોઇ લાડુભટ્ટે તેઓને ક-
હ્યું હવે હાંથી પોખારા ગણી જઇ તમારા અભ્યાસવાલા
ઓરડામાં જઇ બેસો.

જરાવાર રહી પૂજપર્વતી આવી તે ભલા રસોઇયા સા-
થે તાંણુ ઝાડવા લાગી, કે અભાગ્યા તને કેટલી વખત બ-
ળવેલું કે દુષ્પતાંઓને ઘણોવાર શુધ્ધી સ્વયંમપાક ધરમાં
રાખવાં નહી, પણ તું અઘાપ સમજતો નથી એવું જો
કરી મારા બાણુવામાં આવશે તો તરત તને પાણીચું આ-
પી દઈશ એ તું શત્રુ બાણુને એમ કરી ત્યાંથી તે ચાલતા
થઇ.

હવે પૂજપર્વતી ખાલકો શાય એટલી હટે પડી કે ર-
જાઇયાને ભોણાં ન કરવા કેહેતાં તે પોતેજ કરતી. દરરોજ
તેઓ વાસ્તે નિશાલમાં લાલ ચોખ્ખાનું થોડું ધાંત અને
તે ઉપર પાતલી દાલ નામી તથા થોડી ભાજી મુકી પ્રભુ
દાસ નામનાં શિષ્યાઇ સાથે બરોબર મોકલતી તે ભોણું કોઈ ન
બાણે તેમ એક ખુણામાં બેસી તે બેઉ ભાઈઓ આંખમાં
આંસુ લાવી થોડુંક માંહેનું જમી ખીચું કુતરાને નાખતા
તે ખાણું ખાતાં તે બેઉ ભાઈઓએ કેટલીએક વખત ઉલ-
ટી પણ કીધી હતી. તે મુજબનું બાલુમતીને પણ જમ-
વાનું આપતી ત્યારે તે બિચારી આંખમાં આંસુ લાવી થો-
ડુંએક માંહેનું જમી પાણી પી શુકર ગુજારતી.

એક દિવસ બેઉ ભાઈઓ આંખમાં નવજાર આંસુ
લાવી તે શુદ્ધિવાનું ભોજન જમતા હતા. તે વખતે શાંતા-

રામ મેહતાજીનું તેઓ કનેથી જવું થયું. અને ખેડ ભાઈની આંખમાં આંસુ જોઈ પુછ્યું છોકરાઓ ! તમારી આંખમાંથી આજ એટલાં બધાં આંસુ કેમ પડે ? આ નજીસ ખાણું તમારે વાસ્તે કોણે મોકલાવ્યું ?

ખેડ ભાઈઓએ તરત પોતાની આંખો લુછી, તે ભલા મેહતાજી આગળ પોતાનો શર્વે વૃત્તાંત કહ્યો. તેથી તે વિચારમાં પડ્યો અને કહ્યું શુ તેનો ઉપાય તે શોધવા લાગ્યો. આખર તે ખેડ ભાઈઓને કહ્યું-છોકરાઓ, કાલ રોજથી તમારે વાસ્તે મારે ત્યાંથી ભોણું આવશે તે ખાઈ શુકર ગુજારવી અને તમારે ત્યાંનું જ ભોણું આવે તે કુતરાને નાખવું અગર કોઈ બીજાનીને આપવું.

હવે પૂજપવંતી ઈરરોજ પ્રભુવંશ નામના શિપાઈ કને કુચલી મંગાવી પેલાં હીનભાગ્ય માત વગરનાં બાળકોનાં બિછાનાંપર નાંખત જેથી તેઓ એટલા તો કાયર થયાં હતાં કે ભગવાન મરણુ આપે તો ભલું. તે કુચલીથી તેઓનાં શરીરનાં હાલ-ખેલાલ થઈ ગયા હતા. આઠ દશ દિવસે જ સ્નાનનું ગરમ પાણી મળતું હતું તેમાં પણ તે કુચલી નાંખી તે પાણી સ્નાન કરવા આપત કે જેથી તેઓ બળ્યાં બળ્યાં થઈ જઈ જમીન ઉપર લોટત-હાક બ્રુમ પાડત, પણ કોઈ દાદ તેઓની લેત નહતું. પેલા ભલા રસોઈઓ ખેડ ભાઈના શરીરપર આંમલી ચોલી થંડ પાણીએ સ્નાન કરાવત જેથી તેઓને જરા આરામ થાત હવે ખેડ ભાઈઓએ ગરમ પાણીએ સ્નાન ન કરવા વિશે પડકો ઠરાવ :

ત્યાર પછી તેઓ પોતાનાં ઘરના ચોકનાં કુવામાં વળા ઉપર બેસી સ્નાન કરતા તે પણ તેની ધાતકી માતથી દેખી શકાયું નહી. જ્યારે તે બેઠા બાહ્યે કુવાનાં વળા ઉપર બેસી સ્નાન કરી ઘાતર પેહરતા ત્યારે તેની ચંડાળ કૃત્યન માતા માળની ખારીએથી કુચલીનું મોઢું પડીકું તેઓનાં શરીર ઉપર જોરથી ફેંકતી જોયી તેઓ ભારી ક્રોધાયમાન થઈ પોતાનું માથું તે કુવાનાં વળા ઉપર જોરથી અક્ષાલી મોટી ચીસ પાડતા.

એક દીવસે બપોરનાં કનકશેન ઘેર આગળ હતો તે વખતે શવ્યદાશ કુવાપર ઉભો ગઈ સ્નાન કરી ઘાતર પેહર-તો હતો તેવામાં તેની શાવતર માતે એક મોઢું કુચલીનું પડીકું તેનાં શરીર ઉપર ફેંકાયું જોયી તેનાં આખા શરીરે તે કુચલી ફેલાઈ ગઈ. તેઓજ તે ક્રોધનો માર્યો તેવા શરીરે પોતાના પિતા પાસ જઈ કહ્યું “જોયા મારી માતાનાં ઢંગ-! આજ કેટલા મડીના વચ્ચે તે મારા બિછાનાપર, આરડામાં, પેટીપર તથા મારાં પેહરવાનાં કપડાંમાં પણ કુચલી પખોડી રાખે છે કે જોયી જરા પણ જાંબી બેસવાનું સુખ નથી.

એવા શબ્દો જ્યારે તેની ધાતકી માતે સાંભળ્યા ત્યારે તેને ગાળોની શેશ ભરવા માંડી, અને જેમ ગાળો દેવાય તેમ દીધી. પણ તેનાં પિતાએ તે વખતેતેણીને એક પણ શબ્દ બોલ્યો નહી. એવું જ્યારે તેણે જાણ્યું ત્યારે તે શ્રુત્તામાંજ ત્યાંથી જતો હતો તેવામાં તેની આટીક માતે

તેની કમરમાં એક જોરથી લાત મારી જેથી તે એક માટી પેટી સાથે અડગાયથી તેનો પગ જોખમાયો. અને તેવા પગે તે લંગડાતો લંગડાતો કુવાપર જઈ સ્નાન કરી કપડાં બદલી પોતાનાં ઓરડામાં જઈ તેણે તેનાં બહા મિત્ર ધીરજલાલ ઉપર ચીઘો લખી, રામદાસ નામનાં શિપાઈ જોડે મોકલાવી, તે વાંચી તેનો બહા મિત્ર કનકશેનની કંઈ પણ દરકાર ન કરતાં તેની મુલાકાતે આવ્યા અને પોતાનાં મિત્રનો જોખમાયલો પગ જોઈ અતિ દુઃખીત થયો અને એક હુશીયાર વૈદ્ય પાસે જઈ લેપ લાવી તેના પગે ચોપડી પાટો બાંધ્યા જેથી તે ચાર પાંચ દિવસમાં હુશીયાર થયો.

પેહલા જે પ્રીતી કનકશેન પોતાનાં બાળકો ઉપર કરતો હતો તે હવે તેની પ્રાણુપ્રીયાએ હરણુ કરી લીધી હતી. જેથી તે બાળકો વગર પ્રીતોના રખડતાં-રઘજતાં થયાં. પૂરપવંતી જેમ કનકશેનને ભમાવતી તેમ તે ભમતો-તે પ્રમાણે કરતો-અને વર્તતો હતો. કેહેલી છે કે:-‘ફરિયાદી ફિરિસ્તા પણ દુર થાય.’ તેમ પૂરપવંતીએ કનકશેનને ઉધાંચતાં સમજાવી બાળકો ઉપરની પ્રીતિનો ગાંઠ તોડ્યો.

જ્યારે શત્રુદાશનો પગ સારો થયો ત્યારે તેની હીનબાગ્ય બેન બાલુમતીપર એક નવી બન્ના તેની સાવતર માટે ઉભી કીધી તે પ્રીય વાચક સાંભળો:-

જ્યારે તેના પીતાનો કચેરીમાંથી ઘેર આવવાનો સમય જોઈ તેની ધાતકી સાવતર માત્ર માથાં સુધી ઓઢણું લઈ આંખમાં આંસુ લાવી ડથકે ડથકે રડવા લાગી તેવામાં

કનકશેનનું ત્યાં આવવું થયું તેને રડતી જોઈ પોલ્યો,
કેમ પ્રાણુપ્રિયા શું છે ? તમિએત તો નથી બિગડી ?
તોપણ તે કંઈ બોલી નહીં. જ્યારે કનકશેને એવો મામલો
જાણ્યો ત્યારે તેનાં મોઢ ઉપરની ઓઢણી કહાડી પુછવા
લાગ્યો કે શું છે તે તો જરા મને કેહે ? કે તેના ધલાજ
કરીએ.

“પ્રાણુનાથ !” આ મારા હાલ ! આ મારી દશા !
અરે ! આ સુખ દેખાડાવવા વાસ્તે આપે લગ્ન કીધાં
હતાં ? અને તાંના-મીનાનાં શબ્દો સંભળાવવા તથા મારી
ફજેલી કરાવવા આપે લારી હતી. તેની પ્રાણુપ્રિયા પૂછ-
વંતી રડીને બોલી.

“પ્રાણુપ્રિયા” ! તને કોણે તાંના-મીનાના શબ્દોનો
કહ્યા તે તો કેહે ? શું ફજેલી કીધી, આવા તારા હાલ
કોણે કીધાં તે તો જરા કહીશ ? તેનો પ્રાણુનાથ કનકશેન
બોલ્યો.

“પ્રાણુનાથ” ! બોલ્યાથી શું થઈ શકશે. ઉલટી
તેની તમે કદર આશો. ત્યારે નહીજ બોલ્યામાં કશું કે
નહી ? તેની પ્રીયા બોલી.

“પ્રીયા” ! તેણું નામ તો દહશ કે નહીં ? આટલી
શાને વાસ્તે રૂદન કરે છે. જરા મન સ્થિર રાખ અને
જેવી ખની હોય તેવી વાત મુજ આગળ બોલ. તેનો
પ્રાણુનાથ કનકશેન બોલ્યો.

“પ્રાણુનાથ” ! મેં આપણી બાળકીને સમજાવીને

કહ્યું, કે તું ભર જીવાનીમાં છે, અને ધીરજલાલ આપ્પા-
 થી તું ઓરડાનું બાગણું બંધ કરી તેની સાથે જેસી જે
 છુટ્થી વાત કરે છે તે તને લાયક નથી. વાસ્તે આ
 કામથી તું હાથ ઉઠાવ. અગરજો તું ન ઉઠાવશે અને તે
 વાત જો આપ્પા શેહેરમાં માત્રમ પડી તો તારા પીતાની
 ખેલવેલી આખરને ઘોકદા લગાડશે. તેની પ્રાણપ્રીયા ડશકાં
 ખાતી ખાતી ખોલી. “અરે ! એને મેં કેટલીક વખત દુષ્ટ
 ચાલ ચલાવતાં મારી નજરે જોઈ હતી અને તે વખતે
 મેં એણે ઘણી સમજાવી હતી પણ તે આખર સમજી
 નહી. જ્યારે મારું ઘણુંજ પાકી આવ્યું ત્યારે આજ તેને
 શિખામણ આપતાં ઉઠ્યો મારી સાથે કળઓ કરી એકદમ
 મારા હીઠપર ધસારાબંધ દોડી આવી મને નિચે તોડી
 પાડી લાત મુકીથી ખુબ મારી. તે વખતે મેં જાણેથી
 આરોલી મારી પણ તેવા પ્રસંગમાં મને બચાવનાર કોઈ
 નહોતું. એટલું કરીને પણ તે ચંડાળ છોકરી અટકી નહી
 પણ માગ હાથની બંગડીપર જોરથી લાઠી મારી જેથી તે
 ટુટી જવાથી મારા હાથમાં તે કાચો ભોકાયા અને અતિથય
 લોહી વેહવા માંડ્યું. તે વખતે હું રહી જઈને જે કાચો
 મારા હાથમાં ભોકાયા હતા તેને હું કહાડવા લાગી. ત્યારે
 મને ધમકી આવી કે હવે પછી જો તું મને સતાવશે
 અગર કંઈ ખોતશે તો તારો પ્રાણ લીધા વગર છોડીશ
 નહી. અરે ! જેની સાથે મેં ભલી ભજાઈ કીધી તેનો
 આજ એ બદલો ? હવે એ ચંડાળ દુષ્પતી પાછળથી શું
 કરશે તેનો ભરોશો નથી.

એ પ્રમાણે પૂજપવંતીનું ભાગ્યું સાંભળી કનકશેન અતીઅંત ગુસ્સાથી પ્રદિપ્ત થઈ પોતાની બાળકી ને બાલુમતી, દાદરનાં આરડા આગળ ખુરશી ઉપર બેસી શિવતી હતી ત્યાં જઈ વગર વિચાર કરવે તથા પુખ્ત વિચાર ન કરતાં પોતાની અંડાળ સ્ત્રીપર વિશ્વાસ લાતી તે નિર્દોષ હિનભાગ્ય પૂત્રીને એક એવી તો જોરથી જાત મારી કે તેજ ક્ષણે એક રૂઢી ગાંસડીની મીસાલ દાદર ઉપરથી નિચે તોડી પાડી. તે વખતે પેલા ભલા રસોઈયાને તેની દયા આવ્યાથી તેને પોતાના પતંગ ઉપર સુવાડી પણ તે ધાતકી માત તથા પિતાએ તે તરફ ફરીને જોયું નહીં. પેલા ભલા રસોઈઆએ બાનુમતી-બાનુમતી-બાનુમતી કરી દશ પાંચ હાંકો મારી પણ તે સ્તબ્ધની મિસાલ હાથ પગ હજાવ્યા વગર પડી રહી. તે જોઈ તેની નાડી ઉપર હાથ મુકતાંજ તે ધમરાયો અને તરત શેઠને જઈને કહ્યું, શેઠ બાનુમતીની નાડ બેસી ગઈ છે, ડોળાનાં દોદાં લાલ ચોળ થઈ એક બાજુ પર આવી પડ્યાં છે-તે હુશીયાર થાય એવું મને ભાસ્તું નથી.

એથી જ્યારે રસોઈયાના મોહોડેથી કનકશેને વાત સાંભળી ત્યારે તે ધમરાઈને તરત વૈદ્યને તેડવાનો હુકમ ફરમાવ્યો.

“શેઠ”! શું બનાવ છે, વૈદ્યરાજ જોલ્યો.

“વૈદ્યરાજ”! શું બલા થઈ કે એકાએક મારી પૂત્રી બેસુક થઈ ગઈ. મેં ઉપાય ધણાં કીધા પણ હુશી-

યાર થતી નથી વાસ્તે મેહુરખાની કંઠ દવા આપો તો વધારે સાર. તેનો પીતા કનકશેન બોલ્યો.

વૈદ્ય નાડી તપાસી જોઈ તો તે માલમ પડી નહી. હાથ પગ થંડગાર જેવા લાગ્યા-ડોળાના દિદાં બાહર પડેલાં જોઈ તે ધભરાયો અને તેના પીતાને કહ્યું, શેક એ કંઈ ચમત્કારીક રોગ છે કે જેની મારેથી પરીક્ષા પણ થઈ શકતી નથી. હું ઉપચાર કરું અને તેમાંથી બચી તો પછી તમારી.

વૈદ્યગજ સુંઘવાની શીશી પેટીમાંથી કહાડી તે હીણુ ભાગ્ય પૂત્રીનાં નાક આગળ ધરી અને સત્યદાશને રેતીનો શેક કરવા કહ્યો જેથી તે બિચારી જરા હાથ પગ હલાવવા લાગી અને ડોળા આમતેમ ફેરવવા લાગી ત્યારે વૈદ્ય-ગજે પિવાની દવા ચમચા વતી તેનાં મ્હોમાં રેડી પાસે ખેંઠો. તેનો વડો બાઈ પોતાની બેનનાં પલંગ ઉપર બેસી આંખમાં જે આંસુ આવતાં તેને રૂમાલવતે નુછી કોઈ ન જાણે તેમ પાછો વૈદ્યગજ સાથે વાત કરત. તેનો ધાતકી પીતા તથા માત એવો ધભરાટ હોવા છતાં નચિંતાઈથી બેસી બિજા ઓરડામાં બિજાન કરતાં હતાં.

“ધર્મી પિતા વૈદ્યગજ!” આપે સત્વર આવી મારી પાછલ ચાંપતા ધલાજો કામે ન લગાડ્યાં હોત તો હું ખચીત મરણ પામી હોત. બાનુમતી દયામણો એહેરો કરી બોલી. “આપે ઘટતા ધલાજો કરી મને હુસ્વાર કીધી તેથી હું અતીઅંત દલગીર છું. કારણ મુજ જેવી દુઃખી

અને હિણભાગ્ય પૂત્રીને મગ્નુંજ શબ્દવર હતું. તેમ ન થતાં ને હું હુસ્યાર થઇ છું તેથી રમ્મેને વલી ખિન્ન સં-કટની જાલમાં સપડાઉ. (વધારે સંતાપ કરીને) અરે ! અઘાપ મારા નશિખમાં શું શું દુઃખો જોવાના હશે ! કેવી ક્રોધી આક્રિતો વેઠવાની હશે ! આ ભવસાગરનાં ઉંડા દરીયામાં કેટલી વખત ઝુડવું પડશે ! હે શીવ ! હે શંકર ! હે દયાહુ કૃપાનિધીસાગર ! તારી દુઃખીત ખાલકીની અરજ જરા તો તારા કાનપર ધર ?

“ ભાનુમતી ! ” શું તારી ઉપર એટલી આક્રિત છે ? વૈદ્યરાજ ધીરજથી જોલ્યો. “ હાજ ને તું ખેભાન હાલતમાં પડી તેનું કારણ મને જણાવીશ કે ?

“ વૈદ્યરાજ ! ” મારો દુઃખી વૃત્તાંત ધણે લાંબો છે. ભાનુમતી આંખમાં આંસુ લાવી ગદગદ કંઠે જોલી. “ અને તે કેહતાં આપણો અમુલ્ય વખત રોકારો તે ભીતીથી હું હાલે જોક્ષી શકતી નથી. પણ તે વિશે આહુશ હોએ તો આ મારી પાશે ખેડેલા મારા બાધને પુછો કે તે કેહેશે. ”

“ ભાનુમતી ! ” તે ભીતી ન ખાતરગિતાં તારો દુઃખી વૃત્તાંત કેહેવો જોઈશે. વૈદ્યરાજ આગ્રહ કરી જોલ્યો. “ કારણ મારા મુલ્યવાન વખતની દરકાર ન કરતાં તારો વૃત્તાંત સાંભળવાને હું તત્પર છું વાસ્તે મેહરખાની કરીને તે કેહે. ”

હવે તે દુઃખી વૃત્તાંત જોલતી વખતે નિર્દોષ ભાનુમતીનાં આંખમાંથી ખેસુમાર આંસુ પડયાં અને એક સરદ

હાથ મારી તેની આગળ પોતાનો શર્વે વૃત્તાંત પેહેનાથી તે આપ્તર સુધીનો કહી સંભલાવ્યો તે વખતે વૈદ્યરાજે પોતાનાં આંગલા મ્હોમાં પકડ્યાં અને તે નિર્દોષ પૂત્રીને દિલા-શો આવી ઘટતા ઇલાજો કરી જલદી શારી ક્રીધી પણ તે ધર્મી પિતા વૈદ્યરાજે ફેરાનાં તથા દવાના પૈસા તેના ધાતકી પીતા પાસથી લીધા નહીં.

ભાનુમતીને જે લાત ઘણી જોરમાં ખેડી હતી તેથી તેણું કણેજુ દંનપર દંન ખિગડતું ચાલી પાછી ભારી માંદગીમાં પડી પેલા ધર્મી પિતા વૈદ્યરાજે તેની ઉપર પાછા હજારો ઇલાજ ચલાવ્યા-પૂજકલ જેહમત ખેંચી-પણ કંઈ કારગત લાગી નહીં. મરવાને એક કલાક રહ્યો છે તે અરસામાં ભાનુમતીએ પોતાનો એક હાથ પેલા ધર્મી પિતા વૈદ્યરાજ તરફ તથા એક હાથ પોતાનાં ખેડે ભાઈ તરફ કરી કહ્યું, અરે મારા ધર્માત્મા પીતા તથા પ્રીતિપાત્ર ભાઈઓ, તમોએ મને જીવાડવાને વાસ્તે હજારો ઇલાજ તથા ભારી જેહમતો ખેંચી પણ તેમાની એક પણ કારગત લાગી નહીં, ખેર તે વિશ્વ હવે મારે વધારે કેહવું નથી. પણ જે જેહમતો તમોએ રાત્ર દિવસ ખેંચી છે તેથી આ તમારી મરનાર ભગિન અતીયંત આભારી છે. ભાઈઓ મારે લીધે કેક પણ દિવસો ખ્યાલ કરશો નાં. તમો ખેડે જણાં એકસંપથી હળી મળીને રહી દુઃખ સુખમાં એકમેકનાં ભાગીયા થજો. મારા દાદા-દાદીને હું દેખ્યા વગર સ્વર્ગવાસી થાઉં છું પણ મારા મરણ

પછી તેઓ ભારે કલાતીત કરશે તેથી તમે દીલાસાપત્ર લખી ખુલીરીતે લખી જણાવજો કે તેમ ક્રીધાથી તમારી વહાલી બાલુમતી પાછી નહીં આવી શકશે તેથી શંકુરી અપ્પત્યાર કરજો.

ઓ ઇશ! હવે હું દુઃખમાંથી છુટી ખરી. મારી ધાતકી શાવતર માટે જે મારી ઉપર જીવનમાત ગુજર્યા છે તેનો જવાબ તે દુન્યામાં તે શ્રી ભગવાનની આગળ આપશેજ. પણ મારા પીતાએ કાચા કાન કરી મારી શાવતર માતનાં શિખર્યા મુજબ ચાલી જે શહાશ કામ ક્રીધું છે અને તેમાં મારો મૃત્યુ નિપજવાનો ભય છે પણ મારા મરણ પછી તે ખોટાઈ જ્યારે માન પીતાની ચક્ષુમાં કુખી જેમી પરદામાંથી હું કેવી હતી તેનું વર્ણન વાંચશે ત્યારે મારા શહાશ કર્મો પીતા પીતાના હાથ હૈયા માંથે ચો લશે, અને જે રત્ન હાથથી ગુમાવ્યું છે તેનો ભારી પચ્ચા તાપ આપ્પરની ધડી સુધી કરશે. ભાઈઓ, હું રવર્ગનાસી થયા પછી તમે કદાપી રૂદન કરશો નહીં. પણ ઉલટા ખુશી થજો કે મારી ખેન અતિ દુઃખમાં પડેલી હતી તે હવે સુખી થઈ એમ સમજી તમારો વખત ગુજરજો.

“પ્રિતીવંત ભાઈઓ!” જરા હુશ્યારીથી રહો મારો જીવ હવે ધભરાએ છે તેઓની દુઃખીત ખેન બાલુમતી આંખમાં આંસુ લાવી ખોલી. “જરા મને પાણી પાશો?”

તરત શવ્યદાશે ચમચા વતે તેનાં મોઢામાં પાણી રેડ્યું અને જરાવાર રહી તે આંખમાં આંસુ લાવી કહેવા લાગી.

ઓ પ્રીયમાત તારા પ્રેમરશ્મીત શબ્દો કેવા આહ્વાદકારક હશે? તારી મધુરી વાણી કેવી મીઠી હશે? આ શર્વે તો હું ન જોવા પામી પણ તારો હથેતો ખુખડો પણ જોવા પામી નથી. અરે! ત્યારે હું કેવી હીણભાગ્ય! શું મારા નશીબમાં વિધાન છે એવાજ લેખ લખ્યા હશે? અરે! પ્રિય માત તારી ની જોવાને આજ કેટલીક મુદત થઈ ગઈ તોપણ તે નામાં આવી નથી પણ હાલે તે છ બી નિરખવાને વારને વા તે શાથ મારો દુઃખીત વૃત્તાંત જાહેર કરવાને વારને કંઈ ધડીમાં તારી મુન્નાકાત લેવાને ત ત્વર થઈશ.

“છત્રતાજ પિત !” તમારી દુઃખી બાલકીની કદર આટલી બધી જાણી હતા કે? તેની પૂત્રી ભાનુમતા રડીને બેલી “આતે પ્રાંતી?—આતે મમતા?—અરે આ જગ્યાએ મારી શગી માત છવતી હોતતો તે એવાં ખોટાં તોહમતો જોડી તમારા ગુસ્થાને પ્રવીણ કરી આવી મારી માઠી દશા કીધી હોત વાઝ? મારાં મરણ વિશે મારા દાદા-દાદી તમને પૂછશે ત્યારે તમે તેને શું જવાબ દેશો? જગતના લોકો પૂછશે તેને શું કહી શંભાવશે? પણ આ બધાં કરતાં શ્રુષ્ઠી કર્તા પરમેશ્વર જ્યારે તમને પૂછશે ત્યારે શું જવાબ દેશો? મેં કુર્કર્મો કીધાં નથી—ખરાબ ચાલે ચાલી નથી—મારી શાવતર માતને મેં મારી નથી—મારા ભાઈ ધીરજલાલ સાથે ખેતી છાંતી (ગુપ્ત) વાત બારણું ઢાંકી કીધી નથી. આ શર્વે કેહેનાર કોણ? શત્રુ પૂછવો તો મારી ધાતકી શાવતર માત શિવાય બીજું કોઈ નથી. અરે જ્યારે તેણે

તમારાં ગુસ્થાને પ્રવીણ કીધા ત્યારે જરાતો વિચાર કરવો હતો, દુર અંદેશીતો વાપન્વી હતી, પણ તેમ ન કરતાં કા આ કાન કરી તેની ઉપર વિધિશ લાવી જે પાત્રીજ કામ કીધું છે તે ગોયા એક જીવત નકં છે ઈશ્વર તમારું બહુ કરો-બહુ કરો-તેમજ મારી શાવતર માતનું પણ કરો-મને માફ કરજો અને સુખી થજો”

હવે એવા શબ્દો શાંભલી તેનો પીતા (કનકશેત્ર) એક પણ શબ્દ ખોલ્યા વગર તેની કને ખેઠો અને પોતે જે વગર વિચારે કામ કીધું હતું તેની માફી ચહાવા લાગ્યો. પૂજપવતી એક બાજુએ નિચું મુખ કરી બેસી રહી.

“પિતા” ! શું વિચાર કરો છો ? તેની પૂત્રી ભાતુ-મતી ખોલી. “હવે વિચાર કરવાનું કામ નથી”

દોહરો.

વગર વિચારું કામ કરે, જે કો નર ને નાર;
ગલે ફાંસો આવે પડે, ત્યારે કરે વિચાર !

જે બનવા કાળ હતો તે તો બની ચુકો, પણ એટલું યાદ રાખજો કે મારા જેવા માગ ભાઈઓનાં કોક વખતે પણ હાલ ન થાય તેની યોગ્ય તજવિજ રાખજો. એજ હું છેલું જે હાથ જોડી માગી લેઉ છું

હવે શર્વે જણની આંખમાંથી પાણી ટપકવા લાગુ પણ તે બધાં કરતાં તેનાં ખેડ ભાઈઓની તથા પેલા ધર્મી પિતા વૈદ્યરાજની આંખમાંથી તો ખેસુમાર આંસુઓ પડતા

હતા. બધા જણના એકેરા શીકા પડી ગયા અને એક નજરે મરનારની તરફ જોવા લાગ્યાં.

મરતી વખતે નિર્દોષ ભાનુમતીએ પોતાના એક હાથ માં શત્રુદાશને તથા ખીજા હાથમાં હરીદાશને પકડી છાતી શરશે આંધી ખોસા દઈ એક શરદ હાથ મારી પોતાનો પ્રાણ છોડ્યો. અરે! આ કેવો વખત!-કેવો કાળ!-હાય! હાય! આ કેવો શિતમ! શિતમ!! શિતમ!!!

જે વખતે ભાનુમતીનું મરણ નિપજ્યું તે વખતે હરીદાશે એક શરદ હાથ મારી ખેશુદ્ધ થઈ નીચે પુટી પડ્યો પણ તે બહા વૈદ્યગજે તેનો જોંક સંભાલી લીધો, અગર તેટલો જોંક ન સંભાલી લીધો હોત તો તેજ કાણે તેનું મરણ નિપજ્યું હોત.

‘ભાનુમતી સ્વર્ગવાસી થયાનાં અસુખ સમાચાર શત્રુદાશે તેનાં દાદા ઉપર લખી જણાવ્યા તે વખતે તેના દાદા-દાદીએ કેટલો સંતાપ-કેટલો બલાપો તથા કેટલાં ગમગીન થયા હશે તે પ્રીય વાંચકજી વિચાર કરવો.

ભાનુમતીનાં મરણથી તેનો પિતા (કનકશેન) ઉદાસમ; રહેત અને વગર વિચારથી જે કામ થયું તેનો પસ્તાવો ખાત. જ્યારે તેનું દિલ ઘાચુંજ ડંખવાતું ત્યારે ઇશ્વરની નજર કરી નિચેનો દોહરો બોલત.

દોહરો.

ઓ બાપ કર માફ તું, ખેશરમાં મુજ કામ;

શું મ્હોડું લઈ આવું હું, પગપાસે શુભ નામ.

પ્રિય વાંચક ! આ ડોકોણે જો બાનુમતીની માશી આ
 વી હોત તો તેનાં આવાં હાલ થાત ? તેનું મૃત્યુ નિપજત ?
 ના, કદી નહી. જ્યારે પૂજપવંતીએ ઉધાં-ચતાં સમજાવી
 કનકશેનનું મન હરાણુ કરી તેના ગુસ્સાને પ્રદિપ્ત કીધો
 તેવા વખતે કનકશેન જો ગાહ્યો હોત તો પુખ્ત વિચાર
 કરી દૂર અંદેશી વાપરત, તો પોતાની પૂત્રીને જે લાત
 મારી મૃત્યુ નિપજાવ્યું તે ન નિપજાવત. અરે ! આ કેવો
 આઠીક, અંડાળ અને ઘાતકી કે જેણે પોતાની પૂત્રીને
 મારતાં જરા પણ દિનમાં દયા ન લાવી. યુઓ પ્રિય વાંચક
 માત વગરનાં બાળકોનાં આ હાલ !

પ્રકરણ ૮ મું.

હરીદાશનું દુઃખદાયક મરણ.

પૂજપવંતીએ ત્રણ વર્ષ સુધી બાળકો ઉપર કંઈ પણ
 દુઃખો પાડ્યા વગર વખત ગુજાર્યો. પણ કેદેલી મુજબ
 “ટાંઠ જાએ રૂએ-ન આદત જાએ મું.” તેમ તેની આજ
 બુલી ન જતાં પાછી શરૂ કીધી. બેઉ બાળકો નિશાળે
 જતા હતા તેઓને બંધ કીધાં, ઘરમાં જે વેચાતું દળણું
 દળાતુ હતું તે બંધ કરી તેઓ પાસ દળાવવા લાગી.
 પેહેલાં જે તેને રસોઈ માં રાખ્યો હતો તેને રજા આપી.
 જ્યો તે બેઉ બાળકો પાસ તે ઘાતકી માત સ્વયમપાક
 ખેરતું કામ કરાવત, પાણી બરાવત અને કચરો કહડાવત.

શારાંશ શર્વે રીતનું જે ઘેરનું કામ હોય તે ખેડ બાધાઓ પાસ કગવત, જેથી હરીદાશ તે દુઃખથી એટલો તો કંટાળી ગયો હતો કે ભગવાન પાસ હાથ નોડી વિનંતી કરતો કે હે કૃપાળુ ભગવાન ! હે દયાનીધી સાગર ! મુજ જેવા અભાગ્યા તથા દુઃખી બાળકને તું શું કરવા જીવાડે છે તે કરતાં ખેડેતર કે માર મરણ લાવે તો વધારે સારું. અરે મારી પ્રીય માત ! આ દુઃખડાં શોશવા ખાતર તું જન્મ આપી ચાલતી થઈ હતી કે ? જેમ:-ભાનુમતી બિચારીએ દુઃખનાં દિવસ કહાડી આ ફાંતી દુન્યામાંથી ચાલતી થઈ તેમ. હે મારી પ્રીય માવડી હું તારી કને આવી મારાં દુઃખોની વાત ક્યારે કરીશ.

સમો આગળ ચાલ્યો ત્યારે હિનભાગ્ય બાળકોની શાવતર માત (પૂજ્યવંતી) એ એક દિવસે હરીદાશનાં ઓરડા માં કોઈ ન જાણે તેમ જઈ ત્રણ ચાર મોટા તખ્તોએને ફોડી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. આ ગુપ્ત ખનાવ શત્યદાશ તથા રામદાશ નામના શિપાઈ ખીજા ઓરડાની બારીએથી સંતાઈને જોવા કરતા હતા. ત્યાર પછી તે ધાતકી માતે એક સોનાની સાંકળી, બે વિટ્ટીઓ અને દશ દુપીયા ગુપચુપ લાવી તેનાં પક્ષંગ ઉપરની ગાદી ઉચલી તે નિચે મેલી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. હવે આ ખનાવ શત્યદાશનાં કબ્જામાં ન આવ્યો પણ પેલા શિપાઈની નજરે પડ્યો ત્યારે તે શિપાઈએ શત્યદાશને ભરમમાંજ વાત કહી કે હવે હરીદાશની કમખખતી નજીક આવી ખરી ! તેણે પૂછ્યું કેમ રામદાશ ? તેવામાં કનકશેનનું ઘરમાં આવવું થયું

તથા તે સિપાઇ તેવણુ પાસ ગયો જ્યાં તે વાતને તો બરમ પૂછતો પૂછતો અટકી ગયો.

“પ્રાણનાથ”! હું આજ ચાર દિવસ થયા મારી સોનાની સાંકળી તથા જે વિડીઓને શોધું છું અગર તે મળતી નથી. તેની પ્રાણપ્રીતિ ઉદ્દેશ થઇ ખોલી. “પરમ દિવસે તમારે જે દેશ રૂપિયા આપ્યા હતા તે મેં ગોદરાના પડમાં મુક્યા હતા તે પણ જોવા ગઈ તો હાલે ત્યાં નથી. વાસ્તે તમારે સિપાઇ શક્ષરને તથા તે અંડાળ દુષ્પતાઓને પુછી તજવીજ કરવી જોઈએ. મારામાં જોડેલો પ્રયત્ન હતો તેટલો હું કરી શકી અગર કોઈ કબુલતુ નથી ત્યારે હવે કરવું કેમ?

અરે આ જાણસો કોને લીધી હશે? કોણના હાથમાં ગઈ હશે? જ્યારથી મારી જાણસો ગઈ છે ત્યારથી મને ઉંઘ કે ભૂખ બિલકુલ લાગતી નથી. અને તેનાં ને તેનાંજ વમલમાં ચિત બાટકી રહ્યું છે.

જ્યારે આ વાત કનકજીને સાંભળી ત્યારે કરવા જવાનું મોકુફ કરી જે ચાર સિપાઇઓને તેડી પેહેલાં પોતાનાં ઓરડાની જડતી લેવાડી મગર ત્યાંથી કંઈજ મળ્યું નહીં. ત્યારે બાળકોની શાવતર માત (પૂર્ણવંતી) કેટલાક શીકરમાં હોય તેવી મુદ્રા કરી ખોલી ચાલી, આપણે તે અંડાળ દુષ્પતાઓના ઓરડાની જડતી લઈએ એમ કહી શર્વે જાણાએ પેહેલાં શત્રુદાશના ઓરડાની ખુબ બારીકાઈથી જડતી લીધી અગર ત્યાંથી કંઈ મળ્યું નહીં ત્યારે હરીદાશ

નાં ચોરડામાં ગયાં અને ત્યાંની ઝડતી ખુબ ખારીકાઇથી લીધી તો પલંગના ગોદરાની નીચેથી શર્વે જાણસો મળી આવી તે વખતે તે દુર્ભાગ્ય હરીદાશ ધાસ્તીનો મારીએ એક ખુટની મિશાલ રતબધ ઉભો રહ્યો. તે વખતે તેની એક પાણુ શુધાં હાલતી ન હતી. એવો ખનાવ જોઇ તેનાં શહાશકર્મી પિતાએ કહ્યું—“ અરે ! ચંડાળ પૂત્ર ! તું શું ચોરી કરવા શિખ્યોય ? લ્યાનત પડજો તારી જીંદગી ઉપર !”

“ પ્રાણનાથ ” ! આ ચંડાળ પૂત્રે તો કાજગરા તપ્તાએ પણ ફાડી નાખ્યા છે. તેની પ્રીયા પૂજ્યવંતા બોલી. કેવો દુષ્ટ એ પૂત્ર ! કે એને બોધ્યાની પણ લાજ નથી.”

હવે કનકશ્યેને તે તપ્તાએને નિરખતાંજ ઘણોજ ગુરસામાં આવી જે હાથમાં લાઠી પકડી હતી તે વતે તથા લાત દુર્કાએ ખુબ માર માર્યો. અને ત્યાર પછી તેની ચંડાળ કુતર ખાટીક માતાએ તેનાં હાથ ઉપર ડાહ્યા મુડ્યા. ગામદાશ નામનો શિપાઇ જે વચ્ચે પડી તે હિન્ બાગ્ય પૂત્રને ઘોડવવા ગયો હતો તેનાં ખરડા ઉપર પણ પાંચ સાત લાઠીનાં કટકા જોરથી પડ્યા હતા જેથી તેને ભારી દુઃખ વેઠવું પડ્યું હતું. હવે હરીદાશને જે શખ્ત માર પડ્યો હતો તેથી તે બેબાન હાલતમાં પડ્યો તે જોઇ તેના બાઇથી દેખી શકાયું નહી તેથી તરત તેની આંખમાં આંસુના ઝળઝળાં ભરાઇ આવ્યાં. અને એક સરદ હાથ મારી બખડતો—બખડતો ત્યાંથી હઠી કુવા ઉપરથી એક પાણી-

નો ધડો ભરી લાવી, તેના માથા ઉપર રેડ્યાથી તે ધડી વારે હુસ્વાર થયો.

“સ્તુતિપાત્ર ભાઈએ શત્રુદાશ તથા ધીરજલાલ” ! આ ન ધારેલી મારી ઉપર કેવી બળા ? કેવા હાલ ? તેનો ભાઈ હરીદાશ ખોલ્યો. “બાપા ? આપણી મરનાર માતૃ-શ્રીનાં કહીલા શબ્દો શું તેવણ બુલી ગયા કે ? કે જોણે પોતાનાં બાળકોને લાડમાં તથા પ્રીતિમાં રાખી દુઃખનો એક ઝોંસ પણ ન યુગ્મરવા વિશે કહ્યું હતું. અને તેનો પ્રત્યુત્તર, બાપાએ કેવો આપ્યો હતો. હા ! ખરેખરજ તે સુખદાયક હતો. હાલે તેનાની મતીને ફેરવનાર આપણી કુતલ્લ અંડાળ ધાતકી શાવતર માત શિવાએ બીજું કોઈ નથી.”.

હવે હરીદાશ જમીન ઉપર અનોપાટ પડ્યો છે- આંખમાં આંસુ લાવી મોટેથી રૂદન કરે છે-શત્રુદાશ તથા તેનો મીત્ર ધીરજલાલ તેને ધીર આપે છે-એવામાં કતક-શેતનું ત્યાં આવતું થયું તે જોઈ હરીદાશે એક શરદ હાથ મારી પોતાના પીતાને કહ્યું :-

“અરે ધાતકી, ક્રૂર અને દુષ્ટ કર્મી પીતા” ! હું અચિત નિરપરાધી છું. તેનો પૂત્ર હરીદાશ ખોલ્યો. “મેં કંઈ ચોરી કીધી નથી તેમજ તપ્પનાએ પણ ફોડ્યા નથી. આપે મારી શાવતર માતનાં કહ્યાથી વગર તેહકીક કરવે જો મારી ઉપર ભારી શિતંમ યુગ્મર્યો છે તેનો બદલો શરૂ શાક્ષાત શ્રી ભગવાનજી તમને થોડા દીવસમાં દેખડાવશે.

હું નિરઅપરાધી છું એવી જ્યારે તમારી ખાત્રી થશે ત્યારે મારી ઉપર જે શિતમ ગુજર્યો છે અને તેમાં મારું મૃત્યું નિપજવાનો ભય છે, અને કદાચ એવી અવસ્થામાં હું મરણ પામ્યો તો પાછળથી જ્યારે તેની ખરી શામેતી થશે ત્યારે તમે તમારાં હાથ હૈયાં ચોળશો જેવો ભાનુમતી પાછળ હાથ-અકશોશ કરતા હતા તથા જે મેં વગર વિચારે કામ કીધું તે બુદ્ધ કીધું એવું મનમાં વિચારી ઉદાશ થઈ કરતા હતા તેવો વખત હાલે પાછો આગ્યો છે. પણ મારા મરવા અગાઉ જે સખુન હું કહીશ તે સાચા, ખરેખરા અને કદી વ્યર્થ ન જાય તેવા છે. તે એ કે :-તમે તમારી સ્ત્રી (મારી શાવતર માત) થી એકાએક મિનાકિશો થઈ વિખુટાં પડજો. હેઠશ ! આ મારા અંતકાળનાં શબ્દો તું શત્ય કરજે.”

એવા જ્યારે હરીદાશનાં મ્હોડેનાં શબ્દો સાંભળ્ય ત્યારે તેની ક્રુદ્ધ માત ભારી ગુરુશમાં આવી પાસે જે એક લોહડાનો ખતો પડ્યો હતો તે ઉચ્ચક્રી નોરથી તેનાં શરીર ઉપર ફેંક્યો તેવોજ તે ખતો દુઃખીત હરીદાશનાં માથામાં લાગવાથી અતીશય રૂધીર વેહવા માંડ્યું અને થોડા ક કલાકમાં તેણે પોતાનો પ્યારો પ્રાણ છોડ્યો તે વખતે તેની પાસે તેનો ભાઈ તથા તેનો મિત્ર હાજર હતો હવે આ દુઃખીત બનાવ નોંધ-તેઓની આંખમાંથી પાણી પડવા લાગ્યું અને તેઓનાં ચહેરા ફીકા પડી ગયા એવો આરે તરફનો મામલો જ્યારે શત્યદાશે જાણ્યો ત્યારે શરદ્દ હાથ મારી તે ખેશુદ્ધ થઈ ગયો પણ તેવા વખતમાં તેનો

બલો મિત્ર તેની કને હતો તેથી તરત ઉપચાર કરી તેને શુદ્ધિમાં આણ્યો.

ખીજે દહાડે હરીદાશનું શય સ્મશાનમાં લઈ જઈ દહન ક્રિયા કાઢી પછી લોકો પાછા ફર્યા તે વખતે શત્રુ દાશ ભારી કલપાંત કરવા લાગ્યો તે જોઈ લોકોનાં હિલમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તેને દિવાશો આપવા લાગ્યાં પણ શત્રુદાશ કેમે કરતાં કલપાંત કરતો બંધ થાએ નહી તે જોઈ ધીરજલાલે તેને ધીરજ આપી અને રડતો બંધ કાઢી.

પ્રીય વાંચક ! આ કેવો દુષ્ટ કર્મી પિતા કે જેણે બે બાલકોનો પ્રાણ લેતાં તેનાં અંતઃયાંત્ર દિલમાં જરાપણ દયા ન આવી હશે ? તેણે જરાપણ વિચાર ન કાઢી હશે ? જાણે આ કાન્યા કાનથી નિપજેલા અતિ દુઃખદાયક બે દાખલા ! જેણે શુષ્કનાં હીચોળામાં રાખવા વિશે તથા દુઃખો ન પાડવા વિશે જે બાલકોને સુચબ્યું હતું તેઓનાં આજે આ હાલ ! તેઓની હાલે આ દશા ! તેઓનું આ દુઃખદાયક મરણ ! અચિત આ ખેદકારક તથા દુઃખદાયક બનાવ !

જો પૂજ્યવંતી પોતાનાં શાવતર બાલકો ઉપર દુઃખો ન પાડત તો તેની કેટલી વાખવાખી થાત ! તેને કેટલી શોભા મળત ! દુન્યાનાં લોકોનો જશ તે કેટલો જીતી શકત ! તેનો વાંચનારેજ વિચાર કરવો.

આવા બે દુઃખદાયક બનાવો બન્યાથી શત્રુદાશનું મન ઉચીત થયું અને ત્યાં ન રહેવા વિશે મનમાં પકડો વિચાર કાઢી હવે શત્રુદાશ પોતાનાં બાઈ બેનહું દુઃખદાયક મર

હા મનમાં લાવી અતીશય રડે છે તેવામાં ત્યાં ધીરજલાલનું આવવું થયું તે જોઈ તેણે કહ્યું “પ્રિય મિત્ર, જો તમે શોક કરશો તો તમારા હાથે તમારી પ્રકૃતીનો બિગાડો કરી લેશો એમાં કંઈજ શકેલ નથી.

“પ્રિય મિત્ર ધીરજલાલ” ! હવે હ્યાં રહેવામાં કશો ફાયદો નથી તેનો મિત્ર શાયદાશ અતિ દુઃખીત થઈ બોલ્યો “જેમ મારી વહાલી બેન તથા બાઈનું દુઃખદાયક મરણ મારી ધાતકી માતનાં કહાપી મારા પીતાએ કર્યાં તેમ કે વખત માફ પાણુ કરશે તેથી મેં વિચાર કીધો છે કે આપણાં બંદરમાં ઢોકનું વહાણુ ઉપડે તેમાં બેસી પરદેશ જઈ બાકીની જીંદગી સુખમાં યુજારવી મગર તમે કહેશો કે આ કંચનનો ઢગલો છે તે બધું હ્યાંજ રહે તોપણ હું એકલા બાર સુધાં આ જગ્યે રહેનાર નથી વાસ્તે આપણી આ હુ. છેલ્લી મુજાખાત લેઉં. કારણુ જતી વખતે આપણી મુલાખાત થશે અગર નહી તે વિશે હું આજ આપણે પકડો ભરેશો આવી શકતો નથી. હવે હું એકલો વિન આધારનો અભાગ્યો અને દુઃખી છું તેથી બેહતર કે ભગવાંન માફ જલદીજ મોત આપે તો વધારે શરૂ ;

મિત્ર શાયદાશ ” ? તમે ખચિત અભાગ્યો છો એમાં કંઈજ કશા નથી. તેનો મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો. તમે એકલા પરદેશ જવા કરો છો તેમાં હું તમને શંકાહ આપી શકતો નથી કારણુ પરદેશમાં હજારો દુઃખ શાયતા પડશે, હજારો આકૃત આવી પડશે ત્યારે તમારો જીવ મુઝવાણમાં

પડશે તેનાં કરતાં ખેડેતર એ છે કે હાંજ રહી દુઃખશુ-
ખનાં દિવસ લોટવા.”

“મિત્ર ધીરજલાલ !” હાં રહેવાની વાત ફરીથી
ખોલશે નહીં. તેના મિત્ર શત્યદાશ ખોલ્યો. “મેં વિદ્યાભ્યા-
સ સારો કીધેલો છે તેથી હું પરદેશમાં જઈ માફ ઉદર-
પોષણ કરી શકીશ. હું હાં દુઃખનાં વટોળામાં રહ્યાથી
કેંક દિવસ વિચાર કરતાં દિવાનાની મિયાળ થઈ જઈશ.
તેનાં કરતાં પરદેશ જઈ કંઈ ઉદ્યોગ કરશે એમાં મારી
ખેડેતરી છે. પિતા કેમકે દહાડે મને ઉદ્યોગે લગાડશે એમ
નથી. ત્યારે મારાજ હાથે હું ઉદ્યે મ સોંપું તે કેવા
વાર ? જમ :—

દોહરો.

વિદેશમાં વિચર્યા વિનાં, પેટ ન પૂર્ણ ભરાય;
પશુઓ પાણુ પરભાતથી, જંગલ ચરવા જાય.

તેમ હું પરદેશમાં ગયા વગર માફ પેટ ભરી શકવા-
ના નથી. ખિશું ઉદ્યોગ ન જડવાથી કેટલી દિલગિરી
ઉપજે છે તે તમે જાણો છો ? અગર ન જાણતા હો તો
હું કહું છું તે સાંભળો, જમ :—

દોહરો.

ભણતરથી ભાંગે નહી, પૂખ તરસનાં ભોગ;
દિલગિરિ ઉપજે દયગણી, જો ન જડે ઉદ્યોગ.

તેમ મને ઉદ્યોગ ન જડવાથી હું ધણું ગ્રંથો વાંચીશ

તો તેથી શું હું માર પેટ ભરી શકીશ? નાં, કહી ભરી શકનાર નથી.

“મિત્ર શત્રુદાશ!” તમો કહો છો તે વાત ખરો છે તેનો મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો. “પણ પરદેશમાં દુઃખો પડ્યાથી તમો શું કરી શકશો?”

“મિત્ર શત્રુદાશ!” ધૈર્યની દોરીને હું મજબૂત પકડી રહીશ. તેનો મિત્ર શત્રુદાશ બોલ્યો. ખીચું જેમ :—

દોહરો.

દુઃખમાં મોતમ મેળિયે, દુઃખમાં તજિયે દેશ;
અંગગો કરિયે અતિ દુઃખે, વરણુ જાતિનો વેશ.

તમ જેવો વખત હશે તેરી વાત હું કરીશ. અને મારી મુશાફરીમાં શાંતીની કીસ્તીમાં બેસી ધૈર્યનું સુકાન મારા હાથમાં ધરીશ.

“મિત્ર શત્રુદાશ!” આવી જ્યારે તમારામાં ધીરજ છે ત્યારે હું તમને આટકવી શકતો નથી તેનો મિત્ર ધીર જલાલ બોલ્યો. “પણ પરદેશમાં કંઈ નિમ્ય ધંધો (મજૂરી) વિગેરેનો કરવો પડ્યો ત્યારે કેમ?”

“મિત્ર ધીરજલાલ”! શું તેમાં કંઈ નિમ્યપણુ છે વાર? તેનો મિત્ર શત્રુદાશ બોલ્યો. શાંભળો ત્યારે તે ઉપર મને એક દોહરો યાદ આવે છે તે એ કે :—

દોહરો.

ભણો ભણેલો ભૂપતી, રૂડો હતો નજરાજ;
તોય અધમ ધંધો અતી, કર્યો પેટને કાજ.

જ્યારે નળરાજ જેવા ભૂપતીએ દુઃખના વખતમાં
અધમ ધંધા કીધા ત્યારે મુજ જેવા મિખારીની શી
બિશાદ ?

“મિત્ર શત્યદાશ” ! ધન્ય છે તમારી જનત માતની
કુખને ! કે આટલું ધૈર્ય રાખો છો તે જોઈ હું ખુશ થાઉં
છું. તેનો મિત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો. “ભગવાન તમારો
નિગેખાન હોજો.”

શત્યદાશે પોતાના મિત્ર ધીરજલાલને કહ્યું-“હું એક
માંગણી તમારી પાસ માગી લેઉં છું તે તમો ખડાલ ફેરો
એવી મારી પૂછું આશા છે.”

“મિત્ર શત્યદાશ” ! તે શું છે તે તો મને કેહેશો ?
તેનો મિત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો.

“મિત્ર ધીરજલાલ” ! તે કેહેતાં મને અતિ શરમ
આવે છે. તેનો મિત્ર શત્યદાશ ખોલ્યો.

“મિત્ર શત્યદાશ” ? શરમ તજો અને તમારા ભર-
મની વાત કરો. તેનો મિત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો.

“મિત્ર ધીરજલાલ” ! પરદેશ જતી વખતે મારી
પાસે ઝેર ખાત્રા સુધાં એક પૈસો નથી. તેનો મિત્ર શત્ય-
દાશ ખોલ્યો. “તમો મારા શક્તિમાન મિત્ર છો ત્યારે
મુજને આ વખતે નિભાવી લઈ કોઈ નાણાંની મદદ કરશો
એવી મારી પૂછું આશા છે.”

“મિત્ર શત્યદાશ” ! તે વથે તમારે કરી કાળજી

કરતી નહી. તેનો મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો. “મારા પિતાનું વહાણ દશ ખાર દીવસ પછી રામપુર જનાર છે તેમાં તમોને મોકલી આપવાની તજવીજ કરીશ તેથી બે ચાર દિવસ તમોએ ધીર ધરવી લોહોએ. કેહતી છે કે:—“ઉતાવળા શો ખાવરા—ઓર ધીગ શો ગંભીર.” તેમ તમો ઉતાવળા થશો તો તેમાં તમારી હાંની થશે.

“એહેરખાન મિત્ર ધીરજલાલ” ! તમારા નેક સખ્તનને હું આધીન છું. તેથી કદી ફરનાર નથી. તેનો મિત્ર શત્યદાશ બોલ્યો. “મગર કોઈનું ખીચું વહાણ આજ કાલ પરદેશ ઉપડી જનાર હોય તેની તજવીજ રાખશો.”

“મિત્ર શત્યદાશ” ! તે વિશે આપે તીલમાત્ર કાળજી કરતી નહી. હું તેની શોધમાં રહીશ. તેનો મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો.

હવે હીણભાગ્ય પૂત્રી ભાતુમતીનું તથા પુત્ર હરીદાશનું મરણ કેવી રીતે નિપજ્યું હતું તે વિશેની ખરી હકીકત જ્યારે મધુસૂત્ર શહેરનાં શરે લોકોને જાણીતી થઈ ત્યારે કનકશેનને જે પેહલાં આખર ઇજત મળતી હતી તે હવે ન મળતાં જ્યાં જતો ત્યાંથી બે આખર થઈ પાછો ફરતો. હરીદાશનાં દુઃખદાયક મૃત્યુની ખબર તેનાં પિતાએ કેવાં ખ્યાનથી લખી માતીશેનપર મોકલી હોય તે વિશે શત્યદાશ બેખબર હતો. પણ તે દુઃખના મારેલાએ પોતાનાં દાદા માતીશેન ઉપર જોતી હતી તેવી અક્ષરસા લખી જણાવી હતી અને તે સાથે લખી જણાવ્યું હતું કે જો તમો સુજને આ આકત-

માંથી ન છોડવશો તો નેવા હાલ મારી ખેનનાં તથા બાઇનાં
થયા છે તેવા કે વખતે મારા પણ થશે.

હવે થોડા દિવસ ગયા બાદ માતીશનનું એક કાગળ
દુઃખીત શત્પદાશ ઉપર આવ્યું તેમાં અતિ વિલાપ કરી લખ્યું
હતું, કે ને વાંચતા તેની આંખમાંથી માતી નેવાં આંસુઓ
ટપક્યાં હતાં. વળી તેમાં એમ લખી જણાવ્યું હતું કે તારા
પીતાને મેં કાગળ લખ્યો છે તેમાં લખી જણાવ્યું છે કે
થોડા દિવસ મારી પાસે તને મોકલે કે નેથી મારો થોડો
ઘણો ગમ દુર થાય. પણ તારો પીતા તને મોકલે એ
અશક્ય છે !

હવે ધીરજલાલનાં મનમાં પોતાનાં દુઃખીત મિત્ર શત્પ-
દાશનો હેવાલ પોતાનાં પીતા શાંતીદાશ આગળ જાહેર કરવો
એ વિચાર તેના મનમાં ઘણાં દિવસથી ગોળાયા કરતો હતો.
મગર કંઈ તાલ આવે નહી.

શાંતીદાશ શેઠ જમી રહ્યા પછી આટલાપર બેઠો છે
તેનો લાભ લઈ તેના પુત્રે કહ્યું—“પીતાજી એક દુઃખીત હ-
મજાતી બાઇની દાદ લઈ તેનાં હાલ ઉપર દયાની નજરેં નોંધ
તેને મદદ કરી શકશે ? તેનાં જળતાં જીગરને તમારા મીઠા
શબ્દનરૂપી શબ્દોનાં પાણીથી થંડુ કરશે ? કરતાં હો તો
શત્વર કહો કે તે વિશે હું ખ્યાન કરું.”

“પુત્ર ધીરજલાલ” ! એવો દુઃખી આપણો હમ-
જાતી છાયાં કોણ છે. તેનો પીતા શાંતીદાશ બોલ્યો, “તેનું નામ

શું? તે ક્યાં રહે છે? અને તે ઉપર શું દુઃખો છે તેનું શવિસ્તર ખ્યાન કર્યા વગર હું સું કહી શકું?”

“છત્રતાજ પિતાજી”! તમા તેને મદદ આપવા વિશે મને વચન આપતા હો તો હું તે વિશે ખ્યાન કરી શકું. તેનો પૂત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો.

“પૂત્રા!” વગર વિચારે હું શું વચન આપી શકું? તેનો પિતા શાંતીદાશ ખોલ્યો.

“પિતાજી!” વિચાર કર્યા જેવું કશું નથી. તેનો પૂત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો.

“પૂત્રા!” ત્યારે શું હું વગર વિચાર કરવે તને વચન આપી તેમાં બંધાઈ? તેનો પિતા શાંતીદાશ ખોલ્યો.

“પિતાજી!” બંધાવા જેવું કશું નથી વાસ્તે મહેરબાની કરી વચન આપો. તેનો પૂત્ર ધીરજલાલ ખોલ્યો.

હવે ધીરજલાલનો આગ્રહ વધારે જાયથી શાંતીદાશે વચન આપ્યું તે જોઈ તે ખુશ થયો ખરો પણ જ્યારે શત્રુદાશનો દુઃખો હેવાલ તથા તેની બેન ભાગ્યમતી તથા તેનો ભાઈ હરીશશનાં દુઃખદાયક મૃત્યુનો હેવાલ તેને કેહવો શરૂ કરીશ તે વખતે તેની આંખમાંથી માતા જેવા પાણીનાં ટીપા ટપકતાં-ખોલતાં ખોલતાં તે યાકી જતો ત્યારે પોતાનું માથું પાસેની ટેબલ પર મુકી જરા આશાએશ લેઈ પાછો હેવાલ કેહવો શરૂ કરતો. તે શાંભલી શાંતીદાશ શેઠની છાતી ભરાઈ આવી અને આંખમાં આંસુનાં ઝલઝલાં બ

રાઈ આપ્યા. તે દુઃખીત હેવાલ સમાપ્ત થયા પછી શાંતી દાશ શેઠે પોતાનાં પૂત્રને કહ્યું તે દુઃખીત શત્રુદાશને મારી કને લાવવો એટલે શરવે રીતે તેના પકડો બંદાબસ્ત કરી પડતા દુઃખોમાંથી તેને બચાવીશું. હવે રાત બહુ ગઈ છે તેથી હે પૂત્ર આરામ કર એમ કહી શાંતીદાશ શેઠ આરમ કરવા ગયો.

અરે ! કનકશેન કેટલો ધાતકી, કેટલો નિર્દય અને કૂર કે પોતાની પ્રાણપ્રિયાનાં કલ્યાણર આવી પોતાની પૂત્રી બાનુમતી તથા પૂત્ર હરીદાશનું કેવી ધાતકી રીતે મરણુ નિપજબ્યું હતું તેથી વાંચનાર અંબાણ્યા ન હશેજ. શત્રુદાશ આવા દુઃખદાયક બનાવથી અતિશય કલાપીત કરતો અને તે વમળના વિચારમાં ને વિચારમાં ને પોતામા પલંગ ઉપર જઈ સુતો પણ કેમે કરતાં નીંદ આવે નહી. રાત્રતાં બાર વાગ્યા પછી તેને એકાએક નિંદ આવી ત્યારે તેને એક સ્વપ્નો જોયો કે, એક બુદ્ધ પીરમરદે તેને છાતી શરશા દાખી માઠા વહાજથી તેના ગાલ ઉપર ખેસા દઈ પાસે ખેસાડી ધીરજથી કહ્યું—“પૂત્રા, તારે હવે કશી શીકર કરવી નહી. કારણ તારો બરગસ્ત શેતારો એક ઉંડા દરીઆવની ગારમાં ઉંધો થઈ પડ્યો છે, અને એકનીસ ઝાંસનો શુક્રનો શેતારો તારા ઉપર હવે પૂર પ્રકાશથી ચમકશે. કે જોયો તું બારી શુષ્ક જોશે. આજથી ત્રણ માસ પછી તારા પીતા સાથે તારી શાવતર માતનો તારી જીનાં દાગીનાં તથા ધર વિશે બારી કળ્યો થશે અને તે કળ્યા-

માં તારી અદેખી શાવતર માત ગુસ્સામાં તારા પીતાની જે
કંઈ દોલત મેળવેલી હશે તે લઈ પીથેર ચાલતી થશે. થોડા
વખત ગુજ્યાં બાદ તારા પીતાને પક્ષધાતનો છુરો મરજ
લાગુ પડ્યાથી એક વર્ષની ભારે માંદગી ભોગવી સ્વર્ગવા-
સી થશે. તારા પ્રીતિપાત્ર મિત્રથી તારા હકમાં ખેહદ કાયદો
થશે. અને તેની એક પુરી ખેન કે જેનું નામ રૂકમણી
કરી છે તેની સાથ તારાં છુપાં લગ્ન ધર્મપુરીમાં થશે. અને
તારા શશરાથી ખેહદ કાયદો વું જોશે. તારો મિત્ર જેમ
તને સલાહ આપે તેમ વું વર્તજે. પૂત્રા ! તારે જગતજશ
મેળવાને કિન્ને યટલા અવગુણ તજવા જોઈએ તે સાંભળ.
અને તે પ્રમાણે વર્ત.

દોહરો.

જો વું સહાત જગત જશ, (એ) અવગુણ તજિયે આગ:

ગુરા, પાન, ચોરી, જીવા; આર પરાઈ નાર.

બુદ્ધા પિરમરદ ! આ શિખામણ રૂપી દોહરો કોક
દહાડે હું વિશરથ નહીં પણ તે પ્રમાણે વર્તીશ. શત્પદાથ
ખોદયા.

પૂત્રા ! અગરજો વું મહાત્મ પુરુષ થવા સહાતો
હોય તો આ નિચસો દોહરો ખુબ યાદ રાખી તે પ્રમાણે
વર્તજે.

દોહરો.

ક્ષણબર જેનો ક્રોધ રહે, મરણ બગીરે પ્રિત;
સ્વાર્થ વગરનું દાન દે, મહાત્મની એ રીત.

તેમ તું વર્તી આ જગતમાં મહાત્મ પુરૂષ થજે. આ શિખામણ રૂપી બે દોહરા કોક દહાડે તું વિશરતો નાં.

હવે તે બુદ્ધ પીર મરદે આ પ્રમાણેની બશારત દધ ચુમ થઇ ગયો. તેવોજ શત્યદાશ તે અમરથી બિદાર થઇ ઉઠી જોએચ તે ચવારતું પોહોર થયું છે. તેથી પતંગ ઉપરથી તરત ઉઠી હાથ મ્હો ધોઈ શ્રી ભગવાનજીની બંદગીમાં તેને પોતાનું શર જીકાવ્યું. તેવામાં તેનો મિત્ર તે જગ્યાએ આવી પેહાંચ્યો. શત્યદાશ બંદગીથી કારગ થયા પછી તેનો મિત્ર તેને કેહેવા લાગ્યો કે, મહેરબાની કરી જરા મારે ત્યાં પધારવાની તથાદી લેશો ? તરત તેણે હા કહી અને તે તેની સાથે તેનાં ઘેરે ગયો.

• પ્રકરણ ૮ મું.

“આગળ દુઃખ-તો પાછળ સુખ.”

(રાત્યદારાની કીસમતની કિસ્તીના અજાયબ

જેવો શેરફાર.)

દોહરો.

હવે ધીરજલાલે પોતાનાં દુઃખીત મિત્ર શત્યદાશને એક અબાહીદા ઓરડામાં બેસાડી તેણે આરણ્યું અળગું ઠાંકી પોતાનાં પીતાને તેડી લાગ્યો. શાંતીદાશ શેઠનાં આબાથી શત્યદાશ તરત ખુશી ઉપરથી ઉઠી સજામ-અકરામ

કરી ઉભી રહ્યો પણ તે બધા શેઠે તેને ખેંસવાની રજા આપ્યાથી તે ખેંડો. ત્યારે તે શેઠે તેની હાલત વિશે પુછવું શુર કીધું. તે વખતે તે દુઃખીત શત્પદાશ પોતાનો હેવાલ કેહેવો શુર કીધો તે વખતે તેની આંખમાંથી નવબર આંસુના રેલા ચાલ્યા અને પોતાની માતનાં અકાળ મૃત્યુથી બે દિનગિરી ખતલાતી. જ્યારે તેની છાતી વધારે ભરાઈ આવતી ત્યારે જરા તે દમ આપી પાછો પોતાનો હેવાલ કેહેવા શરૂ કરતો. તેનો હેવાલ જ્યારે અતમ થતો ત્યારે તેની છાતી એકાએક ભરાઈ આવ્યાથી તે ખેંભાન હાલતમ પડ્યો તેથી આખા ઘરમાં ધબરાટ થઈ રહ્યો અને તેને હુશ્યાર કરવાને વાસ્તે આંપના ધલાતો કામે લગાડ્યા મગર તેથી તે જલદી હુશ્યાર થયો નહી. ત્યારે શાંતીદાશ શેઠે એક હુશ્યાર વૈદને ખાત્રાવી આંપના ધલાતો તેની ઉપર ચડાવ્યા જેથી તે એક કલાક પછી હુશ્યાર થયો ત્યારે તેની નબર આગળ તે વૈદરાજ કે જે બાહુમવીની વખતે આવ્યો હતો તેણે તેને જોયાથી એકાએક તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને એક શરદ હાથ મારી તેને છાતી શરશે આંપી તે બધા શેઠને કહ્યું—“શેઠ! એ હીનબાબ માત વગરનાં દુર્ભગ્ય બાળકો ત્રણ હતાં. જેમાંથી દુઃખ અને આફતનાં વટાવ્યામાં ફેગ આપી તેની છાતકી શાવતર માતનાં કૂર અને દુખીત તાપથી તથા તેનાં પીતાનાં કામ્યા કાનથી આખર ખે જણાં ભય-ભીત હાલતમાં મરણ પામ્યાં. અને તેમાંનો આ દુઃખીત શત્પદાશ ફક્ત બાકી છે મગર

હું નહીં જાણી શકના કે તે પણ તે દુષ્ટોનાં હાથમાંથી
ખચી શકશે !

“વૈદ્યરાજ !” આ નિર્દોષ અતે દુઃખીત શત્યદાશનાં
હાલ ઉપર દયા લાવી તેને પડતાં દુઃખોમાંથી ખચાવવો
જોઈએ. શાંતીદાશ શેઠ ખોલ્યો.

“શેઠ !” ખેશક ખચાવવો જોઈએ કે જેથી તે નિ-
ર્દોષ પૂત્ર સદા તમારો આભારી રહેશે. વૈદ્યરાજ ખોલ્યો.

વૈદ્યરાજ !” શત્યદાશપર પડતાં ભારી દુઃખોથી તે
અતી કંટાળી જઈ પરદેશ નાહાસી જવાની તજવીજ કરેઅ
પણ તે યુક્તીથી તેણે દુર રહેવું જોઈએ. શાંતીદાશ શેઠ
ખોલ્યો. “આ દુઃખી પૂત્રોનો હેવાલ સાંભળી મને અતિ-
અંત દયા આવે છે કે જેથી હું મારી એક પુરી પૂત્રી
સાથ તેનાં લગ્ન કરી આપી પડતા દુઃખોમાંથી ખચાવવા
ચાહુઅ. અને હું આશા બાળુઅ કે મારી પ્રીય પૂત્રી તે
શખુન રદ નહીં કરશે. એઓનાં લગ્ન કરી આપ્યાથી એ
ખેઉને વાસ્તે એક અવાહીદી હવેલી, ખાગ-ખગીચો, ખેતરો
અને ખીજી સંસાર ઉવેહાગી વસ્તુનો સગ્રહ તથા ત્રીશ
હજાર દુપીયા રોકડ આપી મારી નજર હજુર રાખી એના
નામથી જુદો વેપાર ચાલુ કરાવવો એવી મારી મરજી છે.”

“શેઠ !” ત્યારે તો આ દુઃખી શત્યદાશનો દિવસ
કર્યો એમ હું સમજીશ. વૈદ્યરાજ ખોલ્યો. હું ઘણા શેહેરે
કર્યો છું પણ આપ જેવા ભલા, નિતીમાન, સખી અને
હાતમ દિલ જેવા ખિજા કોકને નોયા નથી. આપણું મહો-

માંથી લગન સંબંધીનાં શબ્દો નિકળતાં જોઈ હું અતિઅંત ખુશી થયો છું. શત્વદાશના રૂઢ્યમાં જે કારી જખમો લાગ્યા હશે તે ઉપર આજે એક મુજરબ મલમપટ્ટો થયો એમ હું સમજું છું અને તેમાં કંઈજ શક નથી. હવે તેને ગમીતી છોડી દઈ ખુશીમાં ફરવું જોઈએ.”

“મેહેરબાન શેઠ” ! હું ધર્મી પિતા વૈદ્યરાજના ખો-
લ્યાને ટેકો આપું છું. શત્વદાશ અતિ નમ્રતાથી ખોલ્યો.
“આપે જે દુઃખીત પૂત્ર ઉપર આપણો કૃપાળુ દસ્ત લ-
ખાવ્યો તેથી હું તમારો અત્યંત આભારી છું. અને તે
આભારનાં ખોળ તળે હમેશ હું દબાએલો રહી આપણી
ખીદમતમાં હાજર રહીશ. આપે હાતમ દિલ ચલાવી જે
આપણી એક પુત્રી પૂત્રી સાથે મુજનાં લગન કરવા ધારો
છો, પણ આપણી નેક પૂત્રી જો તે સંપુત બહાલ કરે
તો હું એક ખરેખરો સુખી સમજીશ.”

હવે શાંતીદાશ શેઠ પોતાનાં પૂત્ર ધીરજલાલને પોતાની
પૂત્રીને ખોલાવવા વિશેનો હોકમ કીધો તે મુજબ તેણે પો-
તાની બેન રૂકમણને ખોલાવી લાગી પીતાની હજીર ઉભી
કીધી.

“પૂત્રી રૂકમણી !” કોક પણ દિવસે મારો કહીલો
સંપુત તુએ ઉલધન કીધો નથી. તેમજ આ ટેકાણે પણ
કરશે નહીં એવી મારી પૂછી ખાત્રી છે. તેનો પિતા શાંતી-
દાશ ખોલ્યો.

“હત્રતાજ પિતાજી !” તમારી ગુપ્ત વાત શું છે તે

હું જાણ્યા શિવાય શું કહી શકું. તેની પુત્રી રૂકમણી બોલી.

“પુત્રી રૂકમણી” ! મારી તથા મારા ઉત્પત્ત કર્તા શ્રી ભગવાનજીની આજુશીની તારા લગ્ન આ માત વગરનાં પુત્ર શત્વદાશ સાથે કરવા આહું છું તેમાં કંઈ તું હરકત કરી શકશે ? તેના પીતા શાંતીદાશ બોલ્યો.

“છત્રતાજ” ! શત્વદાશના હેવાલથી હું વિદિત છું. તેની પુત્રી રૂકમણી બોલી. “તેની શાવતર માતથી તેના ઉપર ભારી ભંકા ગુજરેલી છે અને અઘાપ ગુજરે છે. બાલુમતી તથા હરીદાશનું કેવી ધાતફી રીતે તેનાં પીતાએ મરણ નિપજાવ્યું હતું તે પણ હું સારી રીતે જાણું છું. ત્યારે તેવા ઘરમાં તમે જાણનાં છતાં મને ક્રીપજાવવા મા-ગોચ તો હું કેમ ક્રીપજાવીશ ? કોક હાથમાં દીવો લઈ કુવામાં તો ન ઉતરવું હોય. શત્વદાશ તો એક દુઃખના ઉંડા ગારમાં છે, અને મારા ગયા પછી તેની અદેખી સાવતર માત મારી ઉપર દુઃખો ગુજરશે ત્યારે બિચારો શત્વદાશ તે દુઃખમાંથી પોતે છુટશે કે મને છોડવશે,”

“પુત્રી રૂકમણી” ! તારા શબ્દો અરેખરા વાજખી છે, મગર હું તેમ કરવા આહતો નથી. તેના પીતા બોલ્યો. “તારા લગ્ન કરી આખા પછી તમારે વાસ્તે એક જીદી રૂબેલી, બાગબગિચો, ખેતરો અને ઘર સિંગારને ઉપયોગી પડતી સીન્જોનો સંગ્રહ તથા ત્રીશ હજાર રૂપીયા રોકડ આપી મારી રૂપરૂમાં તમેને રાખી તારા બચારનાં નામથી એક જીદોજ વેપાર ચાલુ કરી આપવાની મારી મરજી છે કે

જેથી તું તારી શાવતર શાશુની ભીતીથી તથા દુઃખથી
અળગી રહી તમો ખે જણાં અતી સુખમાં રહી દિવસ
અનરશે.”

“છત્રતાજ પીતાજી!” તમો કહો છે તે મુજબ
કરી આંખના અહાતા હો તો હું તે દુઃખી—ની સ્ત્રી થઈશ.
તેની પૂત્રી રકમણી ખાલી.

વૈદ્યગજે રકમણીની તે ભલી ચાલ વિષે ઉપકાર માની
શત્યદાશની પીઠ ઠોકી કહ્યું—“પૂત્રા, આ ભલી સ્ત્રીથી તું,
ધણું સુખ જોઈ ચમનમાં રહેજો.” એવી વાતચીત અરસ-
પરસની ચાલી રહી છે તેવામાં શાંતીદાશ થેઠની સ્ત્રી આશા-
બાઈ ત્યાં આવી પોહોંચી. ત્યારે શાંતીદાશે શર્વે હકીકતથી
તેને વિહીત કીધી તેથી તે ધણી ખુશી થઈ કેહેવા લાગી.
પ્રાણુનાથ ! શર્વે તો થઈ રહેશે પણ શત્યદાશને શી રીતે
લાવી શકશે વારં?

“પ્રાણુપ્રિયા” ! તે વિશે તારે કાળજી બાળગવી નહી.
પણુ લગનની જેમ જલદી તૈયારી થાય તેમ કરવી. તેનો
પ્રાણુનાથ શાંતીદાશ ખોલ્યો.

“પ્રાણુનાથ” ! લગન હાં કરશે કે બહારગામ ? તેની
પ્રીયા ખોલી.

“પ્રાણુપ્રિયા ? તું સમજતી નથી. તેનો પ્રાણુનાથ
ખોલ્યો. “હાં લગન કિધાથી શત્યદાશ વિશે હોકાર થઈ
રહેશે તેથી ખેહેતર છે કે બહારગામ કિધેલા ધણાજ સારાં.”

“શઃ” હું તમારો શલાહને બધારે પશંદ કરું છું.

વૈદરાજ બોલ્યા. “ પણ હવે લગનની જલદી તૈયારી થાય તેમ કરવી જોઈએ . એ તો શર્વે થશે પણ હાલે માંગણી ખદલ કંઈ” — * * *

હવે એવા વૈદરાજનાં શબ્દો સાંભળતાં શાંતીદાશ શેઠ તેજજીયા ઉપરથી ઉઠી પોતાની પ્રાણપ્રીયાને એક બાજુએ તેડી કહ્યું શત્રુદાશને શું આંલો કરવો જોઈએ? તે વખતે તેની પ્રાણપ્રીયાએ કહ્યું કે જો આપણે રૂપીયા પેહરાવીશું તો તે ક્યાં મુકશે? કેમકે માત તાતને તો આવો જુલમ છે ત્યારે એક સારી જેવી હીરાની વીઝીજ કરો એટલે થયું. પછી લગન ઉપર જોઈ લેશું.

એવી વાતચીત થયા પછી આશાખાઈએ એક યાલીમાં ‘શર્વે’ રીતનો સામાન મુકી પોતાની વહાલી પૂત્રી રૂકમણીને એકબાજુએ તેડીને કહ્યું—પૂત્રી પેહરાં ટીકક કરી તારા થનાર બથારનાં હાથનાં આંગળામાં આ હીરાની વીઝી પેહરાવી આ રૂપીયા સાથે હાથમાં શ્રીફળ આપી દંડવત કરજે. એવી રીતે શિખરી તેણે શત્રુદાશ આગળ મોકલી.

હવે રૂકમણીએ માતૃશ્રીના શિખર્યા મુજબ પોતાના થનાર બથારને રીત કરી દંડવત કરી દુર જઈ બેઠી. તેવોજ શત્રુદાશ પુરથી ઉપરથી ઉઠી ઝૂંટી કર્તા પરમેશ્વરની જનાં-ખમાં પોતાનું માથું નમાવી કહ્યું—ઓ જગપાળક દુઃખહર્તા શ્રી ભગવાન ! એક ક્ષણભરમાં મારી હાલતમાં કેટલો ફેરફાર ! આ કેવો સ્વપ્ન રૂપી ખતાવ ? આ કેવી તારી માયા ! હં ! હું કંઈ સ્વપ્ન તો નહીં દેખતો હોઉં વાર ? ના,

ના, તેમ તો નથી. ત્યારે કેમ ? ભગવાનની ખસેશ કંઈ અપાર છે, ગરીબને શ્રીમંત ને શ્રીમંતને ગરીબ બનાવે છે. તેમ મારો દુઃખીત હેવાલ સાંભળી સુખી કરવાનો વિચાર તેનાં મનમાં તો ન આવ્યો હોય વાર ? તેથી તેણે મારા કદરદાન, હાતમ દિલનાં તથા શખી તપેહના શેઠનાં અંતર-યાંમ દિલમાં દયાનો ઝહરો ઉત્પન્ન કરી જે નવાજેશ કરાવે છે તેથી હું તે ભગવાનનો, મારા છત્રતાજ શેઠનો, મારા હિતેષ્ઠ મિત્રનો તથા આ ખેડેલી મીજલશનો મોટો આ-ભારી છું.”

માંગણીની રીતમાં મારા શખી શેઠ તરફની થએલી ભેટમાં કંઈ પણ વધારો કરી મારી સ્ત્રીને આપવો જાણ્યે, પણ તે પ્રમાણે કરવા મારી પસે હાલે કંઈ પણ શાધન નથી. ફક્ત મારા હાથનાં આંગળામાં મારા દાદા તરફની મળેલી એક હીરાની વીટી છે તે આ રીતમાં હું બાપુશી શાય મારી થનાર સ્ત્રીનાં હાથમાં પેહેરાઉં છું તે તેણે દલગીર ન થતાં તથા મારા હાલ ઉપર દયાક્તી ન કરતાં લેવી જોઈએ. એમ કહી તેણે તે વીટી તેના હાથમાં પેહેરાવી.

મીજલશીએએ હુરરેનાં પોકારો જારી કીધાં. વૈદ્ય-રાજે ઉઠી શયદાશની પીઠ ઠાકી કહ્યું—ધન્ય છે તારી જનનત માતની કુખને ! અને આ તારા છતાદાર બાપણને !

થોડો વખત ગયા પછી મીજનના તૈયારી થઈ ત્યારે શર્વે જણુ જમવા ખેડા અને મીજનથી ફરેગ થયા પછી શયદાશે શાંતીદાશ શેઠ તથા વૈદ્યરાજ પાસથી રજા લઈ

ધેર જવા નિકળ્યો ત્યારે તે બલા શેઠે તેને કહ્યું, 'કે તું કંઈ ફિકર કરીશમાં. જ્યારે હું ધીરજલાલ સાથે કેહેવડાવીશ ત્યારે તું યુપચુપ કોક ન જાણે તેમ ધેરમાંથી નિકળી આવવું.

જેવો શત્યદાશ ત્યાંથી નિકળ્યો તેવોજ યુપચુપ કોક ન જાણે તેમ પોતાનાં ઝોરડામાં જઈ ચોપડી વાંચવા બેઠો. જે તેણે બ્રહ્મ પિરમરદે બશારત આપી હતી તે આખર ખરી પડી પણ તેનું મન ભારે ઉચાટ થયું હતું કે ક્યારે બહાર પડું. તેની વહાલી બેન બાનુમતીનું તથા ભાઈ હરીદાશનું અકાળ મરણ જ્યારે તેને યાદ આવતું ત્યારે તે ભારે કલાપીટ કરતો જેથી તેનો જીવ ભારી ઉચાટ થઈ આવું પીવું બિલકુલ ગમતું નહતું.

તેનો પ્રીયમીત્ર ધીરજલાલ કે જે હાથે તેનો શાળો થતો હતો તે દરરોજ તેની કને આવતો કે જેથી તેને ભારે કરમણુક થઈ તેના દિલમાં ઉપજતા વિચારો દુર થતા, પણ જ્યારે તે પાછો જતો ત્યારે તે વિચારો પછા તેનાં મનમાં ગોળાયા કરતા.

તેનાં જાતી મિત્રને શત્યદાશનાં લગ્નનાં કામ વાસ્તે રોકાવું પડ્યું હતું તેથી તે પાંચ શાત દિવસ તેની કને આવ્યો ન હતો. એક દિવસ દુરસદ મળ્યાથી તેણે આવી શત્યદાશને કહ્યું, 'કે આજ સર્વે તૈયારી લગ્નની થઈ ચુકી છે. વહાણુ ઉપર શર્વે અશખાબ ચઢાવ્યો છે. આપણી સાથે ધર્મપુરી આવવાને સ્ત્રી પુરષો સુમારે ત્રીશ ચાળીશ થશે

એવો સુમાર છે. તમારી ગોઠવણને લીધે મારા પીતાએ તમારા પીતાનાં રામદાશ નામનાં શિષ્યાએ સમજાવીને કહ્યું છે અને સમી થયાથી તે તમને કોઈ ન જાણે તેમ ખારણું ઉઘાડી આપણે ત્યાં લઈ આવશે. વાસ્તે આજની રાત તમોએ હુસ્યારીથી કહાડવી. અને જ્યારે હું સીડી ફાડું તે વખતે જો રામદાશ નીંદમાં હોય તેને તરત જાગૃત કરી જલદીથી નિકળી આવું. એમ મારા પીતાએ તમને કહેવા કહ્યું છે.

“મિત્ર ધીરજલાલ ?” હું મારા કપડા વિષે કહેલી તળવીજ કરું. તેના મિત્ર શત્યદાશ બોલ્યો. “જો મારા હાથમાં એવું તો તરત તેણે બાંધી રામદાશ જોડે ઝાકલી દીધાં હોત પણ તેમ બનવું હાલે મુશ્કેલ છે. કારણ મારા શર્વે કપડાં મારી શાવતર માત કને છે.”

“મિત્ર શત્યદાશ !” તે વિશે આપે કશી શીકર કરવી નહી. તેના મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો. “તમારાં કપડાં શિવાડી તૈયાર કરી એક પેટીમાં ભરી વહાણ ઉપર રવાનાં કીધાં છે. એટલે શીકર કરવા જેવું કંઈજ નથી.”

“મિત્ર ધીરજલાલ !” ત્યારે તો યોનાં કરતા પિણું ભણું ! તેના મિત્ર શત્યદાશ બોલ્યો.

“મિત્ર શત્યદાશ !” વખત ધણો થઈ ગયો છે તેથી પિતા મારી રાહ જોતા હશે વાસ્તે હું રજા માંચું છું. તેના મિત્ર ધીરજલાલ બોલ્યો. તમો તમારી હુસ્યારીમાં રહેજો હં ?”

એમ કહી ધીરજલાલ ત્યાંથી રવાના થયો. હવે થોડો વખત ગયા બાદ રામદાશ શિપાઈ શત્યદાશ આગળ આવી કેહેવા લાગ્યો કે આપણી છુપી વાતથી હું આગાહ છું પણ તે વિશે આપે કાળજી કરવી નહીં અને નિરધાસ્ત રહેવું. અઘાપ વખત ઘણો છે વાસ્તે આપ જરા આરામ લેજો.

હવે શત્યદાશ પોતાના પલંગ ઉપર સુઈ આમ તેમ લોટવા લાગ્યો પણ કેમ કરતાં તેને નિંદ આવે નહીં. ક્યારે બાર વાગે એવા વિચારમાં ને વિચારમાં તે પલંગ ઉપર સુઈ રહ્યો હતો. તેટલે બાર વાગા અને તેની હિતેચ્છુ મિત્રે સીટી ફાડી તે વખતે રામદાશ શિપાઈએ તેને કહ્યું કે, શેઠ આલો, વખત થયો. તે વખતે તેણે રામદાશને કહ્યું, તું કોક આગળ આ વાત કહીશ નહીં. મારા પિતા તને સહવારે પુછશે તો તે વિશે તું ન જાણતો હોય તેમ જવાબ આપજો. ત્યારે તે બલા શિપાઈએ પોતાનું માથું તેનાં પગ ઉપર મુકી કહ્યું, શેઠ આપણે લીધે જો મારો જીન ખરબાદ થયો તો બેહેતર છે પણ આ આપણી ગુપ્ત વાત કોક આગળ કહીશ નહીં. એમ કહી તેણે કોક ન જાણે તેમ ગુપ્તગુપ્તેના શશરાને ત્યાં મુકી આવ્યો. ત્યારે તેને ખાખુશી સાથે જો પાંચ રૂપિયા તેના શશરા તરફથી વીટીની સાથે મળ્યા હતા તે આપ્યા. તે લઈ તે ખુશી સાથે શત્યદાશ શેઠને મળી બેઠી પોતાનાં મકાને ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

શત્યદાશનું છુપુ પળાયણ-અને છુપાં લગ્ન.

(જેને ભગવાન રાખે-તેને કોઈ ન ચાખે.)

ઢોહરો.

પરમેશ્વર જો પાધરો, તો શત્રુથી શું થાય;

પથરા ફેંકે પાપિ તે, પૂજા થઈ ફેલાય.

જ્યારે શત્યદાશ પોતાનાં શશરા શાંતીદાશનાં ઘેર ગયો ત્યારે શર્વે તૈયારી થઈ સુકી હતી. મીજલશીઆ મોટા ઠાઠ માઠથી ખુરશી ઉપર ખીરાજેલા હતા, કે જેની સંખ્યા ચાળીશની હતી. થોડો વખત ગયા પછી દશ ખાર ગાડીઓ દરવાજા આગળ આવી ઉભી અને તેમાં શર્વે જણ ખેતી આસાનદીના કિનારા ઉપર ઉતર્યા. હવે જો વહાણ શર્વેને વાસ્તે તૈયાર કીધું હતું તેમાં ખેડાં, એટલે ખલાશી લોકોએ હૂરેરેનાં પોકારો કરી લંગર ઉચકી તે ચલાવ્યું. વહાણ પે-હેલા ધણું મંદ ચાલતું હતું પણ જ્યારે ખાડું સુકીને થોડે આગળ ચાલ્યા એટલામાં પવન ધણું જોરમાં પૂકવા લાગ્યો, અને મોજાં બહુ ઉછળવા માંડ્યા. તેજોઈ તેમાનાં કેટલાક સ્ત્રી પુરૂષો બહુ ધબગવા લાગ્યાં, ફેર અતિશે આવવા લાગ્યા અને થોડોવાર રહીને જોઈએ તે ઓકવા લાગ્યા.

તોફાન વધતું ચાલ્યું, શયદાશે કોક દહાડે આ.પા. મોટાં તોફાન જોયલાં નહીં-તેથી આ તોફાનને નાનું હતું તોપણ તેણે જાણ્યું કે એ ધણું ભારે છે. તેણે ધણું કે મોજા વહાણપર ધડી અદધડીમાં ફરી વળશે તે જોઈ એક ગૃહસ્થે સમ આધા કે જો આ વખતે હું ખચીશ તો ફરીથી વહાણ ઉપર પગ ન મુકીશ પણ સારા વિચારે આ વાવજોડું નરમ પડ્યું ખરું પણ ઉત્તરા પવનને લીધે વહાણે ધણું ગાઉ કાઢાડયા નહીં, તોફાન થયા પછી ચોથે દહાડે ધર્મપુરી પાસે આવી પોહોંચ્યાં. એટલામાં વાદળાં થઈ આવ્યાં, વિજલીઓ થયા માંડી, ને ખજાસીઓની નજરમાં આવ્યું, જે થોડીવારમાં મોટું તોફાન થશે તેથી જેમ બને તેમ જાલદી ખારામાં વહાણુ લઈ જવા કીધું તે વખતે વરસાદનો હિંગામ ન હતો પણ શયદાશનાં આભા-ગ્યાં નશીબે તે વખતે વાવજોડું આવી પડ્યું, પાણીની છાલકો અંદર આવવા લાગી, વહાણુનો કુવો ઉડી ગયો, શડ ફાટી ગયા, દોરડાં તુટી ગયાં, અને ડુખ્યું, ડુખ્યું, એમ ખજા-સીઓ પોકારવા લાગ્યા, તે વખતે શયદાશે શ્રી ભગવાનનો મીનત શુભરી કે આ દયાનીધી સાગર ! આ કૃપાળુ ભગ-વાન ! દયા કરી હમોને બચાવ, અને માત વગરનાં દુર્ભા-ગ્ય બાળક તરફ દયા કર. અરે ! મારું નશીબ તો કુટેલું હતું પણ આ જેટલાં વહાણુમાં ખેડેલાં છે તેઓનું નશીબ પણ દુર્ભાગ્ય છે કે કેમ ? આ ઈશ ! હવે દયા કરી બચાવ કે આ આફતમાંથી છુટી સહી સલામત હમારા ધારેલા મુકામપર પોહોંચીએ.

હવે તે વખતે શર્વેનાં મ્હેડાં ભારી ગમગીની ભરેલા
થયાં હતાં, પણ થોડા વખતમાં શર્વે સમાધાન થકુ ન્હોતી
વહાણુપરનાં શર્વે લોકોએ દુરરેનાં પોકારો જારી કરીધા અને
તેઓ શહી શલામત શ્રી ભગવાનની મદદથી ધર્મપુરીના
કનારાપર ઉતર્યા.

તેઓ ને હવેલીમાં ઉતર્યા હતા તે મોતી પારખુ
શંકરજીની હતી કે ને ઘણીજ ભપકામાં શિનગાર્યામાં આવી
હતી. મીજલસીઓએ ત્યાં ખુબ ધમર-ચકર ચલાવી મુકી
હતી, સ્ત્રીઓનાં ગીતો અતી મધુર અને કાંનોને મંજુલ
પમાડે એવાં હતાં. તેમાં રાત્રીની વખતનાં ગીતો તો એટ-
લા તો મધુર અને મંજુલ મ્લાગતાં હતાં કે શત્યદાશને
ત્યાંથી ઉઠવા પણ ગમતું નહોતું. ગોયા એક પરી આસ્માન
ઉપરથી ઉતરી જાણે વાંસલી વજાડતી હોય તેવું તેને ભાસ્તુ
હતુ. આગળા દિવસો કરતાં લગનનો દિવસ ભારી ખુશાલીમાં
શર્વેએ ગુજર્યો અને શત્યદાશના રૂકમણી સાથે મોટી ધામ-
ધુમથી લગન થયાં.

શાંતીદાશ શેઠે શર્વે કામથી ફારગ થયા પછી મધુરસ
શેઠે જવાની તૈયારી કરીધી. તેઓનું વહાણુ ને બિસ્માર
હાલતમાં આવી પડ્યું હતું તેને દુરસ્ત કરાવી શર્વે અશ-
બાખ તેમાં ચઢાવવાનો હોકમ થયો. તે વખતે શત્યદાશે
પોતાનાં શશરા શાંતીદાશને નમ્રતાથી કહ્યું કે મારા દાદા
દાદીને મળ્યાને આજ લગભગ ચાર પાંચ વર્ષ થયા આ-
વ્યાં છે અને મારે લીધે તેઓ કેવી કીકર અંતાશમાં હ

તે આજ હું કહી શકતો નથી. વારતે મુજને નગરપુરી જવાની થોડા દિવસની રજા આપવી કે તે અરસામાં હું મલી ભેટી શત્તર તમારી તરફ પાછો ફરીશ.

શાંતીદાશે મોટી ખુશી સાથે તેને જવાની રજા આપી કહ્યું કે તારી સાથે તારી સ્ત્રીને તથા શાળાને પણ સાથે લઈ જવું. તમારે વારતે ખીચું વહાણ તૈયાર કરવાને કહ્યું છું અને તે સાથે સારા હુશ્યાર ખજારી તથા મારો મંજાગમ નામનો નોકર સાથે આપું છું. તમેને પેહલાં વિદાય કર્યા પછી હમે ખીજે દહાડે હયાંથી રવાના થઈશું. એમ કહી તેણે વહાણની તૈયારી કરાવી તેમાં તેઓનો શર્વે શામન મુકાવ્યો. તથા સાત આઠ દીવસ ચાલે એટલી શુખ્તી કરાવી આપી, તેઓ જમી રહ્યા પછી શર્વે મિત્તલશી-ઓને મંલી ભેટી તથા શાંતીદાશ તથા આશાપાદને પગે લાગી વહાણ ઉપર ચઢ્યાં અને ખજારીઓએ હુરેનાં પોકારો કરી લંગર ઊમલી તે સજાવવા માંડ્યું. હવે આદાની મહેરબાનીથી તેઓ શહીસલામત આઠમે દીવસે કનકપુરીના બંદરે પોહતાં તે વખતે રાત્રીના ત્રણ વાગ્યા હતા. શત્યદાશ વહાણ ઉપરથી ઉતરી પોતાની સ્ત્રી તથા શાળાને લઈ તેનાં દાદાને ત્યાં ગયા. તે વખતે તેણુનો દરવાજો બંધ હતો. તેણે ત્રણ ચાર હાંકો મારી પણ કોઈ ખારણુ ઉઘાડે નહી. ત્યારે પાછી તેણે એક જોરથી 'હાંક મારી ત્યારે ગંગીયા દુખલાએ ખારણુ ઉઘાડ્યું અને તેઓ અંદર ગયાં. તે વખતે તેણે ધરમાનાં શર્વેના ઝેર આશીયતનાં સમાચાર પૂછ્યા. તેનો જવાબ તેને ખાખુશી સાથેનો મળ્યા-

થી તે ખુશીમાં તેની દાદીનાં ઓરડામાં ગયા તે વખતે તે
 મોરીમાં ખેંચી દાતન કરતી હતી પણ શ દશમે અવાજ
 તેનાં કાને પડતાંજ ઝટ ત્યથી બી તેણે ગળે લગાડી ખેર
 આશીયતની વાતો પુછી તેટલામાં ગંગીયા આકરે જઈ પોતાનાં
 શેઠને વરદી આપી કે આપણું શત્રુદાશની સાથે એક ગૃહસ્થ
 તથા એક સ્ત્રી આપણે ત્યાં આવ્યા છે. તે સાંભળી માતી-
 શેન ખુશી થતો ત્યાં આવી પોહ્યાં. તે જોઈ શત્રુદાશ
 તરત તેનાં ગળે વળગી પડ્યો તે જોઈ તેના દાદાએ
 ધીરજ આપી તેને છાંનો રાખ્યો. સહવારનાં છ વાગતાંજ
 તેઓનોશરવે શામન. ત્યાં આવી પોહ્યાં ત્યારે શરવેએ
 સ્નાન કરી કપડાં બદલી આવ્યે. નારંગી કાંધા પછી તેઓ
 ત્રણજણાં મોતીશેનનાં ઓરડામાં ગયાં. તે વખતે તેણે તે
 સ્ત્રી વિશે તથા તે ગૃસ્થ વિશે તેને પુછ્યું કે આ તમારી
 સાથે કોણ છે ? શત્રુદાશે જણાવ્યું કે આ મારી સ્ત્રી છે
 અને એ તેનો ભાઈ છે. આં નિત્રે મારા દુઃખનાં પ્રસંગમાં
 જે મને મદદે આપી તેમાંથી ઉગારીએ અને પોતાની રૂડી
 ચાલની જે ખેડેન “——” તે સાથે માંગ લગ્ન કરાવી
 આપ્યાં. કે જેથી મારી શાવતર માતનાં દુઃખીત તાપમાંથી
 છુટી શુખી થયો અને તેનાં આભારથી આજ તમારો
 હથમુખો ચેહેરો જોવા પામ્યો. હવે મારા દુઃખીત હેવાલ
 વિશે મને વિશેષ ન પુછતાં આ મારો ભણો સાલો જે તમારી
 કને ખેડો છે તેને પુછવાથી આગાહ થશે. બાનુમતીનું મરણ
 કેવી દુઃખદાયક રીતે નિપજ્યું હતું—હરીદાશ કેવી ચીશ પાડી
 પછી મૃત્યુ પામ્યો હતો તેનું આખેહુબ-ખ્યાન તે કરશે કે
 જેથી તમે મારા કરતાં તેથી વિશેષ આગાહ થશે.

હવે શત્યદાશનાં દાદા મોતીશેને તે વાતનો પ્રારંભ ક્રેશ્મ વિશે તેનાં બહા મિત્રને તથા ખીજી તરફથી કહુંતો તેના બહા શાકાને મોટા આગ્રહથી જણાવ્યું ત્યારે તેણે તે દુઃખીત ખ્યાંત જેવું હતું તેવું તેની આગળ કહી સંભળાવ્યું, (તે ખ્યાંત પ્રીય વાચકો આગળ વાંચી ગયા છે એટલે તે લખી આ લઘુ ગ્રંથના વધારે શક્ષ રોકવા મહત્તો નથી.) જ્યારે તે દુઃખીત ખ્યાંત મોતીશેને સંભળ્યું ત્યારે કનકશેન તથા પૂષ્પવંતી ઉપર બારે પ્રોપાયમાન થયો અને તેઓની દુષ્ટ કરણી ઉપર શીટકાર નાંખ્યો.

શત્યદાશ તેનાં દાદાને ત્યાં ત્રણ માસ રહ્યા પછી તેણે મધુરસ શેહેર જવાની તૈયારી કાઢી તે અરસામાં તેનાં સસરાનું એક કાગળ તેનાં ઉપર આવ્યો, તેમાં લખી જણાવ્યું હતું કે તારા પિતા સાથે તારી શાયતર માતનો બારી કળયો થઈ તે દરદગીનાં તથા રોકડ પુંજી લઈ આજ દિવસ થયાં સંગ્રામપુર ગઈ છે જેથી શેહેરમાં બારી ખોંખાટો થઈ રહ્યો છે. જે દિવસથી તારી શાયતર માત ગઈ તે દિવસથી તારા પિતા રાજ કચેરીમાં જતા ખંધ થયા છે. લોકનાં મ્હોડ આગળ તારા ગુમ થવાને લીધે બારી શોક ખત્તવે છે. પણ આપણી ગુપ્ત વાત અઘાપ તેને માલમ પડી નથી. તારા પિતાની પ્રકૃત દંનપર દંન વધારે લયડતી આવી છે અને એવી વદનતા શેહેરમાં આણે છે કે તેવણુ થોડા દિવસમાં નોકરી છોડી સ્વદેશ જણાર છે વાસ્તે આ પત્ર વાંચતાજ તારે જલદી નિકળી આવવું. એવા અજમુતનો કાગળ જ્યારે તેણે વાંચ્યો ત્યારે તે કાગળ લઈ પોતાના દાદા કને ગયો અને

તે વિસ્મીત હકીકતથી તેણે વિદિત કીધો. તેથી તે ધણો દુઃખ-
ગીર થયો. હવે આ ન ધારેલી હકીકત પોતાની સ્ત્રીને તથા
શાળાને કહી સંભળાવી જ્યેથી તેનાંના દિલ ખણુ ઉઝાટ થયાં.
અને શત્રુવાશે જલદી જવાની તૈયારી કરી પોતાનાં દાદા
દાદીને મળી મેટી પોતાની સ્ત્રી તથા શાલા શહીત વહાણ
ઉપર ખેંઠો અને ભગવાનની ખસેશથી તે સહી સલામત મ-
ધુરથ શેહેરનાં બંદરે શાતમે દિવસે આવી પોહ્યાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પાપી કહીનો પશ્ચાતાપ.

“પાપીનો ખય—શત્રુની જય”

શત્રુદાસ જ્યારે વહાણ ઉપરથી ઉતર્યો તેવોજ તે તેની સ્ત્રીને
તથા શાળાને લઇ તેના શશનાને ઘેર ગયો. એર આશીયતની
વાત પૂછ્યા પછી તેનાં શશરાએ તેનાં પિતા વિશેની વાત
છેડી. પણ તે વિશે તેણે કશા જવાબ આપ્યો નહી. પણ
જન્માર રહી તેણે શાંતાદાસ શેઠની રજા લઇ પોતાનાં પીતા-
ની મુલાકાતે ગયો. તે વખતે તેવણુ એક ખુરશી ઉપર
ખેસી બારી વિચારમાં ગિરફતાર હોય એવું તેને દુરથી બાંસું.
તેથી તે છેક ખુરશી કને જઈ મોટા આદરમાનથી પોતાનાં
બાળા પીતાને સલામ કરી પણ તે વખતે તેણે તેને પિ-
છાન્યો નહી. ધારણ તેણે શરીર સુખમાં ઘણુંજ કુલાહ

ચર્ચ હવું તેથી તેનો ચેહેરો એક ગોલાખનાં કુતની મિશામ ખીલી રહ્યો હતો. કનકશેને અચરતીમાં તેને પુછ્યું કે આપ કોણ છો ? અને હ્યાં શા સાડ પધારયા છો ? આ-પણું નામ શું છે તે કહેશે ? શત્વદાશે કહ્યું, આપણાં બોલવા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે મુજને આપ બોલખી તો શકતા નથી એ એક અચરત થવા જેવું છે. હું આપણો માત વિનાનો અભાગ્યો અને દુઃખી પૂત્ર કે જેનું નામ શત્વદાશ કરીને છે તે હું છું એવા જ્યારે કનકશેને તેનાં મોહનાં શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે વિરમીત થત તોણે ગળે લગાડ્યો અને ખેર આશીર્વાતની હાત પુછી.

“છત્રતાજ !” મારી શાવતર માત હ્યાં દેખાતી નથી તે ક્યાં છે ? શત્વદાશ ન જાણતો હોય તેમ અચરત થઈ પુછ્યું.”

“શત્વદાશ !” તે તો મારી સાથ કળયો કરી ને કંઈ મારી મેળવેલી પુછ હતી તે લઈ સંગ્રામપુર જતી રહી. તેનો પિતા કનકશેન દુઃખીત થઈ બોલ્યો

“છત્રતાજ !” કળયો થતાનું મુગ કાણુ શું થયું ? તેનો પુત્ર શત્વદાશ બોલ્યો.

“શત્વદાશ !” મુજ કાણુ એ થયું કે મારી મરનાર માત કે જે તારી જી યાએ તેનાં દાગીનાં કપડાં તથા હંમેલી વેચી તેના જે રૂપિયા આવે તે મને આપો એવી હુજાત લઈ બેઠી હતી પણ મેં તે તરફ કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહી તેથી તારી શાવતર માતે મારી સાથ કળયો કરી એક વહાણુ

સંઘામપુર જવું હતું તેમાં બેસી તે બાલતી થઈ. તેના પીતા કનકશેન અતી દુઃખીત થઈ બોલ્યો. “તે કહ્યાથી તથા તેણે જે મને અપશબ્દો વાપર્યા તેથી માગ દિલમાં ભારી દાગ લાગો. તે વખતે તારા દાદા (મોતીશન) ની મને યાદ કરવી પડી હતી. કારણ તે ભણા શેઠનું બોલવું મેં ન માન્ય કીધું તેટલો આજ હું પસ્તાઉ છું.” જેમ—

દોહરો.

વડિલ બુદ્ધિએ આલતાં, બાળક સુખમાં હોય;
(પણ) આપ બુદ્ધિથી આલતાં, બહુ દુઃખ તે જોય.

તેમ હું આપ બુદ્ધિથી ચાલ્યો તેટલો આજ હું પસ્તાઉં છું. તારી શાવતર માત કહ્યો કરી સંઘામપુર ગઈ એ વાત જ્યારે મધુરશ શહેરનાં શર્યે લોકોને જાણીતી થઈ ત્યારે મને કચેરીમાં જતાં તથા બાહર ફરતાં મોટી શરમીંદગી હાંસલ થઈ અને માડું થું થયે તે વિચારમાં ને વિચારમાં મરી તબિયેત અતિશય દનપર દાન લયડતી ચાલી.

“છત્રતાજ પિતાજી!” તમે મારી શાવતર ભતત કહ્યાસર ન ચાલ્યા હોત તો મારી વહાલી બેન ભાગુમતી તથા વહાલા ભાઈ હરીદાશજી દુઃખદાયક મૃત્યુ નિપજ્યુ હોત વાડ ? તેનો પૂત શયદાશ અશ્રુ ભરીત મુદ્રે બોલ્યો. “પણ જેમ એક બેલાડી સાપને બેલવે છે તેમ તમાને તેણે બેલવી, તમારા ગુસ્સાને જીડાં બોહોતાંનાથી પ્રદિપ્ત કરી જે તમારી આખરને ધોકો લગાડ્યો છે તે જોવા તેવા નથી.

તમોએ તમારા વહાલાં પૂત્રો તરફ એક લેશભાર શુદ્ધાં દયા તથા વિચાર ન કરતાં જે અધર્મીત કામો ક્રીધાં છે તેથી તમારાં અંતરયામ હાડ પણ ધુજતાં હશે. તમોને તમાર. દુઃખી બાળકોનાં વિચારો જેમ જેમ આવતા જશે તેમ તેમ તમારું દીલ તમોનેજ કડવા ધાશે. મારી શાવતર માતે જે તમારું દ્રવ્ય હરણ કરી ગઇ છે તે તમો પાશું મેળવી શકશો પણ તેથી જે તમારી આબરૂને ઘાફો લાગો છે તે પાછી મેળવી શકશો નહીં.” એ ઉપર એક હું દોહરો કહું છું તે સાંભળો.

દોહરો.

વધતી ધન કરતાં ઘણી, વળી પ્રતિજ્ઞા જનન;

ગઇ પ્રતિજ્ઞા ન આવશે, ફરી આવશે ધન.

તેમ તમારી આબરૂને જે ઘાફો લાગે છે તે તમો પાછી મેળવી શકશો ? નાં, કદી નહી, કદી નહી, કદી નહી.

દોહરો.

જો આબરૂ હોય નહી, સંતોષે નહિ મન;

દ્રવ્ય સુવિધાથી ફક્ત, જાડ વગરનું વન.

હયે વિ ૧૨ રો કે જેની આબરૂ ન હોય તે એક જાડ વમરનાં જંગલની મિશાલે તે પુરૂષ છે.

દોહરો.

ખરે આ” રૂ જોઇએ, અવયુણ તજવા જાણ;

દુર્જન એળે રમ નહી. વાળે તે તો ધાણ.

તેમ તમોએ મારી શાવતર માતનાં દુર્જન એળે રમી

તમારી મેળવેલી આપરને ને લાંછંન લગાડયું છે તે હવે કંઈ મિટી શકશે વાર ?

પિતાશ્રી, તમારા બાલિકા બોલ તમને યાદ છે કે ? જુલો તો ન ગયા ને ? અરે ! નેએને તમારે વહાલથી જોવા તથા દુઃખો ન પાડવા વિશે ને આપણું મુખથી શબ્દો ઉચ્ચરેલા તે તમારું કેમ જુલો જઈ મારી ધાતકી અને કુર શાવતર માતનાં કહાસર આવી નિર્દોષ બાળકોને સતાવી આપ્પર પ્રાણ લીધો. જરે ! ધાતકી ચંડળ શાવતર માત, તું પરમેશ્વર આગળ શું મહોડું લઈ જશે ! અરે ! તે તો શાવતર હતી તેથી તેણે દયા ન આવી. પણ તમારો તો મારા સગા પિતા હોવા છતાં લેશબાર શુધાં દયા ન કરતાં ઉલટી વિપતો તથા દુઃખો પાડી મારી વહાલી ખેન તથા બાહનું મરણ નિપજવ્યું અને આપથી વિખુટો પડાવ્યો એ આપણે કરવું ઘટીત હતું વાર ?

હોહરો.

દુખો ધંભિરતા આંખકી, કૃષ્ણ સ્વાદકો હેત;

પંથી પથર માર સહે, સોવે અમૃત કૃષ્ણ દેત.

જ્યારે આંખના બાડ ઉપર કૃષ્ણ લાગે છે ત્યારે જન્મ આવતા લોકો તેને પથર મારી દુઃખ દે છે, હવે તે દુઃખ તે વિશરી જઈ ગંભીર રૂપ ધારણ કરી તેઓને કેવાં અમૃત કૃષ્ણ ચખાડે છે ! તે પ્રમાણે તમારે જો મારી શાવતરનું બોલવું ગળી જઈ તથા તે મનમાથી કહડી નાંખી ઉલટી હમારી ઉપર જો પ્રીતી કીધી હોત તો આપણી આપરને

કેટલી ચોખ્ખા મળત વારે ? મારી શાવતર માટે ને મકરે
 ઓરતનાં જેવાં કારસ્તાન કરી ફરેખથી જે તમારા કાન બંધા
 તે ઉપર તમે ગહ્યા અને સમાધુ હોવા છતાં કેમ વિચાર
 લાવી આવું પાત્રીષ્ટ કામ કીધું ? ખરેખર બાનુમતી-હરીદાશ
 નિર્દોષ હતા. મારી બેને શાવતર માતનાં મે.હ ઉપર એક
 પણ શબ્દ ઓચરૂં નથી, તથા હાથ ઉચલી તેનાં શરીરને કંઈ
 પણ સ્પર્શ કીધો નથી. હરીદાશે શાકળી, વીટી તથા રૂપીયા
 ચોરીયા નથી. એ બધા મારી શાવતર માતનાં કારસ્તાન છે.
 કે જેથી તમારી સાથે દુસ્મનાઈ પડાવી તમારી પ્રીતી હમે
 પરથી ઉતારવી એજ મુળ ઉદ્દેશ હતો. વધારે પતીજ સાદ
 (કાશમખ્યા શિપાઈ ખેડેલા તેણી તરફ આંગળી કરી) આ
 કાશમખ્યાને પુછો. એટલે શરૂં તેણીનું ભાષણ માલમ પડશે.
 તેમજ પેલા ભાળા લાડુબટ રશોધયાને ખાલાનીને પુછી
 જુઓ. ત્યાર પછી તે મરનાર અપરાધી કે નિરપરાધી હતાં
 તે તમોજ તમારી બુદ્ધિથી પિછની શકશો.

હવે કનકશેને તે વાત કાશમખ્યાનને પુછ્યાથી તેણે જેવી
 જોઈ હતી તેવી કહી સંભળાવી ત્યાર પછી લાડુ બટ
 રસોધયાને તેડાવીને પુછ્યું ત્યારે તેણે તે મકરે ઓરતનાં
 જેટલાં કારસ્તાન દીધાં હતાં તેટલાં કહી દેખડાવ્યાં. તે વખતે
 કનકશેને જે વગર વિચારે કામ કીધું હતું તથા પોતાનાં
 વહાલાં ખાળકોને જીવ લીધો હતો તેથી તે ધણો પરેમાન
 થઈ શ્રી ભગવાનની ખાસ હાથ જોડી મારી માંગી કે, તારા
 બંદાથી જે કંઈ ગુનાહ થયો હોય તેની મને મારી બક્ષ.

હવે શત્રુદાશનાં જે છુપા લગ્ન થયાં હતાં તે વિશે

તેનો પિતા આગાહ નહતો તેથી તેણે કહ્યું, પૂત્રા! હવે તું મોટો થયો છે તેથી તારા જગન કરવા જોઈએ પણ જે પાંચ પૈસા મેં મેળવ્યા હતા તે મારા જુરા નશિબથી તારી ચંડાળ શાવતર માત્ર લઈ ગઈ તેથી હું ખાલી હાથનો થયો. મગર મારી મરનાર માતૃશ્રીનાં દાગીનાં, કપડાં, હવેલી તથા પરચટણુ જીણસો વિગેરે છે તે વચીને. પણ તારા જગન કરી આપવાં જોઈએ. કારણ મારી પ્રકૃત દંતપરદંત વધારે લથડતી ચાલી છે તેથી મને ભરોશો નથી કે હું વધારે વખત જીવીશ. એમ કહી તેના પિતાએ આંખમાંથી ખુબ આંસુ ખેરવ્યાં, તે જોઈ તેણે પિતાને ધીરજ આપી કહ્યું કે, આપે મુજને લીધે લેશમાર કાળજી બાળગવી નહી. જે થયું તે થયું હવે પશ્ચાતાપ કરી શું કરશો? મારાં જગન વિશે જે આપ ચિંતા બતાવો છો પણ ચિંતા બાળગવા જેવું કશું નથી, ચિંતા બાળગવાથી તમારું શરીર કેટલું દેવાઈ ગયું છે તે તમે જાણો છો ?

દોહરો.

ચિંતાસે ચતુરાઈ ધટે, ધટે રૂપ બળ ભાત;
ચિંતા બડી અભાગણી, ચિંતા ચિતા સમાત.

દોહરો.

ચિંતા એસી ડાકણી, કાટ કલીબ આપ;
તબિબ ખિસારા ક્યા કરે, કાં કાં દવા લગાવ.

દાહરો.

ચિંતાસે ચતુરાઈ ઘટે) (ઝોર) દુઃખશે ઘટે શરીર;
પાપસે ઘટે લક્ષ્મી, કેહ ગયે દાશ કબિર.

તેમ ચિંતા કરવાથી આપણાં શરીરની ખગખી થાય છે. અને તેનું દરદ કોઈ વૈદ્યની પીછાની પણ શકાતું નથી. હવે જ્યાં એ ચંડાળ ચિંતા પ્રવેશ થઈ ત્યાં બાળી ભસ્મ કરે છે. ત્યારે એથી આપણે અજગા રહીએ તો કેવું સાર ?

“છત્રતાજ પિતાજી” જ્યારે મારા ભાઈનો અંતઃ-કાળ થયો તે વખતે મેં મનમાં વિચાર કીધો કે જેવા તેનાં હાલ થયા તેવા કોઈ વખતે મારા પણ થશે. એવો મનમાં વિચાર લાવી હાંથી કોઈ ન જાણે તેમ હું પલાયણ કરવાની તજવીજમાં હતો પણ તે વિચાર મારા મિત્ર ધિરજલાલ કે જેને તમોએ મરનાર ભાનુમતીને લીધે મનમાં ખુર વમાસી જે અપશબ્દો વાપર્યા હતા તેની પાસ મેં જાહેર કીધો. ત્યારે તેણે મને ધીજી આપી અને ઉતાવળ ન કરવા વિશે જણાવ્યું. મિત્રે દહડે મારા મિત્રે તે વાત તેના પિતા આ-મળ રૈશન કીધી જેથી તેણે મારા હાલ ઉપર દયા લાવી મારા છુપાં લગ્ન તેનાંની એક પુરી પૂત્રો સાથે ધર્મપુરીમાં જઈ કીધાં કે જેથી હું હાલે તેનાંની મેહેરખતીથી પુર ખુરી સાથે અતી સુખમાં છું.” તેનો પૂત્ર શત્યદાશ બોલ્યો. “મે તમારે ઉદરે જે અવતાર લીધો છે તેને હરામ ન કરતાં, મારી ઉપર જે પેહેલાં ભારી શંકટો પડ્યાં છે તેને હવે ભુલી જઈ તમારી ખીદમતમાં હાજર રહી તમારી

આકરી કરી અને તમોને મોજમજાહમાં રાખવા એજ મારો જાતી ધર્મ સમજ્યું છું. તમારી તબિયત પીગડતી આવી છે તેથી તમોએ હવે જલદીથી નોકરીનું રાજીનામું આપી ઘેરે જવું. તમારી ખીદમત આકરી કરવા હું તથા મારી સ્ત્રી એક પગે તૈયાર છીએ. તે વિશે તમોએ ખેડિકર રહી જેમ અને તેમ જલદી સ્વદેશ જવાની પૈરસી કરવી.”

“પૂત્રા !” તારા મ્હોડેનાં લગ્નનાં શુભ સમાચાર શંભળી હું બેહદ ખુશી થયો છું અને તારી સ્ત્રીની નેક મુદ્રા જોવા તપ્પર છું. તેનો પીતા કનકચેન ખુશી થઈ બોલ્યો. “જે આજ તારા શાજા સાથ મેં ચલાવી હતી તેથી હું ધણો શરમીંદો છું. પણ તે બજા છોકરાએ મારા ખુરા શખુનથી તારી સાથ દુશ્મનાઈ નહી કીધી એજ તેની માતની કૃપને ધન્ય છે ?”

એવી તેઓની આગસપરસની વાતચીત કરતાં ખાર વાગા જેથી તે તેના પીતા સાથ ભોજન કરી તેની રજા લઈ તે તેના શશરાને ત્યાં ગયો.

હવે શત્વદાશ ત્યાંથી નિકળી પોતાનાં શશરાને ત્યાં ગયો તે વખતે ત્યાં શું વાત ચાલી હતી તે વિશે તેણે આશ્રયી પૂછ્યું. ત્યારે શત્વદાશે ત્યાં જે વાત થઈ હતી તે તથા પોતાના પીતાનો હાલ જોઈ જે તેને દયા ઉત્પન્ન થઈ હતી તે વિશે શવિસ્તર ખ્યાન કર્યું. જેથી તેનાં હાતમ દિલનાં શશરાનાં દિલમાં પોતાના વેહેવાઈ (શત્વદાશના પિતા કનકચેન) ને મદદ કરવી એવું થયું. તેથી તેણે શત્વદાશને કહ્યું,

કે જ્યારે તું જાએ ત્યારે મને સુચવજે કે હું પણ સાથે આવીશ. એવી વાતચીત તેના શશરા સાથે થયા પછી તે પોતાનાં આરડામાં ગયો જ્યાં તેની સ્ત્રી થાક બહુ લાગ્યાથી સુતેલી હતી તે તેનાં પગનાં આજથી જાગૃત થઈ ઉઠી ને કહ્યું વહાલા બિયાર તમારા પીતા સાથે શું શું વાતો થઈ તે તો મને કેહેજો ? ત્યારે શત્રુદાસે તો ત્યાં જ વાત થઈ હતી તે કહી સંભળાવી. અને ફરી કહ્યું કે તને જોવાને વાસ્તે મારા પીતા ઘણાં ઈચ્છે છે. વારતે સાંજે મારી સાથે તને જરૂર આવવું જોઈશે. એમ કહી શત્રુદાસે ત્યાંથી ઉઠી ખીજા આરડામાં આરામઘાટ કરવો ગયો.

સાંજનાં આર વાગ્યા પછી શત્રુદાસ પોતાની સ્ત્રીને, શશરાને, શાશુને તથા શાળાને લઈ પોતાનાં પીતાનાં ઘેરે ગયો. તે વખતે તેણે એક ખુરશી પર બેસી કાગળ વાંચતા હતા. પ્રીય વાચક ? તે કાગળ શાને હતો શું તેનાં સગા રહેલીતો હતો ? શું મોતીશેનનો હતો ? અથવા તેની ચંડાળ સ્ત્રીનો હતો ? ના, ના, કે.કને નહોતો. ફક્ત તેનાં રાજનામું મંજુર થયાનો હતો હવે શત્રુદાસે પોતાની સ્ત્રીની આજખ આખ્યા પછી કનકશેને તેણે ગળે લગાડી પાસે બેસાડી. શાંતીદાસ શેડે એર-આરીઆતની વાત પુછ્યા પછી પૂછવંતી સાથે શાને કહ્યો થયો હતો તે વિશે પુછ્યું. તે વખતે જ જવાબ કનકશેને શત્રુદાસને આખ્યા હતો તેજ જવાબ મોટી દલગીરીથી, તથા એક શબ્દ હાથ નાંખી તેને કહી સંભળાવ્યો.

“કનકશેનજી” ! જ્યાં આપણો દારોજ પાંચરો ન

હોય ત્યાં સાઈ કરવા જતાં ઉઝડી તેમાં ખુરાઈ થાએય.
તેનો વેહવાઈ શાંતીદાશ શેઠ બેલ્યો.

દોહડો.

દુનીયાં હય દરંગી, કિસ કિસીકો મિલાય;
કિસે મિળાવે ધુળમે, (ઝોર) કિસે ચમન દેખાય.

તેમ એ દુન્યાં કેટલાએકને ધુળમાં લોટવે તો કેટલા
એકને ચમનમાં રાખેય. એવી એ દુન્યાં ખેરંગી છે. તથા
તે ઉપર આપે હવે ખ્યાલી ખ્યાલ કરી આપણી પ્રકૃતીને
બિગાડી લેસો નહી.

“શાંતીદાશ શેઠ !” જે મેં વગર વિચાર કરવે માર
વહાલાં બળકોને પળવી પાછતથી જે દુઃખદાયક મરણો
નિપજાવ્યાં છે તેનો હું શ્રી કરી પરમેશ્વરનો મોટો ગુન્હે-
ગાર થયો છું તેથી માઈ હું હાલે મને ડંખે છે. અકશોશ
હોતો મુજ જીંદગી ઉપર ! કે વગર વિચાર કરવે જે મેં
કામ કીધું હતું તે ઘણુંજ બુર અને અધરીત હતું. પર-
મેશ્વર ક્યમ તે મારો ગુન્હો શાંખી શકે ? મરનાર હરીદા-
શનાં શબ્દોનો જગારે મને યાદ આવે છે ત્યારે હું નવજન
આસુએ રડી માઈ માયુ કોડું છું—મારા જીવને કદુઆ આહું
છું. પણ હવે તે પાછો ક્યાંથી આવી શકે ?” કનકશેન
દુઃખીત થઈ બેલ્યો.

“કનકશેનજી” ! તમોએ હવે ગમી કરવી નહી,
તેમજ કાળજી પણ કરવી નહી. શાંતીદાશ શેઠ બેલ્યો.

જે જે વખતે તમીને જે જે વસ્તુની ગરજ પડે તે તે વખતે તે તે વસ્તુ બિન દેહેસ્તથી મારી કનેથી તમોએ મંચાવી લેવી.”

“શાંતીદાશ શેઠ ?” આજ મારા યુરા વખતમાં તમોએ મને જે ધીરજ આપી તે જેવી તેવી નથી. તેથી આ જગ્યાએ આપણો ઉપકાર માન્યા વગર મને આલજી તથી. કનકશેન બોલ્યો. “શેઠજી !” આપે મારા વહાલા પુત્ર શત્યદાશ ઉપર જે દિલ ફેશાંની તથા હાતમ દિલ વાન પ્રકૃતિ છે તેથી હું તમારો બેહદ ઉપકારી છું. અને મારી અધણીત ચાલને લીધે ભારી પરતાવો આઠ આપણી પાસે મારી આહું છું.”

“કનકશેનજી” ! છે છે ! આપ એવા શબ્દો ફરીથી એવરશો તહી. શું આપણાં ગુન્હાની મુજ આગત મારી આહો છો ? શું હું પરમેશ્વર છું ? મનુષ્ય માત્ર હંમેશ બુલ ભરેલું હોય છે તેથી તેનાં હાથે નાંના અથવા મોટા ગુન્હા થઈ જાય છે પણ તેની મારીનો બક્ષનાર શ્રી ભગવાન શિવાય બિન્ને કોઈ નથી.” શાંતીદાશ શેઠ નમ્રતાથી બોલ્યો.

એવી વાતચીત થવા પછી શાંતીદાશ રોક તથા આ શાખાઈ ત્યાંથી ઉઠી પોતાનાં ઘેરે ગયાં. અને શત્યદાશ તથા તેની સ્ત્રી કનકશેન કને ખેસી વાતો કરવા લાગ્યાં.

“પૂત્રા શત્યદાશ !” મારું રાજીનામું બહાલ થયું છે અને હવે હું હાં વધારે દિવસ રહેવા કરતાં સ્વદેશ જવું વધારે પશંદ કરું છું તેનો પીતા કનકશેન બોલ્યો. “અને

તેમાંજ મારી ખેલતરી છે. કારણ મારી પ્રકૃતી બધારે બિગડતી ચાલી છે ”

“ છવતાજ ! ” તમા કહો છો તે ઠીક છે. હવે હમા કાલે આવી શર્વે તૈયારી કરી શામન વહાણ ઉપર ચઢાવવા નાં હોકમ કરીશું અને હમા પણ તમારી સાથે સ્વદેશ આવીશું. તેનો પૂત્ર શત્યદાશ જોલ્યો.

હવે આ વિચાર શત્યદાશે પોતાનાં શયરાને જાહેર કાઢ્યા અને એક વહાણ તૈયાર કરાવ્યું તેમાં તેણે શર્વે શામન ભરાવ્યો અને પછી પોતાનાં શયરા કને પોતાનાં પીતા સાથે સ્વદેશ જવાને લીધે રજા લીધી.

કનકશેનનાં જવાને આઠ દશ દિવસ આગમ્ય એક વેપારીનું વહાણ માલ ભરી નગરપુરી જતું હતું તેની સાથે શત્યદાશે એક કાગળ તેનાં દાદાને લખી જણાવ્યો હતો કે હું મારી સ્ત્રી તથા પીતા સાથે તમારી તરફ થોડા દિવસમાં આવું છું તેથી ઘરમાંનું કચરું વિગેરે સાફ સુક કરી પાણી ભરાવી રાખવું એવા મજમુનનું કાગળ તેનાં પીતાને ન કળતાં તેણે લખી મોકલ્યો હતો.

તેઓ જે દહાડે વહાણ ઉપર ખેસવાનાં તે દહાડે શાંતીદાશ શેઠ તરફથી કનકશેનને પાંચ હજાર રૂપિયા ભેટ મળ્યા હતા તે લઈ તેણે તે બધા શેઠનાં હકમાં હજારો હજાર દુવા આહી હતી. હવે તેઓ શર્વેને મળી મિત્રી વહાણ ઉપર ખેઠા અને ખજાશી લોકોએ હુરેનાં પોકારો કરી લંગર ઉચલી આગળ ચલાવ્યું. પરમેશ્વરની કૃપાથી તે વહાણ સહીસત્તામત સાતમે દિવસે નગરપુરીનાં બંદરે લાઈયું.

શત્યદાશનું લખેલું કાગળ તેનાં જવાની ખેચાર દિવસ આ-
ગમ્ય તેના દાદાને મળ્યું હતું તેથી તેણે શર્વે રીતની
તૈયારી કરી રાખી હતી તે જોઇ તે ઘણો ખુશ
થયો હતો.

થોડા દિવસ ગયા પછી કનકશેને પોતાની માતૃશ્રીની
જાણસો જે પેહેલાં પેક કરી રાખી હતી તે કહાડી શર્વે
દાગીનાં તથા કપડાં પોતાની વહુ રૂકમણીને સ્વાધીન કીધાં.
બાકી જે રોકક રૂપિયા નિકળ્યા હતા તે સત્યદાશનાં હાથમાં
આપ્યા.

જેમ જેમ સમો આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ
કનકશેનની પ્રકૃતિમાં વધારે ચિગાડ થતો ચાલ્યો. અને
આખર પક્ષપાતની ખુશી ચિમાડીમાં પડ્યો જેથી તેનું
અર્ધાંગ ધંડ લુલુ થઇ ગયું. તે જોઈ રૂકમણી ધભરાઇ
પણ શત્યદાશ ન ધભરાતાં વૈદોને તેડી ચાંપતા ઇલાજો
કરાવવા લાગ્યો પણ આખર એક પણ ઇલાજ કારગત
લાગો નહીં. મરવાને એક અવર રહ્યો છે ત્યારે પોતાનાં
પૂત્ર શત્યદાશને કને તેડી કહ્યું—“પૂત્રા જેની સાથ મેં
ભલી ભલાઇ કીધી તે અંડાળ સ્ત્રી પણ મને છોડી આખર
ચાલતી થઈ-મારું દ્રવ્ય હરણ કરી-મારાં જે રત્નોને પણ
ગુમાવ્યા અને મને દુઃખમાં નાંખી ચાલતી થઈ. અરે !
જેનાં ખોલવા બિપર મેં વિશ્વાસ રાખી જે પાપી, દુષ્ટ અને
અધમ કર્મ કીધું-મારાં વહાલાં બાળકોને દુઃખવિધાં-સતા-
વિયાં-યમગાનને આધિન કીધાં. ત્યારે હું કેવો અંડાળ ?
કેવો ગુન્હેગાર ! કેવો પાપી ! કે જેનો કંઈજ પાર નથી !!!

વારતે હે પ્રીય વાચકો આ મારો ધડો લઈ તમારી ખીજી પ્રાણપ્રિયાના લાડમાં પલોટાઈ આગલથી મીઠા અને પાછળથી કાળજીથી કોતરે તેવા શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ લાવી તમારાં પ્રીતિવંત વિનમ્ર બાળકો ઉપર ખિન્નકુલ શિતંમ, દુઃખ અને આક્રમ ગુન્નરશો નહી. અને ધિક્કરતી નજરે જોશો નહી. તમારી પ્રિતિની જાલમાં હમેશ તમ્મોને ગુથેલાં રાખજો. જે કંઈ જે ખાલવું તે ઘણાજ પેખત વિચારથી કરજો. તેમ્મોને શતાવશો નાં. કડવા શબ્દોનાથી તેમ્મોનું મન ખિન્ન કરશો નાં. અને ખિન્નું એ કે તેની સ્વર્ગ ગયેલી માતનું સ્મરણ તેને ન થાય એવી યોગ્ય તજવીજ રાખવામાં તમો પછાત પડશો નહી. નહીતર જે હાલે હું મહા વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ભારી પસ્તાવો ખાઈ આ મારી ન ધારેલી ભવ્ય માંઘીમાં જે ત્રહે! ત્રહે! નાં પોકારો ઉઠાઉ છું તેમ તમોને ઉઠાવવો ન પડે તેની તજવીજ રાખજો. તેટલામાં એકાએક તેને આંત્ર્યક્રી આવી અને પોતાનો પ્રીય પ્રાણ છોડ્યો. તે વખતે શતદશશતી હાલતમાં કેટલો ફરકાર થઈ ગયો હશે તે પ્રીય વાચકોજ વિચાર કરજો.

પ્રીય વાચક ? કનકશેને જો આંવા વિચાર પેહેલાંથીજ કીધો હોત તો તેની આવી માઠી દશા થાત ? વહાલા બાળકો ઉપર દુઃખ પડત ? તેની આબરૂને જે ઘિકો પોહોંચ્યો તે પોહોંચત ? જે એ રત્નો ગુમાવ્યાં તે ગુમાવત ? નાં, કહી નહી. કહી નહી. ત્યારે પ્રિય વાચકોજ આ ધડો લઈ વિનમ્ર બાળકો ઉપર નો શિતંમ ન ગુન્નર્યો હોય તો કેવું સારું !

એક પાપીએ પોતાનાં પાપનો કીધેલો પશ્ચાતાપ !

દોહરા.

ચાલ તારી નહિ કીધી, કાચ દીન યા ખુદ;	૧
ઈશ ભક્તિ પાણુ ન કીધી, હુરામી કીધી સદા.	
લાજ ન કીધી મા બાપનિ, લાજ છોડિ મેં પર ૧;	૨
હીમત દોર આગુ કરી, ખુબ્બ છેદિયાં સર ૨.	
તારણ ન કિધું મુજ તણું, રક્ષ ન કિધું માત તાત;	૩
રાગી તામસિ થઈ ક્યો, નાચ રંગ દિન રાત	
બંદ ફંદ રવદો ૩ રમી, દીવસ રાત અપાર;	૪
દારણ ૪ કામો અનિ કિધાં, વાસ પ ન એકે કાર.	
હીર ૬ ભરવા કાજરે !, નજર ફુટ મેં કીધ;	૫
પર નિદા પરનારની, શાહેબની ૭ પાણુ કિધ !	
રહો જોખમ મુજ શિર પર, હે ખુદાવંદ તાર !;	૬
રેહમ નજર મુજપે કરિ, બક્ષ ચુના એક વા	
હે ઇશ ! ચિત્ શીક્રમાં, ખાંન ખાન નહી ચિત;	૭
મક્કર કિતુર સખ છેડિને, ન હર કોઈનું વીત ૮.	
નિશા ૯ દિન રહુ તુજમાં, બગ ધ્યાન એકચિત્	૮
નમમ કરીશ સર દીશરે, હાજર રહી અચિત્	
જવસ નહી તે ભુલીને, દૂન ૧૦ નહી કરીશ;	૯
રમીશ નહી કુકમા રે, રહુ ૧૧ દમશ હોડીસ.	

૧ પાગકાની (બાળની). ૨ માથું. ૩ સગત. ૪ ભયંકર.
૫ ઠોકાણું. ૬ પેટ. ૭ પેદાના કરનારની. ૮ દ્રવ્ય. ૯ રાત.
૧૦ બિચારું. ૧૧ જુલમ.

- કુશિ તારી સેવારે, શેવિસ સજ્જન સંગ;
 રીજવળ તુજ ધસને, ઠગી કરીશ ન ઢંગ. ૧૦
- તાગ ચણુ સેવિસ સદા, મેહર કર મુજ બાપ;
 રાખ તારી છયામાં, હે દુઃખ હતા બાપ. ૧૧
- કરાર કર દ્રઢ ચિત્તી, રત ૧ કરીસતુજ સંગ;
 રમત કરીશ ન પર સંગે, જીતિસ ઇંદ્રિઓ જંગ. ૧૨
- રૂમ રૂમ હો રૂમાચિયાં, ભાગું તેને કેમ ? ;
 પીસે મુજપર દાંતિયાં, ઇજા દિએ છે રૈન ર! ૧૩
- છતર પ્પાટ પર નિંદ નહિ, કુલ્લે ૩ પાપ એક થઇ;
 ત્રણ ચાર જમના દુતરે, વળગી મારે જઇ. ૧૪
- નિશા ઘોર અંધારિમાં, રગડે મારું શીશ;
 છાતિપર ચઢિ બેશીને, જીવને પડાવે ચિશ. ૧૫
- વજ્ર ભોકે મુજ છાતીમાં, તાણુ જોરથી જેમ;
 માર મારી મુખ વિષ દે, રાત દિન પણ તેમ. ૧૫
- મરડે રગડે જમ મનને, યોતાયિ જેમ યાય;
 નેત્રમાં ભાળા ભોકિને, રડાવિ મુજને જાય. ૧૭
- રાત્રે મુજ ઝપકાવિને, વાઢે ૫ મુજનૂ શર;
 અચિત દદધશ આપિને, લાલ્ય મારી તું ધર. ૧૮
- “ગુલ્લશેન કહે જગજીડિ છે, ખોટી ચાલને તજ;
 મનમાં બિતી રાખીને, ઈશ ભકિત તૂ. સજ. ૧૯

૧ રમત. ૨ રાત્ર. ૩ એકંદર. ૪ હયાવાર.
 ૫ ડાપે (દેદે).

વરતમા પત્રના મતો.

“ મુંબઈની યુનીવર્સલ રબર સ્ટાંપ એકલા દરવેલીંગ એજન્ટ મીં સોનામરા એ. લમકોટ અને આપ્ય છે. જે કુંપની તરેહવાર ન મારફો યાને શીલો ધણા સરથ આકારમાં બનાવી જા ૧૦ એટલુંજ નહીં પણ તમે તે મારફો તમારા નામ કે આ શરનામા સાથે જેવી વેલોમાં મુકવો તેવી સુંદર વેલોમા મુકી આપે છે અને થોડી કીમતમાં મનપસંદ તમાગ આપેલા આરડર મુજબ કામ કરી આપેછે. આવી હુન્નર મંદ કુંપનીને અત્રેના તમામ શેઠ સાહુકારો કંત્રાકટરો અને અમીર ઉમગવોએ તે માટે વરદી આપવી હોય તો તેના એજન્ટ મીં શોરાબરા એલ. પાલમકોટ અને આપેલા છે તેમને જરૂર મળવું અમે સાભળીને ધણા ખુશીયયા છીએ કે મીં પાલમકોટને વડોદરા, ભરૂચ, અમદાવાદ, અને અત્રેના જડજો, કલેકટરો, નવાબો અને માનવંતા શહેરીઓએ પોતાની શીલો માટે આશા હુકમો આપેલા છે અને હજી ખીજા ગ્રહસ્થો તે આપ્યા જશે એવી આશા છે” સુરત દેશી મીત્ર તાં ૩૦ મી દીસેમ્બર શને ૧૮૮૬.

“શીલ યાને છાપ બનાવનારી કુંપની—મુંબઈની યુનીવર્સલ રબર સ્ટાંપ કું જે તરેહવાર જાતની સુંદર શી લ યાને છાપો બનાવી જાણે છે અને જે વેપારીઓ, કંત્રા કટરો તથા ગ્રહસ્થોને ધણી અગતની થઈ પડે છે તેવી શીલો આપ્યા નામ કે શરનામા સાથે ધણા સરથ આકારમાં કોઈની પણ ફરમાશ થતાં તુરત બનાવી આપે છે. તેના એજન્ટ મીં શોરાબરા એલ. પાલમકોટ અને ના કલેકટર, જડજો, નવાબ, કેટલાક અમલદારો, કંત્ર કટરો અને ખીજા ધણાક ગ્રહસ્થોનો આસરો મેળવીને તેમ ને પસંદ પડતી શીલો બનાવી આપવા જણાવ્યું છે. આ એજન્ટ અત્રેથી ધણા આગડરો મેળવીને પાછો મુંબઈ ગયોછે એજ પ્રમાણે મીં પાલમકોટને વડોદરા, ભરૂચ, અમદાવાદ અને ગુજરાતના ખીજા શહેરોમાંથી ધણા દેશી અને ઇંગ્રેજ અમલદારો તથા માનવંતા શહેરીઓથી આરદરો આપવામાં આવ્યા છે.”

સુરત—ગુજરાત મીત્ર. તાં ૨ જી જાનેવારી શને ૧૮૮૭.

ખબર.

કરનાર શર્વ ખાશ આલમને નમનતાઇ
 છું કે યુનીવર્સલ રબર સ્ટાંપ કુંપની કે
 શાક વર્ષ થયા સરકારી ઓફીસો તેમજ વેપા-
 ન માટે ખાસ રબર સ્ટામ્પો બનાવે છે. તે કુંપ-
 ની હમાણા વેલાતથી તરેહવાર સુંદર આકાર અને વેલ
 સ્ટાંપના મારકા માટે મંગાવ્યા છે. તેનો એક છપેલો
 ન મંગાવ્યાથી અને એક વેળા રબર સ્ટામ્પ બનાવ્યાથી
 ખાની ખાતરી થશે એટલુંજ જાણાવવું બસ છે.
 વળી હમારે ત્વ હાલમાં નેચી જાતની પેનસીલ,
 જાત પેન અને રબર સ્ટામ્પ સાથની ગજવામાં રાખી
 શકાએ તેવી પેનસીલો તથા મોનોગ્રામ માટે લાકડા આવી
 છે. જેમાંની થોડીજ બાકી છે માટે જોઈતી હોય તો આ
 ટક ચુકવી નહી. વળી બીજી કંઈક કંપની એજ જાતની
 પેનસીલો રૂપીઆ બે કે ત્રણમાં પણ આપે છે. મગર
 અમારે કામ તેનું સંગીતપણું અને સફાઈ તરફ જોતા
 હમા રૂપીઆ પાંચે થોડો નફો લઈ આપીએ છીએ.
 નમુનાના ફોર્મ માટે તથા એજંસી ચલાવવા માટે
 રૂંત લખવું.

શોરાબ એલ. પાલમકોટ

જગત પ્રસિદ્ધ રબર સ્ટામ્પ કુંપનીના
 મુખ્ય હલાકા તેમજ હોદ્દસ્થાનના
 એકલા ટ્રેવેલીંગ એજંટ.

